

T.C.
KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLKÖĞRETİM DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ EĞİTİMİ
ANA BİLİM DALI

**ERGENLİK DÖNEMİ DİN EĞİTİMİNDE SOSYAL
ÇEVRENİN ETKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ERCAN GEÇGİN
Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KARAKUŞ

KİLİS
HAZİRAN 2019

T.C.
KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLKÖĞRETİM DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ EĞİTİMİ
ANA BİLİM DALI

**ERGENLİK DÖNEMİ DİN EĞİTİMİNDE SOSYAL
ÇEVRENİN ETKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ERCAN GEÇGİN
Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KARAKUŞ

KİLİS
HAZİRAN 2019

T.C.
KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLKÖĞRETİM DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK
BİLGİSİ ANA BİLİM DALI

ERGENLİK DÖNEMİ DİN EĞİTİMİNDE SOSYAL ÇEVRENİN ETKİSİ

ERCAN GEÇGİN

Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KARAKUŞ (Danışman)

Dr. Öğr. Üyesi Rıdvan DEMİR (Jüri Başkanı)

Dr. Öğr. Üyesi Muharrem ŞAHİNER (Üye)

İmzası

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

SBE Müdürü

Doç. Dr. Serhat KUZUCU

T. C.
KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu ve bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi beyan ederim. (13/06/2019)

Ercan GEÇGİN

ÖZET

ERGENLİK DÖNEMİ DİN EĞİTİMİNDE SOSYAL ÇEVRENİN ETKİSİ

GEÇGİN, Ercan

Yüksek Lisans Tezi, İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ana Bilim Dalı
Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KARAKUŞ
Haziran 2019, 100 Sayfa

Din eğitimi konusunda kritik dönemler, bireyin iyi bir din gelişimi göstermesi açısından önemlidir. Bireyin, kişiliğini kazanma süreci konusunda ergenlik çağı, din eğitimi için kritik bir eşik niteliği taşımaktadır. Dini gelişim sürecinde ergeni etkileyen bazı faktörler bulunmaktadır. Tez çalışmasında, ergenlik dönemi din eğitiminde sosyal çevrenin etkisi işlenmiştir. İki ana bölümden oluşan tezin birinci bölümünde, eğitim ve din eğitimi kavramları açıklanarak bireyin hangi dönemlerde nasıl bir din eğitimi ile karşılaştığı sunulmuştur. İkinci bölüm ise din eğitimi sürecinde ergenin etkilendiği aile, arkadaş grubu, okul gibi toplumsal faktörler ve kitle iletişim araçları gibi çevresel etmenler üzerinde durulmuştur. Tez çalışmasında, ergenlik çağı sürerken verilen din eğitiminde, ergen bireyi etkileyen unsurlar saptanarak onlara daha iyi bir din eğitimi verilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, dini gelişim sürecinde, ergenlik çağındaki bireyi etkileyen olumlu ve olumsuz durumlar sunularak bireyin din eğitiminde eksik kalan veya hatalı olan alanlarda örnekler sunularak bu konuda hassas olunması gerektiği vurgulanmıştır. Aynı zamanda ebeveynlerin, kitle iletişim araçları hususunda uygun bir denetimlerinin olması ve toplumun ergen bireye karşı tutumlarının, ergenin dini gelişimi açısından önemli olduğu ifade edilerek tez çalışmasının sonuç kısmında, yapılan çıkarımlar değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Ergenlik Dönemi Din, Çocukluk, Din Eğitiminde Çevre Etkisi, TV Etkisi, Ebeveyn, Dini Gelişim, Gençlik, Sosyal Çevre.

ABSTRACT

THE EFFECT OF SOCIAL ENVIRONMENT IN RELIGIOUS EDUCATION IN ADOLESCENCE

GEÇGİN, Ercan

Master's Thesis: Department of Religious Culture and Ethics Education

Supervisor: Asist. Prof. Dr. Mehmet KARAKUŞ

June 2019, 100 Pages

Critical periods in religious education are important for the individual to demonstrate a good religious development. In terms of the process of gaining the personality of the individual, adolescence is a critical threshold for religious education. There are some factors affecting the adolescent during the religious development process. In the thesis study, the effect of social environment on religious education in adolescence is studied. In the first part of the thesis, which consists of two main sections, the concepts of education and religious education are explained and the periods in which the individual is how they get a religious education are presented. In the second part, environmental factors such as family, friends, school, social media and mass media are emphasized. In the thesis study, it is aimed to determine the factors affecting the adolescent and give them a better religious education. In line with this aim, in the process of religious development, it has been emphasized that positive and negative situations affecting adolescent should be presented and examples should be presented in areas that are missing or incorrect in religious education. At the same time, the results of the thesis study are evaluated in terms of the fact that parents have a supervising of the mass media and that the attitudes of the society towards the adolescent person are important for the religious development of the them.

Keywords: Adolescence, Religious Education, Religion in Adolescence, Childhood, TV Effect, Parent, Social Environment, Religious Development.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
ÖZET	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER	iii
ÖNSÖZ	v
KISALTMALAR	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE DİN EĞİTİMİ

1.1. Din Eğitimi ve Evreleri.....	6
1.1.1. Eğitim Nedir?	6
1.1.2. Din Eğitimi Nedir?	9
1.1.3. Din Eğitimi Ne Zaman Başlar?	11
1.1.4. Din Eğitiminin Evreleri.....	14
1.1.4.1. Çocukluk döneminde din eğitimi.....	15
1.1.4.2. Ergenlik döneminde din Eğitimi.....	33
1.1.4.3. Ergenlik sonrası ve hayat boyu din eğitimi.....	41

İKİNCİ BÖLÜM

ERGENLİK DÖNEMİ DİN EĞİTİMİNDE ÇEVRESEL UNSURLAR

2.1. Ergenlik Dönemi Din Eğitiminde Sosyal Çevre ve Kitle İletişim Araçlarının Etkisi.....	46
2.1.1. Sosyal Çevrenin Etkisi.....	47
2.1.1.1. Ailenin etkisi.....	50
2.1.1.2. Arkadaş grubunun etkisi.....	58
2.1.1.3. Okulun etkisi.....	62
2.1.2. Kitle İletişim Araçlarının Etkisi.....	69
2.1.2.1. Televizyonun etkisi.....	70

2.1.2.2. Sosyal medyanın etkisi.....	76
2.1.2.3. Diğer kitle iletişim araçlarının etkisi.....	80
SONUÇ	84
KAYNAKLAR	91
ÖZGEÇMİŞ	100

ÖNSÖZ

Din, insan hayatının anlam kazanmasını, insanın iki cihanda da huzur bulmasını amaçlayan, Tanrı düşüncesine dayanan kutsal bir olgudur. İnsanın varoluşundan günümüze kadar hep var olan ve insanların her zaman inanmaya ihtiyaç duyduğu din, toplumsal düzenin de temelini oluşturmaktadır. Dinin toplumsal alana bu kadar yerleşmiş olması, din ile ilgili sistemlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu bağlamda “Din Eğitimi”, inancın ve inanca dayalı ilkelerin sonraki nesillere en sağlıklı şekilde aktarılmasını amaçlamaktadır. Bu bilgilerin aktarılma biçimi ve metodu, insanın gelişim evrelerine, bireysel farklılıklarına ve psikolojik durumlarına göre değişmektedir.

Ergenlik dönemi dini gelişim açısından bireyin yaşadığı en önemli süreçlerdendir. Çocukluk döneminden sıyrılma ve yetişkinlik çağına adım atma konusunda bir geçiş dönemi olarak da nitelendirilebilecek ergenlik dönemi, bireye din eğitimi verirken en hassas olunması gereken dönemlerdendir. Bu çalışmada, dini gelişim sürecinde ergenlik döneminde bireyi etkileyen aile, akran grubu, okul çevresi, sosyal medya, televizyon ve diğer kitle iletişim araçlarının bireyi ne şekilde etkilediğinin saptanması ve neticede ergen bireye daha kaliteli bir din eğitiminin nasıl verilmesi gerektiğini bulabilmek amaçlanmıştır. Bu bağlamda ergen birey, çocukluk döneminden ve erişeceği yetişkinlik çağından bağımsız düşünülmemeyeceği için bu dönemler üzerinde de durularak birçok uyaranın olduğu toplumsal süreçte bireyin dini gelişimini etkileyen unsurlar incelenmiştir.

Bu çalışmanın yürütülmesi sürecinde bana rehberlik ederek desteklerini esirgemeyen ve beni motive eden danışman hocam sayın Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Karakuş'a şükranlarımı sunarım. Ayrıca desteklerini hissettiğim aileme, çalışmam süresince desteğini esirgemeyen ve bana bu konuda ümit veren kıymetli eşim Suna Geçgin'e şükranlarımı sunarım.

Ercan GEÇGİN
Haziran 2019

KISALTMALAR

ABD	Ana Bilim Dalı
a.g.a.	Adı geçen araştırma
a.g.d.	Adı geçen dergi
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
c.	Cilt
Co.	Company
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
Ed.	Editör
Hız.	Hazreti
Inc.	Incorporated
İBAV	İlahiyat Bilimleri Araştırma Vakfı
Mat.	Matbaa
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
RTÜK	Radyo ve Televizyon Üst Kurulu
s.	Sayfa
ss.	Sayfa sayısı
S.	Sayı
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
vb.	Ve benzeri/benzerleri
Yay. Haz.	Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

Din, elçiler aracılığıyla insanlara bildirilen, toplumsal düzeni sağlamayı amaçlayan, normlarının ilahi kaynaklı olduğu ve kutsal öğeler barındıran değerler bütünüdür. İnsanda fitraten bir dine inanma eğiliminin olması, insanın hayatı boyunca din olgusuyla karşı karşıya gelmesine sebep olmaktadır. Dine olan bu meyil insanı, inançla ilgili ilkeler konusunda birtakım düşüncelere itmektir. Çocuk ilk olarak içinde yaşadığı ailede ve çevresinde gördüğü dini ritüelleri taklit etmektedir. Ergenlik çağına girmesiyle beraber zihinsel olarak soyut düşünebilme kabiliyeti kazanmaya başlayan birey, din ile ilgili gerçekleri düşünmeye ve sorgulamaya başlamaktadır. Bireyin hızlı fizyolojik ve psikolojik değişimler yaşadığı bu evre, aynı zamanda inançla ilgili “kabul etme, benimseme, vazgeçme ve reddetme” sürecine dönüşebilmektedir.

Ergen bireyin din eğitiminden sorumlu olarak birincil derecede öneme sahip olan anne ve babanın, ergen bireyin kendisini iyi hissetmesini sağlayacak yolları bilmesi gerekmektedir. Anne ve baba, yaşadığı problemler karşısında ergeni dinleyen ve görüşlerine önem gösteren bir yaklaşım sergilediklerinde, ergen birey kendisini değerli hissetmekte, anne ve babasına daha fazla kıymet vermektedir. Burada önemli olan, ebeveynlerin, ergen bireyin kendilerinden kopuşuna müsaade etmemeleridir. Ergen çocuklarının görüşlerine değer vermeyen ve onları dinlemeyen anne ve baba, çocukları üzerinde etkili olamazlar. Bu da ergenin en fazla etkilendiği aile ortamından iletişim yönünden kopuşuna sebep olarak dini gelişim sürecinin en önemli noktalarından birinde kırılma yaşamasına sebep olabilmektedir. Aynı zamanda ailenin, din eğitimi hususunda ergen bireye verdiği telkinlerle kendi fiilleri uyumadığında, ergen birey dine ilişkin bu telkinlere karşı duyarsızlaşmaya başlayabilmektedir. Bu açıdan bireye eğitimi verilen teorik din ile pratikte uygulanan dinin tutarlı olması son derece önemlidir. Din gelişimi konusunda çocuğunun sağlıklı bir biçimde yetiştirilmesi arzusunu taşıyan anne ve babalar, din eğitiminin nasıl

verilmesi gerektiği konusunda bilinçli davranmayı bilmeleri gerekmektedir. Bilinmelidir ki ergen bireye karşı ailenin din ile ilgili tutum ve yaklaşımları, ergen bireyin din ile ilgili düşüncelerinde uzun vadede etkiye sahip olmaktadır.

Ergen birey dini gelişimini tamamlarken bu eğitimi ona verecek olan sadece aile ve okul değildir. Toplumun bütünü, dinle ilgili tutum ve davranışlarında ergenin dini gelişimine olumlu katkı sağlayabilecek bilince sahip olabilmelidir. Ergen bireyin ailede farklı, arkadaş grubunda farklı bir din ortamına şahit olması, okulda edindiği dinle ilgili teorik bilgilerin daha farklı oluşu, televizyonda izlediği dini programların farklı bir din anlayışı sunması, ergen bireyde üstesinden gelmesi zor ve karmaşık bir din anlayışına sebep olabilmektedir. Yalnız çocukluk ve ergenlik döneminde bireye kazandırılan, temelleri iyi atılmış bir din anlayışı, bireyin, karşılaştığı farklı dini bilgiler karşısında daha isabetli ve sağlıklı kararlar vermesini sağlamaktadır.

Çocukluk döneminde vaktinin çoğunu aile ortamında geçiren birey, ergenlik çağına adım attıktan sonra çocukluk dönemindeki oyun arkadaşlığından, daha ciddi arkadaşlıkların kurulmaya başlandığı bir ortama girmeye, toplumun içine daha çok karışmaya, dış uyaranlara karşı daha açık bir hale gelmeye başlamaktadır. Buna önlem olarak bireyi her ortamdan alıkoymak, bireyin sosyal gelişim yönünden eksik kalmasına sebep olabilecektir. Bunun yerine bireyin kimlerle arkadaşlık ettiğine dikkat etmek, televizyonda şiddet ve olumsuz örnek oluşturabilecek davranışların yer aldığı sahnelerden uzak tutarak kendisine olumlu katkıda bulunabilecek yayınları izlemesi ve kitle iletişim araçları ile geçirdiği vakit hususunda ölçülü davranmasını sağlamak, bireyin dini gelişiminin olumlu bir şekilde sürdürülmesi konusunda daha sağlıklı adımlar olacaktır. Bu türden tamamen yasaklayıcı olmayıp yapıcı bir şekilde kısıtlayıcı olma en başta anne ve babaya ait bir sorumluluktur.

Okul atmosferi bireyin başarısı ve eğitim algısı konusunda etkilidir. Rekabet ortamının oluşu, çocuklarda iletişim kurma becerilerin artmasıyla toplumsallaşmanın sağlanması ve ahlaki değerlerin kişiler arasında anlam bulduğu okul ortamı, bireyin dini gelişimi üzerinde büyük öneme sahiptir. Ergen bireye din eğitimi verme konusunda sorumlu olan öğretmenlerin hoşgörülü, güler yüzlü, anlayışlı ve sabırlı bir tutum sergilemesi, bireye rol model olması açısından önemlidir. Öğretmenin bu şekildeki tutum ve yaklaşımları, bireyde dersten daha etkili olabilmektedir. Okul atmosferine uyum sağlama zorunluluğu ve okul kültürüne ait normlara uyma konusunda ergen bireye doğru bir rehberlik yapılması, bireyin ahlaki gelişiminin olumlu bir şekilde sürdürülmesini sağlamaktadır.

Kitle iletişim araçları ve özellikle televizyonda yayınlanan dizi, film ve programlarda kültürümüze ait olmayan olumsuz davranışlar ve uygunsuz yaşantı biçimleri, toplumumuzda bu yayınlara bağımlı birçok insanı, en çok da çocukluk ve ergenlik dönemindeki bireyleri olumsuz etkilemektedir. Başlarda birey bu dizi, film ve programlara mesafeli yaklaşırken, bu yayınlardaki yaşantılar birey için yavaş yavaş normalleşmeye başlamaktadır. Sonraki aşamada birey, normalleşen bu olumsuz davranışları zaman zaman kendisinin de yapmasında mahzur görmemeye, yayınlardaki olumsuz tutumlar, onu sürekli seyreden bireyin de hayatında yer edinmeye başlamaktadır. Çocukluk ve ergenlik çağındaki bireylerin bazı dizi ve film karakterlerini rol model alması, onların yaşantısına özenmesi bu süreci hızlandırabilmektedir.

Bu çalışmada, birçok uyarının etkisiyle yaygınlaşan ahlaki yozlaşmanın önüne geçilecek bir din eğitimi sistemi kurarak erdemli bir toplumun yeniden inşası, hangi dönemde ve nasıl bir din eğitimi verilmesi gerektiği, bireyin hangi unsurlardan ne kadar etkilendiği ve bu unsurların etkisinin nasıl azaltılabileceğine dair çözümler amaçlanmaktadır. Ayrıca yozlaşmanın, toplumun geleceği olan ve insan hayatında çok önemli dönemleri teşkil eden çocukluk ve ergenlik çağını yaşayan bireylerde ortaya çıkması, özellikle bu dönemdeki bireyleri incelemeyi zaruri kılmıştır. Toplumsal yozlaşma, ergenlik çağındaki bireylerde başlıyorsa, bu konudaki önlemin de bu dönemde alınması akla daha yakın görülmüştür. Dolayısıyla bu çalışmada, öncelikle ergen bireye din eğitimi verilirken, onu bu konuda etkileyen çevresel faktörler incelenerek olumsuz etkisi olan unsurların tedrici bir şekilde azaltılacağı ve bireyin, olumlu katkıda bulunan durumlara yönelmesini sağlayan bir yaklaşım sunulmuştur. Aynı zamanda sağlıklı ve isabetli bir din eğitiminin bireye ne zaman verileceği, inanca ilişkin ilkelerin hangi metotlar kullanılarak kazandırılacağı ve ergen bireye din eğitimi vermekle yükümlü olanların tutum ve davranışlarının nasıl olması gerektiği de çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Ergenlik döneminde bireye din eğitimi verilen süreçte bireyi etkileyen birçok unsur bulunmaktadır. Çalışmada öncelikle literatür taraması yöntemiyle bu husustaki çalışmalar irdelenecek, bununla beraber tezin asıl inceleme grubunu oluşturan “ergenlik dönemi”ndeki bireylerin yaşadığı fiziksel, psikolojik değişim ve gelişimler, ilgili konularda yapılan çalışmalar ve bu çalışmaların nicel ve nitel bulguları incelenecek; meydana gelen bu değişim ve gelişimlerin bireyde nasıl bir etki oluşturduğu değerlendirilecektir. Bununla beraber ergenlik dönemine etkisinin

çok önemli olması nedeniyle çocukluk dönemi dini gelişime de değinilecektir. Çalışmanın bireylerle ilgili olan duygusal, fiziksel ve psikolojik yönleri anlaşıldıktan sonra ergenlik çağındaki bireyin, toplumda karşılaşılabilecek hangi faktörlerden etkilenebileceği saptanacaktır. Bu faktörlerin her birinin bireyi nasıl etkilediğine dair özelde veri taraması yapıldıktan sonra çalışmalar neticesinde ortaya çıkacak olan bilgiler kapsamında genel bir değerlendirme yapılarak ergenlik çağındaki bireye din eğitimi verilirken onun hangi faktörlerden nasıl ve ne düzeyde etkilendiği değerlendirilecektir. Bireyi olumlu ve olumsuz biçimde etkileyen tüm unsurlar, içsel ve dışsal tüm uyaranlar ortaya konulduktan sonra ergenlik evresini yaşayan bireylerin din eğitimi konusunda nasıl bir süreçten geçirilmesi gerektiği ile ilgili değerlendirmeler yapılacaktır.

Tüm çalışmalar ve değerlendirmeler göz önüne alındığında nitel olan bu çalışmayı aynı konuda yapılan benzer çalışmalardan ayıran, diğer çalışmalarda din eğitimi genellikle bağımsız olarak değerlendirilirken bu çalışmanın özellikle ergen bireye din eğitimi verilirken onu hangi olumlu ve olumsuz çevresel unsurların etkilediğinin göz önünde bulundurulması ve bu anlamda daha kaliteli bir din eğitiminin verilmesinin amaçlanmasıdır. Ayrıca bu çalışma, ergen bireye din eğitimi verilirken onu etkileyen bütün faktörlerin göz önünde bulundurulması gerektiği, sağlıklı bir din eğitiminin nasıl olması gerektiği ve din eğitiminin verilmesi konusunda en uygun zamanın hangisi olması gerektiği gibi konulara dikkat çekmesi açısından alana katkı sunacağı umulmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümü eğitim ve din eğitimi kavramlarının tanımını, gerekliliğini ve din eğitimi ile ilgili süreçlerin ne zaman başlanması gerektiğini ihtiva etmektedir. Aynı zamanda çalışmanın ana konusuna temel oluşturması açısından din eğitime ilişkin gelişimsel dönemlerin, özellikle çocukluk döneminin teferruatlı bir biçimde işlenmesi uygun görülmüştür. Çalışmanın ana bölümünü oluşturan ikinci bölümde ergenlik dönemindeki bireyler ve onu etkileyen faktörler üzerinde durulmuştur. Bu bölümde, ergenlik çağındaki bireye din eğitimi verilirken aile, akran grubu, okul, sosyal medya, televizyon ve diğer kitle iletişim araçlarının bireyi ne düzeyde ve hangi koşullarda olumlu veya olumsuz etkilediği işlenmiştir. Çalışmanın sonunda varılan bulgular değerlendirilmiş, bu veriler ışığında sağlıklı bir din eğitimi ile erdemli bir toplumu oluşturacak çözüm önerileri sunulmuştur.

Toplumda yaşanan dinin kabul etmediği olumsuz davranışların yaygınlaşmasıyla beraber toplum genelinde ahlaki değerlerin zayıflaması ve bunun

neticesinde din düşüncesinden uzaklaşılması, aynı zamanda toplumsal olarak ahlaki bir yozlaşmayı da beraberinde getirmiştir. Ahlaki yozlaşmadan en fazla etkilenen bireyler şüphesiz ergenlerdir. Bu nedenle çalışma ergen bireyleri merkeze almıştır. Ahlaki çöküşün hızlanması, aile kurumu başta olmak üzere toplumun bütününe çöküşü anlamına gelmektedir. Bu da toplumu çöküşten kurtaracak çözüm yolları bulma arayışını doğurmaktadır. Ahlaki ilkelere önem veren erdemli bir toplumun inşasının yolu, toplumu oluşturan bireylere ahlaki tutumlar geliştirmeye olanak tanıyan sağlıklı bir din eğitiminin kazandırılmasından geçmektedir. Bu bağlamda yaptığımız bu çalışmanın, toplumda meydana gelen ve git gide daha da derinleşen bu probleme çözüm sunma anlamında katkı sağlayacağı ümit edilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE DİN EĞİTİMİ

1.1. Din Eğitimi ve Evreleri

1.1.1. Eğitim

Eğitim, insanlık tarihinin en eski etkileşimlerinden biridir. “Bir toplumun her alanda ilerlemesine yön veren etkenlerin başında eğitim gelir.”¹ İnsanın akıllı bir varlık olarak her türlü birikimini sonraki nesillere aktarmasının en temel yolu eğitimidir. Bu nedenle eğitimin gereklilik yönü yadsınamaz. İnsanlar tarih boyunca eğitimin nasıl yapılacağına ilişkin strateji ve yöntem arayışlarına girmişler ve eğitime dair tanımlar getirmişlerdir. Tanımı ne olursa olsun eğitim toplum için bir zorunluluk durumundadır.

Eğitim kavramının kaynağına eğilmek, bu kavramı anlama konusunda kolaylık sağlayacaktır. Türkçede eğitim kavramı köken bakımından eğ, eğmek, fiil kökünden türemiş olup bükmek, uygulamak, öğretmek, yetiştirmek, geliştirmek, alıştırmak, egemenlik altına almak, yönlendirmek anlamlarına gelir.² Eğitim kavramına yüklenen tüm anlamlara göre eğitim, bireyde belli davranış değişiklikleri oluşturmaktadır. 1940’lı yıllardan beri dilimize giren eğitim; maarif, tedrisat, talim ve terbiye gibi sözcüklere karşılık gelen anlamlarda kullanılmıştır.³ Yani eğitim kavramı bu sözcükleri barındırmaktadır. Terbiyeden kastedilen besleme, bakma, büyütme, ilim, edep öğretme, alıştırma, talim, yetiştirme, edep öğrenmesine vesile olacak tarzda hafif bir şekilde ceza verme gibi anlamlar; maarif ve tedrisattan kastedilen öğretim ve bilgilendirme; talimden kastedilen de öğrenilenlerin hayata

¹ Mahmut Sarı, “Teknik Bilimler Meslek Yüksek Okulu Öğrencilerinin Fizik Dersine İlişkin Düşünceleri ve Fizik Dersinden Başarısızlıklarını Olumsuz Etkileyen Faktörlerin Öğrenci Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi”, *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, c.4, S.3, Antalya, 2015, s.206.

² İsmet Zeki Eyüboğlu, *Türkçe Kökler Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1989, s.76.

³ İbrahim Ethem Başaran, *Eğitime Giriş*, Sevinç Matbaası, 1984, s.14.

geçirilmesi gibi anlamlar Türkçede genel olarak eğitim kavramına karşılık gelmektedir.⁴

İnsanlık tarihinde eğitim kavramının sürekli olması ve insanlığın başından beri var olması, eğitim kavramına birçok anlamlar yüklenmesine sebep olmuştur. Eğitimi daha iyi anlayabilmek ve tanımlayabilmek için Türkçede “eğitim” kelimesinin karşılığı olan “education” sözcüğünü tahlil etmek gerekir. “Education” sözcüğü Latince bir kökten türemiştir. Sözcük köküne bakıldığı zaman “educare” ve “educere” kelimeleri ile karşılaşmaktadır. Yalnız bu iki kelime yazılış ve okunuş olarak birbirlerine benzer olsalar da aslında anlam olarak birbirlerine oldukça uzaktırlar. “Educare” sözcüğü, öğrenen kişiye özel bir beceri kazandırmak için talim ettirmek anlamına gelir. Söz konusu beceri genellikle bir cerrahın ya da mühendisin, bir sıvacı ya da tamircinin el mahareti gibi fiziksel bir beceri olmasının yanında mantık, aritmetik ya da dilbilimsel çözümlene gibi, zihinsel beceriler denebilecek ve talim gerektiren başka beceriler de vardır. Özetle educare yaklaşımı fiziksel ve zihinsel beceri gerektirebilecek özel bir iş ya da meslekle bağlantılıdır. Böylelikle kişi, bir iş veya meslekle ilgili usta olma talimi görecektir. Mantık ya da dilbilimdeki beceriler, talim ile meslek arasındaki bağlantının diğer örneklerde olduğundan daha dolaylı olsa da iletişim becerilerinin gerektiği birçok alanda geçerlidir. Eğitime educare yaklaşımı öğrencileri mevcut sisteme alıştırmayı amaçlayan bir yaklaşımdır ve sertifika, diploma ya da konuyu çalıştığını gösteren bir belge vermek şeklinde bir niteliği kazanıldığının yazılı onayı müfredatın olmazsa olmaz bir koşulu haline gelmiştir. “Educere” sözcüğünün ise çok farklı bir anlamı vardır. Baştaki “e” harfi “-den dışarı”, “ileriye”, sözcük anlamında da “o çıkar” demektir. “Ducere” “sürmek, götürmek” anlamına gelir: Böylelikle, sözcüğün tamamı “dışarı ya da ileri götürmek” anlamına gelir. Educere ilkesine göre yürütülen eğitim, sonuç olarak, ilk başta bir yetkinleştirme; öğrencilerin hem dünyayı hem de kendisinin keşfine izin verme; herhangi bir pragmatik sebeple değil, kişi olarak bu düşünceleri ve becerileri içkin olarak değerli olduklarından düşünceleri izlemek ve beceriler geliştirmek olarak görülecektir. Çalışmalarında tutturduğu yön bu yüzden dışsal güdülenim -beceri kazanmak, meslek vb.- tarafından değil, konuyu keşfetmenin ödüllendirici ve doyurucu olan içsel güdülenimi tarafından belirlenecektir. Educere ilkesini benimsemiş öğretmenin rolü pedagoğdan çok bir kaynak, bilgiyi olduğu gibi

⁴ Ahmet Yayla, “Eğitim Kavramının Etik Açısından Analizi”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c.2, S.1, Van, 2005, s.4.

verenden çok keşif sürecindeki teşvikçi, bulandan çok buldurandır. Aslında öğretmen ile öğrenci, bir bölmenin iki tarafında duran insanlar olmak yerine ortak bir girişimin işbirlikçileridir.⁵ Bu yönüyle eğitim, çift yönlü iletişimin sağlandığı yararlı bir eylem olarak görülmektedir. Aynı zamanda eğitimde, belli davranışların kazandırılması ve bu davranışların akabinde geri bildirimlerin olması süreci bulunmaktadır.

Eğitimi tanımlayanlardan biri olan Ziya Gökalp, eğitim kelimesine “Bir toplumda yetişmiş neslin, henüz yeni yetişmeye başlayan nesle fikirlerini ve hislerini vermesidir.” şeklinde anlam yüklemektedir.⁶ İnal’ın ifadelerine göre eğitim, henüz toplumsal yaşam için hazır olmayan genç kuşağa yetişkin kuşak tarafından uygulanan bilinçli etkidir.⁷ Sönmez’e göre eğitim, çevre ayarlaması yoluyla kişinin davranışlarını istendik yönde değiştirme ve değerlendirme süreci olarak tanımlanmaktadır.⁸ Demirel, eğitimi, bireyde kendi yaşantısı ve kasıtlı kültürlenme yoluyla istenilen davranış değişikliğini meydana getirme süreci olarak yorumlamaktadır.⁹ Özden’e göre eğitim; insanları, doğayı denetleyecek, değiştirecek ve üretim yapabilecek şekilde yetiştirme; insanların doğal olgunlaşmalarını arttırma ve davranışlarında kendi yaşantıları yoluyla kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme süreci olarak tanımlanabilir.¹⁰ Fidan’a göre ise eğitim en genel anlamıyla bireyleri belli gayelere göre yetiştirme sürecidir.¹¹ Bu tanımlardan yola çıkarak eğitimin bilinçli bir biçimde yapılan ve birçok değişim sürecini kapsayan bir eylem olduğu söylenebilir. Bilinçli yapılan bu eylemle toplum, barındırdığı üyelerde toplum yapısına uygun davranış değişiklikleri meydana getirerek onu, toplumun doğal bir üyesi haline getirmektedir.

Toplumların kültürel olarak varlıklarını koruyabilmeleri ve sürdürebilmeleri eğitim vasıtasıyla gerçekleşir. Eğitimi sosyal bir süreç olarak ele alanların yanında bu kavramı felsefi olarak ifade edenler de vardır. Bu kavramı sosyal bir süreç olarak değerlendirenlerin tanımları farklılık gösterdiği gibi felsefi görüşlere göre de eğitimin tanımı değişmektedir. İdealistlere göre eğitim; insanın bilinçli ve özgür bir biçimde Allah’a ulaşmak için gayret göstermesidir. Realizme göre eğitim; yeni kuşağa

⁵ Ray Billington, *Felsefeyi Yaşamak*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001, s.379-382.

⁶ Ziya Gökalp, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I*, İstanbul, 1973, s.321.

⁷ Kemal İnal, “Durkheim’in Eğitim Anlayışı”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, c.24, S.2, Ankara, 1991, s.512.

⁸ Veysel Sönmez, *Eğitim Felsefesi*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2005, s.37.

⁹ Özcan Demirel, *Öğretimde Planlama ve Değerlendirme*, Pegem Yayınları, Ankara, 2006, s.6.

¹⁰ Yüksel Özden, *Öğrenme ve Öğretme*, Ankara, Pegem Yayınları, 2002, s.7.

¹¹ Nurettin Fidan, *Okulda Öğrenme ve Öğretme*, Pegem Yayınları, Ankara, 2012, s.4.

kültürel mirası aktarmak suretiyle onları mevcut topluma uyuma hazırlama sürecidir. Pragmatizme göre eğitim; bireyi yaşantıları inşa yoluyla yeniden yetiştirme sürecidir. Marxizme göre eğitim; bireyi çok yönlü eğitime, doğayı denetleyerek onu değiştirecek ve üretimde bulunacak şekilde yetiştirme sürecidir. Natüralizme göre eğitim; kişinin doğal olgunlaşmasını artırma ve onun bu niteliğini göstermesini sağlama işidir.¹²

Eğitime ilişkin tanımlardan yola çıkarak eğitimin bireye, mevcut durumuna kültürel, davranışsal, zihinsel ve beceri alanında farklı bir boyut kazandırarak ona yeni birikimler ve tecrübeler edinmesini sağlayacak yaşantılar fırsatı sunmak gibi bir işlevi olduğu söylenebilir. Böylece her gelen yeni nesle, edindikleri bu tecrübelerle daha kolay ve daha isabetli bir yaşam sürebilme olanağı tanınmış olur. Eğitim hem kapsamlı bir süreçtir hem de eğitimin birden fazla bileşeni vardır. Eğitim sadece kültür ve medeniyetin nesillerden nesillere aktarılmasına aracılık etmekte kalmayıp insanı da şekillendirmektedir. Aynı zamanda eğitim, insanın dinamizm kazanmasını sağlayıp, doğuştan getirdiği kabiliyetlerin gelişimine rehberlik ederek bireyin ve toplumun zaman içerisinde değişimine ve gelişimine vesile olmaktadır. Böylece eğitim, bireyin ve toplumun tedrici olarak gelişmesini sağlamaktadır.¹³

1.1.2. Din Eğitimi Nedir?

Eğitimin temas ettiği konulardan biri de dindir. Din, insan ile Allah arasındaki kutsal ve manevi ilişkidir. Yani insanın koşulsuz bir şekilde var olduğuna inandığı Yaratıcıya yönelişi ve O'nun tarafından kuşatılışdır. Dolayısıyla inanan insan dinin, hayatın bizzat kendisi olduğuna inanır.¹⁴ Bir toplumun belli bir dini yaşaması, o toplumun dininin, toplumun sosyolojik, psikolojik ve kültürel yapısına da etki etmesine sebep olur. Bu bağlamda din, inanan insanın verdiği kararlarda, yaşamını sürdürmede karşılaştığı zorluklar veya kolaylıklar karşısındaki tutumunda etkili olacak boyutta hayatını kuşatır. Aynı zamanda insanın tutum ve davranışları, insanlar arası ilişkileri, birey ve toplum hayatı konusunda oldukça etkili ve belirleyici kurumlardan biri olan din, her çağda düşünürlerin ve sosyal bilimcilerin

¹² Mehmet Arslan, *Eğitim Bilimine Giriş*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara, 2009, s.12.

¹³ Ali Rıza Abay, *Cumhuriyet Dönemi Türk Eğitim Sisteminin Sosyal Bütünleşmeye Etkileri*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1993, s.11.

¹⁴ Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Ankara, Gün Yayıncılık, 2007, s.16.

odağı olmuştur.¹⁵ Dinin, bu etkilerini bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde sürdürebilmesinin ve sonraki nesillere aktarabilmesinin en doğal yolu eğitimidir. Din eğitiminin ne olduğunu etraflıca anlayabilmek için öncelikle din eğitiminin sınırlarını belirlemek ve tanımını yapmak gerekmektedir.

Eğitimin birçok tanımı olduğu gibi din eğitiminin de farklı tanımlarına rastlanmakta, din eğitimi bir bilim olarak değerlendirip tanımını bu çerçevede yapanlar da bulunmaktadır. Söz konusu kavramın bilim dalı olarak incelenmeye başlanması ülkemizde daha da yakın tarihlere dayanır. Özellikle Batı’da din eğitimi bilimsel bir çatı altında değerlendirme yaklaşımları 19. yüzyılın sonlarına kadar sürerken Türkiye’de bu girişimler 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra başlamaktadır.¹⁶ Tosun, “Din Eğitimi” kavramını açıklayıp bu konuda derinleşmekle beraber “Din Eğitimi” kavramında “din”in, eğitimi yapılacak alanın ve muhtevanın; “eğitim”in ise, eğitim kavramına yüklenen anlama göre farklılaşmakla beraber din alanında bilgi, duygu, tutum ve beceri kazanma-kazandırma sürecini anlattığını belirtmiştir. Bu yaklaşıma göre din eğitimi, bilim olarak kavramın eğitim boyutuyla ilgilidir.¹⁷

Bir bilim dalı olarak ele alındığında din eğitimi bilimi, dinin esasına uygun olarak insan varlığının tümüyle ilgilenen, insanın hayatını, hayatın bütünlüğü içindeki yeri ile ele alan, yani insanla insan olarak ilgilenen bir bilim anlamına gelmektedir.¹⁸ Din eğitimine bilimsel olarak yaklaşan bu tanım, insanı bütün yönleriyle ele almaktadır. En genel tanımıyla din eğitimi, bireyin dini davranışlarında kendi yaşantıları yoluyla ve kasıtlı olarak istendik yönde davranış geliştirme sürecidir.¹⁹

Bir disiplin olarak ele alındığında din eğitimi, öğretimi de kapsayan bir süreç olarak görülebilmektedir. Din öğretimi, dar manada dinin ibadet ve davranış ile ilgili bölümünün öğretilmesini içerirken; din eğitimi bu disiplinin hem felsefi ve tarihi arka planını hem de kişiye iç ve dış disiplinin kazandırılmasında dini bilginin işlevsel olmasını hedefleyen programları ihtiva etmektedir. Din öğretimi, dinle ilgili

¹⁵ Veysel Uysal, *Dini Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, s.10.

¹⁶ Cemal Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, Pegem Yayınları, Ankara, 2002, s.33.

¹⁷ Cemal Tosun, “Bir Anabilim Dalı Olarak Türkiye’de Din Eğitiminin Doğuşu, Gelişmesi ve Alanına Katkıları”, *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, c.2, S.1, İstanbul, 2009, s.293.

¹⁸ Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1988, s.27.

¹⁹ Tosun, a.g.e., s.25.

ilkeleri ve genel olarak tüm bilgileri bireye öğretmek; din eğitimi ise öğrenilen bu bilgilerin bireyin davranış ve tutumlarına yansımaları sağlamaktır.²⁰

1.1.3. Din Eğitimi Ne Zaman Başlar?

İnsanın, iman ettiği dini, hayatında en iyi şekilde pratiğe dökebilmesinin yolu, öncelikle inandığı dinin temel ilkelerini, emirlerini ve yasaklarını en iyi biçimde bilmesinden geçer. Mensup olduğu toplumda uyum içinde yaşayabilmesi için de dininin gerekliliklerini bilmesi gereken birey, bu bilgileri doğuştan bilemez. Bireyin din eğitimi almaya ne zaman başladığını saptayabilmek için öncelikle bireyin genel olarak hangi yaşlardan itibaren öğrenmeye başladığını incelemek gerekir.

Her çocukta doğuştan gelen bir inanma, bir inanca bağlanma eğilimi vardır.²¹ Bu eğilimin ortaya çıkışı insandan insana farklılık gösterebilmektedir. Dini temsiline, çocuğun eğitim öğretimine oldukça önemli etkileri olduğunu belirten Gazali, çocuğun bir şekilde duyduğu, gördüğü olayları değerlendirip önce hafızasına aldığı, daha sonra bu olayların ardındaki sebepleri merak ettiğini, bunları sorgulayarak anlamlandırmaya çalışıp daha sonra inandığını, sonuç olarak bu durumun çocukta sıkı bir inanca dönüştüğünü belirtir.²² Bu yüzden çocuğa söylenen sözler, yaşatılan durumlar konusunda oldukça hassas olunmalıdır. Ne zamanından evvel çocuklar kendi düzeylerinin üzerindeki bilgilerle karşılaşmalıdırlar; ne de çocuklara verilecek olan din eğitimi, ilginin azalabildiği ileri yaşlara ertelenmelidir.²³ Gelişim düzeylerinin üzerinde dini bilgiler verildiği zaman çocuklarda ileriki zamanlarda hem bıkkınlık ve ilgisizlik meydana getirebilir hem de onların doğuştan sahip oldukları fitri anlamda dine olan eğilimlerini de olumsuz yönde değiştirebilir. Dini bilgilerle zamanında karşılaşmayan veya olması gereken dönemden sonra karşılaşan çocuklar ise dini gelişim olarak geri kalabilmekte, daha ileri gidememekte ya da bu çocukların dini duygu ve düşünceleri körelebilmektedir. Bu da netice olarak bu bireylerin din düşüncesinden uzaklaşmasına sebep olabilmektedir.

Gelişimin, bireyin anne karnında hayat bulduğu ilk andan itibaren bedensel, zihinsel, dilsel, sosyal, duygusal açıdan belli koşulları olan en son aşamaya varıncaya

²⁰ Hüseyin Peker, *Din ve Ahlak Eğitimi Psikolojik ve Metodik Esaslar*, Aksi Seda Matbaası, Samsun, 1998, s.14.

²¹ Ayşegül Yiğit, *Çocuğun Gelişim Özellikleri ve İletişim Doğrultusunda Ailede Din Eğitimi*, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.22, S.22, Samsun, 2006, s.183.

²² İmam Gazali, *İhyau Ulumi 'd-Din*, c.III. Çev. Ahmet S., Bedir Yayınevi, İstanbul, 1987, s.165-169.

²³ Zeynep Nezahat Özeri, *Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi*, Dem Yayınları, İstanbul, 2004, s.18.

dek sürekli ilerleme gösteren bir farklılaşma olduğu ifade edilebilir. Gelişim sürecine etki eden iki önemli bileşen vardır: olgunlaşma ve öğrenme. Bireyin belli bir alandaki gelişiminin sağlanabilmesi, hem yeterli olgunluğa erişmesine, hem de gerekli olan bilgi ve becerileri kazanmasına bağlıdır. Örneğin bir çocuğun iki tekerlekli bir bisikleti kullanma becerisi edinebilmesi için fiziksel yeterliğe ve olgunluğa ulaşması gerekir. Bununla beraber çocuğa bisikleti kullanabilme davranışının öğretilmesinin yanında bu beceriyi kazanabileceği gerekli öğrenme yaşantılarının da sağlanması gerekir. Ayrıca etkili bir öğrenmenin gerçekleşmesi, bu yaşantıların, zamanında gerçekleştirilmesine de bağlıdır. Aynı örnek üzerinden açıklamak gerekirse: Gerekli olgunlaşma seviyesine ulaşmamış bir çocuğa bisikleti kullanma davranışı ne kadar çok öğretilmeye çalışılsa da çocuk bu davranışı edinemez. Ancak çok uzun ve zor bir eğitimle bazı çocuklar öğrenebilir. Diğer taraftan, olgunlaşma sağlandığı halde bisikleti kullanma davranışı öğretilmezse, bu durumda da çocuk yine bu davranışı edinemeyecektir. Özetle gelişim, ancak olgunlaşma ve öğrenme olduğunda sağlanabilmektedir. Eğitim verilecek olan insanın tanınması, değişik yaş ve gelişim dönemlerindeki özelliklerinin bilinmesi ve bu bilgiler ışığında eğitim ortamları oluşturularak öğrenmenin sağlanması etkili bir eğitimin sağlanabilmesinin yoludur. Burada dikkat edilmesi gereken önemli olgu zamanlamadır. Eğitim için en önemli ilkelere biri, doğru beceri ve yaşantıların doğru zamanda verilmesidir.²⁴ Çocukların, çevre etkilerine karşı daha duyarlı oldukları, çevrede düzenlenen öğrenme yaşantılarını diğer dönemlere göre daha hızlı kazanabildikleri bu dönemlere kritik dönem adı verilmektedir.²⁵ Kritik dönem, bireylerin herhangi bir konudaki bilgi, beceri konusunda yetkinleşmesi ve kabiliyet kazanması açısından önemli bir dönemi ifade etmektedir.

Çocukluk dönemi, duygusal gelişim açısından en önemli basamaktır. Bunun sebebi, duyguların çoğunun bu dönemde ortaya çıkması, gelişmeye başlaması ve bu duyguların bireyde uzun süre var olmasıdır. Çocukluk dönemi, duygusal gelişim yönünden oldukça hassas bir dönem olduğu gibi dini duyguların gelişimi yönünden de kritik bir dönem olma özelliğini taşımaktadır. Din, insanın duyguları ile yakından ilgilidir ve çocukta sağlıklı bir din algısının oluşmasındaki en önemli unsur, dini

²⁴ Nuray Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim: Kuramdan Uygulamaya*, Gazi Kitabevi, Ankara, 1997, s.11-12.

²⁵ Senemoğlu, a.g.e., s.14

yaşamın duygusal boyutudur.²⁶ Din eğitimi ile çocuğun daha çok duygusal yönüne hitap edilmesi, çocukta uzun sürecek din düşüncesini de beraberinde getirmektedir.

Doğru zamanda verilmeye başlanan din eğitimi, çocukların duyguları üzerinde kalıcı etkiye sahip olur. Çocukların sevgi, güvenme ve bağlanma duyguları, gelişim özellikleri dikkate alınarak bu duygular din eğitimi ile geliştirilebilirken; saldırganlık, korku ve endişe duyguları da sadece din eğitimi ile engellenip giderilebilir.²⁷ Din eğitimi, çocuklarda meydana gelebilecek ruhsal problemleri gidereceği, toplumun kültürel yapısına ayak uydurmada onlara yardımcı olacağı, böylece eğitim ve öğretimden beklenen amaca çocuğu yaklaştıracığı düşüncesiyle din eğitiminin, okul öncesi eğitimin en temel unsurlarından birisi olarak ele alınması gerekmektedir.²⁸ Çocuklarda manevi eksikliğin oluşmaması, iyi ve kötü duygularını kontrol altına alıp yönetebilme becerisi kazandırılması, sosyal çevreye uyum sağlaması için din eğitiminin sonraki dönemlere bırakılmamasına veya aksatılmamasına dikkat etmek gerekmektedir.

Çocuğun alacağı din eğitimi, sonraki hayatında inanç ile ilgili değerlerin temellerini oluşturacağı ve uzun bir süre boyunca etkili olacağı için çocuğa verilecek din eğitimi ve inanca dair değerler hakkında oldukça hassas olunmalıdır. Okul öncesi dönemdeki bir çocuğun daha sonraki dini tutum ve davranışların temellerinin oluşumu ve şekillenmesinde, ilk çocukluk döneminde aldığı din eğitimi ve öğretiminin biçimi de etkilidir.²⁹ Bireysel farklılıkların öğrenme üzerindeki etkileri de düşünülerek seçilen bir eğitim ve öğretim metodu, çocuğun, dini doğru öğrenmesi açısından önemlidir. Belli bir eğitim metodu her birey üzerinde aynı etkiye sahip olmayabilir. Bu yüzden din eğitiminin en iyi şekilde verilmesi için bireyin tüm yönleriyle tanınması gerekmektedir.

Anne ve babalar tarafından din eğitiminden uzak tutulan çocuklar, herhangi bir öz denetimin olmamasından kaynaklı davranışlarını kontrol edememekte, aşırılıklara, anti sosyal davranışlara, çılgınlıklara ve toplum içinde bir takım huzursuzluklara neden olabilecek davranışlara yönelmektedirler. Bu durum ailede

²⁶ Bedi Ziya Egemen, *Din Psikolojisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1952, s.10-11.

²⁷ Halis Ayhan, *Eğitime Giriş ve İslamiyet'in Eğitime Getirdiği Değerler*, Damla Yayınevi, İstanbul, 1986, s.294.

²⁸ Halis Ayhan, *Din Eğitimi ve Öğretimi İman-İbadet*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1985, s.68-69.

²⁹ Hasan Dam, "Çocukluk Dönemi Din Eğitimi", *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*, Ed. Mustafa K., Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2010, s.13-14.

olduğu gibi toplumda da bazı olumsuzluklara neden olmaktadır.³⁰ Çocuğun psikolojisi ve gelişim dönemleri ile ilgili yeteri kadar bilgi sahibi olmayan ailelerin, çocuklarının eğitiminden arzu ettikleri neticeyi alamadıkları görülür.³¹ Bu sebeple eğitim ve psikolojinin verilerini dikkate almak, çocukların din eğitimindeki önemi oldukça büyüktür. Çocuğa hangi gelişim döneminde, din eğitiminin hangi boyutunun ne şekilde verileceği bilgisi de yine eğitim ve psikolojinin verileri irdelenerek saptanabilir. Dolayısıyla bu veriler konusunda yeteri düzeyde bilgi sahibi olan aileler, çocuğu, din eğitimi konusunda daha isabetli bir zamanlama ile eğitirler. Bireye din eğitimini erken veya geç bir gelişim döneminde değil; bireyin bu eğitimi öğrenmeye en elverişli olduğu gelişim döneminde vermek daha uygun olur.

1.1.4. Din Eğitiminin Evreleri

Çocuklara verilecek din eğitimi belli bir düzene, tasnife ve sıraya göre verilmelidir. Söz gelimi çocuklar soyut olayları kavrayamayacak yaşta onlara bu eğitimin verilmemesi gerektiği bilinmelidir. Soyut kavramları anlamlandıramayacak düzeydeki çocuklara dinin soyut yönlerinin anlatılması yarar sağlamayacak; hatta çocuklar bundan olumsuz da etkilenebileceklerdir.³² Çocuğun din eğitimini en iyi şekilde alabilmesi için çocukların gelişim evrelerini bilmek ve her bir evrede verilmesi gereken eğitimin verilmesi gereken kadarını vermek gerekmektedir.

Bilgiyi uygun düzeyde, çocuk öğrenmeye hazırken ve alabileceği kadar vermek tüm eğitimcilerin olduğu kadar din eğitimcilerinin de dikkat etmesi gereken bir husustur. Çocuğun ilgi ve ihtiyaçlarının cevap bulmadığı bir eğitim, sadece başarısız ve olumsuz olmakla kalmayıp çocuğun dini gelişiminde de geri dönüşü olmayan sonuçlara sebep olabilir.³³ Din eğitiminin verileceği kritik gelişim evreleri vardır. Bu aşamalarda din eğitiminin doğru verilmesi, bireyin dini gelişimini olumlu bir biçimde etkiler.

³⁰ H. Mahmut Çamdibi, *Din Eğitimi Giriş*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, s.43.

³¹ Şuayip Özdemir, “Çocuğun Din Eğitiminde Ailenin Rolü”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, S.9, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2002, s.123.

³² Mesude Atay, “Din Eğitiminin Pedagoji ve Çocuk Hakları Açısından Değerlendirilmesi”, *Türkiye’de Zorunlu Din Dersleri: Yurttaşın Devletle Karşılaştığı Yer*, Der. Sevgi Ö., Helsinki Yurttaşlar Derneği, İstanbul, 2016, s.33-43.

³³ Mualla Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1991, s.15.

Bireyin fiziksel, psikolojik, biyolojik olarak geliştiği ve değiştiği her aşamada bireye verilen din eğitiminin de farklılık göstermesi gerekmektedir. Bununla beraber aynı dönemde olanlara bireysel farklılıklardan dolayı da kapsamı farklı olan bir din eğitimi sunulmasına dikkat edilmelidir. Dolayısıyla din eğitimi, verileceği bireye hitap edecek niteliklerde olmalıdır. Bu anlamda bireyin bir üst evreye her geçişinde bu geçişlerin sağlandığı aşamalarda din eğitiminin de boyutu isabetli bir şekilde değişmelidir.

1.1.4.1. Çocukluk döneminde din eğitimi

İnsanın gelişim dönemleri göz önüne alındığında, dini duygu ve düşüncelerin iyi bir biçimde işlenmesi ve çocuğun bu yöndeki ihtiyaçlarının karşılanmasının gerekli olduğu en kritik dönem, din ile ilgili problemlerin daha yoğun bir biçimde yaşandığı ilk çocukluk dönemidir.³⁴ İnsanların birçok konuda, ileriki yaşlarında tesiri altında en fazla kaldıkları, öğrenmelerin ve tecrübelerin kişiye en fazla yansıdığı dönemler insanlar için genellikle kritik dönemlerdir. Herhangi bir konuda yetkinleşmek isteyen insan, bunu en iyi, o işin öğrenilmesinin en kritik olduğu dönemde başarır. O işi öğrenmeye yönelik kritik eşik aşılmaya başlandığı zaman, yetkinleşmek istenilen işi öğrenmek de oldukça zorlaşır ve yaş ilerledikçe bu işi öğrenmek daha da zor hale gelir.³⁵ Sözgelimi, bir enstrüman çalmayı öğrenmek isteyen biri için kritik dönem, yani en isabetli yaş altı ila sekiz yaşlarıdır.³⁶ Ya da bir yabancı dili iyi bir düzeyde konuşmak isteyen kişi on üç yaşına kadar öğrenmeye başlarsa, öğrenmek istediği dil konusunda oldukça yetkinleşir.³⁷ Bununla beraber birey, enstrüman çalmaya veya yabancı dili öğrenmeye, belirtilen kritik dönemlerden sonra başladığı zaman bu becerileri edinmesi oldukça zorlaşabilir. Bu bağlamda, din olgusunu bireyin iyi bir şekilde içselleştirebilmesi için en uygun dönemin çocukluk dönemi olduğu söylenebilir. Bu dönemi din eğitimi açısından verimsiz ve yanlış bir

³⁴ Yaşar Fersahoğlu, *Din Eğitim ve Öğretiminde Duygu Eğitimi*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1998, s.61.

³⁵ Hasan Bacanlı, *Eğitim psikolojisi*, Pegem Yayınevi, Ankara, 2011, s.51.

³⁶ Albert Lavignac, *Musiki Terbiyesi*, Çev. Abdülhalik D., Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1939, s.43.

³⁷ Eric H. Lenneberg, *Biological foundations of language*, John Wiley and Sons, New York, 1967, s.176.

anlayışla geçirecek çocuk, ileriki yaşlarında telafisi zor bir durum ile yüzleşmek durumunda kalabilir.³⁸

İnsan doğuştan tabii olarak Allah'a inanma yeteneğine sahip, dinî inancı kabule yatkın bir fitratta yaratılmıştır.³⁹ Birçok eğitimci ve düşünür bu doğrultuda görüşler ifade ederek çocuğun, inancı kabule götüren görüşleri kolaylıkla benimsediğini savunmuştur. Söz gelimi İbn Miskeveyh; çocuğun bu temiz doğasının her zaman korunması gerektiğini, bu durumdaki çocuğun kendisine söylenen tüm görüşleri sorgusuz kabul edebileceği görüşündedir.⁴⁰ Rousseau çocuğun doğuştan temiz ve masum olduğunu, ayrıca iyilik yapmaya da meyilli olduğunu savunur. Ona göre çocukta meydana gelen olumsuz özellikler ve tahribat sonradan çevrenin etkisiyle oluşur.⁴¹ Spranger, dini yaşayışın yalnızca çocuğun ruhunda var olmadığına, aynı zamanda içgüdülerden kaynaklı doğal olarak doğup geliştiğine kesin olarak bakılabileceğini ifade etmiştir.⁴² Peker, çocuğun ruhunda dinî inancın tohumlarının bulunduğunu, Allah'ın varlığına inanmaya ve dini kabul etmeye hazır durumda olduğunu ifade etmiştir.⁴³ Bilgin de bu tür duyguların hem doğuştan sahip olunan, hem de öğrenilen kabiliyetler olduğunu belirtmiştir.⁴⁴ Allah'ın, insanı dini nitelikli bir fitratta yarattığını ifade eden Kılıç, Allah'ın insanı bu biçimde yaratmasını değiştirmeyeceğini, bunun insanın dini yaratılışıyla ilgili ilâhî bir ilke olduğunu belirtmiştir. Ayrıca insanın dini yaratılışının değiştirilmemesi prensibinin değişmez bir kural olduğunu, her türlü yaratmanın bu şekilde olacağını açıklamıştır.⁴⁵ Bu konuda görüş bildirenlerin ifadelerine bakılacak olursa genel olarak insanların doğuştan her türlü değişime açık, saf ve temiz bir tabiata sahip olduğu, bir yaratıcıya inanma dürtüsünün doğuştan gelen bir olgu olduğu anlaşılabilir.

Yaratıcıya inanma eğiliminin olması ve zihinsel gelişim ile beraber çocuk, bağlandığı her şeyi sorgulamaya başlamaktadır. Sonuç olarak çocuk olgunlaştıkça neye bağlanıp neye bağlanmaması gerektiği ikilemi ortadan kalkmaktadır. Bu

³⁸ İbrahim Turan, "Bazı Batı ve Türk Çocuk Klasiklerinde Dini ve Ahlaki Değerler, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c.10, S.1, 2010, s.192-193.

³⁹ *Kur'an*, 30. Rum Suresi, Ayet 30.

⁴⁰ İbn Miskeveyh, *Ahlaki Olgunlaştırma-Tehzibu'l Ahlak*, Çev. A. Şener, İ. Kayaoğlu, C. Tunç, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983, s.11-24.

⁴¹ Jean Jacques Rousseau, *Emile-Bir Çocuk Büyüyor*, Yay. Haz. Ü. Akagündüz, Selis Kitaplar, İstanbul, 2008, s.63, 170.

⁴² Kerim Yavuz, *Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1983, s.39.

⁴³ Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, Sönmez Yayınevi, Samsun, 1993, s.102.

⁴⁴ Beyza Bilgin, *İslam ve Çocuk*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1991, s.132.

⁴⁵ Sadık Kılıç, *Fitrat'ın Dirilişi*, Nehir Yayınları, İstanbul, 1991, s.14-15.

noktada, evren ve içindekilerle kişinin kendisini yaratan bir yüce güç olan Allah inancına bağlanması, çocuğu bağlanma duygusunun sınırlılıklarından kurtarıp, başlangıçta bağlanılan varlıklardan dolayı sınırlı olarak görülen bağlanma duygusu, zamanla çocuğu özgür hale getiren bir sürecin başlangıcı olmaktadır.⁴⁶ Çocuğun en yüce varlık olan Allah'a bağlanması, kendisini daha güvende hissetmesini sağlamaktadır. Çocukluk döneminde Allah'a bağlılık, somut bir çerçevede olsa bile çocuk için bu düşünce son derece önem arz etmektedir.

Çocuğun dine ilişkin bu inançlarını doğru bir şekilde sürdürebilmesi için dikkat edilmesi gereken bir takım hususlar vardır. Çocuğa verilen din eğitimi hususunda çocuğun dini gelişimi yönünden bireysel farklılıklar göz önünde bulundurulmalı, her çocuğu aynı bilmek yanılığına düşülmemeli ve her çocuğa yönelik beklenti aynı olmamalıdır. Çocuğun dini gelişim özelliklerinin bilinmesi, çocuğa verilen din eğitimi olumlu yönde etkileyecek ve söz konusu din eğitiminin çocuk tarafından benimsenip kazanılmasını kolaylaştırarak, çocuğun dini hayatına olumlu yönde katkı sağlayacaktır.⁴⁷ Okul öncesi dönemde, çocuğun din eğitiminin olumlu, bilimsel olan argümanlara dayalı ve sağlıklı bir şekilde devam ettirilebilmesi için; çocuğun fiziksel, zihinsel, duygusal ve psikososyal gelişimlerinin bilinmesiyle beraber, onların dini gelişim özelliklerinin bilinmesi ve çocukların eğitim sürecine müdahil olması önemlidir.⁴⁸ Çocukların yeteri kadar dahil olmadığı bir eğitim sürecinden geçen çocuklar, öğrendiklerini gerçek yaşamla ilişkilendirmekte zorlanacak ve bir gerçeklikten ziyade, aldığı eğitimi kendi hayatının dışında tutacağı bir olgu olarak görecektir. Bu yüzden din eğitimi verilen çocukların bu süreçte aktif olarak dine ilişkin etkinliklerin içerisinde bulunması gerekmektedir.

Çocuklar dini faaliyetlerde yetişkinler gibi derin bir biçimde aktif olamazlar. Çocukta dini hayat, duygusal bir düşünce özelliği içerisinde kendisini gösterir; o, inandığı şeylerin ayrıntısına inmeden, onları tam anlamıyla kavramadan yüzeysel bir sezgi ile dini bir inanç besler. Bu, çocuktaki somut ve gerçek olaylar dünyası dışında kalan gerçeklikleri algılama kabiliyeti olmayan bir zihin yapısının doğal sonucu olmaktadır.⁴⁹ Öğrendiği tüm dini ilkelere ve inanışlara somut bir pencereden bakan çocuk için din, uyulması gereken bir tür etkinlikler bütünüdür. Çocuklar bir dini,

⁴⁶ Yurdagül Mehmedoğlu, "Erken Çocuklukta Din ve Ahlak Gelişimi", *Erken Çocuklukta Gelişim ve Eğitimde Yeni Yaklaşımlar*, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul, 2003a, s.349.

⁴⁷ M. Zeki Aydın, "Ailede Din Eğitimi", *Din Eğitimi*, Ed. Recai D. ve Remziye E., Grafiker Yayınları, Ankara, 2012, s.293.

⁴⁸ Hasan Dam, a.g.e., s.64.

⁴⁹ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2005, s.267.

çevresinde gördüğü biçimde tanımaktadır. Farkında olunmasa da çocuklar, yapılan ibadet veya sergilenen davranışları titizlikle takip eder. Dolayısıyla din eğitimi sadece belli zamanlarda yapılan sınırlı bir etkinliği değil, hayatın içinde doğal olarak gelişen ibadet ve davranışları da kapsar.

Hayatı boyunca dine ilişkin ilkelerle karşılaşacak olan çocuğun öğrendiği ilk kavramlar da oldukça önemlidir. Özellikle çocukların duyuşsal yönüne hitap eden temel duygulara ilişkin kavram ve tecrübeler, çocuğun sonraki hayatına da fazlasıyla tesir edecek bir öneme sahiptir. İlk çocukluk dönemi kavram gelişimleri, kavram gelişim kuramları ile ele alınabileceği gibi duygu olmaları yönüyle de, duyuşsal gelişim kuramları çerçevesinde değerlendirilebilir. Kavram gelişiminin duyuşsal yönü, özellikle 0-2 yaşları arasında güven, bağlanma, sevgi, merak, korku ve din duygusu ile ilişkili bir biçimde gelişeceği de göz önünde bulundurulmalıdır.⁵⁰ Bu çerçevede çocukların din eğitimi, kısa, öz, sevgiye ve hoşgörüyeye dayalı, anlamlı, açık, sade ve net olarak düşünülmeli, bu ilkeler doğrultusunda daha iyi bir din eğitimi verilmesinin yolları aranmalıdır.⁵¹ Bu biçimde verilecek olan bir din eğitimi anlayışı, çocukta din düşüncesine karşı olumlu bir yaklaşımın gelişmesine katkı sağlayacaktır.

Din ile ilgili kavramların verilmesi gerektiğinin yanında o kavramların nasıl verilmesi gerektiği de önemlidir. Çocuğa din eğitimi verilirken kullanılan kavramlar ve kavramlara yüklenen anlamlar konusunda oldukça titiz davranılmalıdır. Dine ilişkin öğretilen yanlış bir kavram, çocuğun bazı dini ilkelere farklı anlamlar yükleyebilmesine sebep olabilecektir. Bu yüzden çocuklara din eğitimi verilirken kullanılan kavramlara dikkat edilmeli; çocuğun, kavramlara yanlış anlamlar yüklemesine sebebiyet verecek olumsuz kazanımlardan uzak durulmalıdır. Bu durum çocuğun, gelecekte kullanacağı dini kavramlar konusunda ikilem ve karmaşalar yaşamaması adına önemlidir. Bu anlamda çocuğa daha iyi bir din eğitimi vermenin yolları aranırken, kavram gelişiminin duyuşsal yönünün yanında çocuğun, içinde bulunduğu sosyokültürel yapı da göz önünde bulundurulmalıdır. Daha ideal olduğu düşünülen bir din eğitimi, çocuğun yaşadığı toplumun yaşantısından ve kültürünün değerlerinden uzak ise bu eğitim çocuk için gerçekçi ve ideal bir yaklaşım sunamaz.

Toplumun yaşadığı kültürün de etkili olduğu dini gelişimin sağlanması konusunda dini kavram ve sembollerin önemi büyüktür. Çocuklar bazen dini

⁵⁰ Mehmedoğlu, a.g.e., s.346.

⁵¹ Mustafa Köylü, "Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.XLV, S.11, Ankara, 2004, s.154.

sembollere büyük bağlılık göstererek onları, yaşamlarındaki bazı somut durumlarla ilişkilendirirler. Dindarlık öncesi aşamadaki çocuğa, dini kavram veya sembolleri somut varlıklarla ilişkilendirmesi konusunda rehberlik edilirse, ilerdeki soyut dini düşüncenin gelişmesi adına çocuk için bir basamak oluşturulmuş olur. Dini gelişimleri bu biçimde meydana gelen çocuklar, diğer çocuklara göre dine karşı daha olumlu yaklaşımlar sergilerler.⁵² Dini kavram ve sembollerin çocuğun hayatında yer edinmesi, inanç ile ilgili teorik temellerin de çocuğun zihnine yerleşmesi anlamına gelir. Bu sayede çocuk, soyut kavrama becerisine ulaştığı dönemde dine ilişkin düşünceler geliştirirken, çocuklukta öğrendiği kavram ve semboller ışığında din ile ilgi daha yapıcı bir biçimde düşünür. Bu da çocuğun zihnindeki çatışma ve ikilemleri azaltır.

Çocuğun dine ilişkin olumlu düşünceler içinde olmasında kavramlar gibi duyguların da önemi büyüktür. Duygusal gelişimin temel unsurlarından biri olan sevgi, aynı zamanda dinin de temelini oluşturan duygulardandır. Allah sevgisinin insanda yaratılıştan mevcut olduğu kabul edilmektedir ve tüm dinler Allah'a ve diğer yaratılmışlara karşı sevgi telkin etmektedir. Ayrıca psikologlarca da sevgi, din ile en çok ilgisi olan duygu olarak kabul edilmektedir.⁵³ Bu yüzden dini değerlerin ve inanca ait ilkelerin sevgi duygusuyla verilmesi gerekmektedir. Korku ve nefret ile sürdürülen işler, eğitimler, insanı psikolojik anlamda yıpratdığı, genel olarak olumsuz etkilediği ve insana kötü tecrübeler yaşattığı için uzun soluklu olamamaktadır. Bununla beraber çocuğa verilen din eğitimi korku tabanlı olduğu zaman çocuğun, edindiği bilgileri istemeyerek ve nefretle yapmasından ziyade bu şekildeki bir eğitim, çocuğun, duygusal bağımsızlığını kazandıktan sonra dinden uzaklaşması ve dine cephe alması şeklinde tezahür edebilir. Çocukluk dönemi boyunca kaygı ve korkuların yoğun olduğu göz önünde bulundurularak, özellikle dini kavramların bu duygularla ilişkilendirilmesinden sakınılmalıdır.⁵⁴

Çocuklara din eğitimi verirken kavram ve duyguların uyumuna dikkat edildiği ölçüde çocuklara din eğitiminin niçin verilmesi gerektiğinin de bilincinde olmak onlara, amacına uygun bir din düşüncesi kazandırmanın yolunu açar. Bir çocuğun yanlış dini inanışlara sahip olması veya çocuğun zihnine yerleşen dini

⁵² Cemil Oruç, *Okul Öncesi Dönemde Çocuğun Din Eğitimi*, Dem Yayınları, İstanbul, 2012, s.108-110.

⁵³ M. Emin Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, Timaş Yayınları, İstanbul 1993, s.104, 115.

⁵⁴ Selçuk, a.g.e., s.79.

olguların kendisini mutlu etmemesi kendisine değil; çevresinde, çocuğun din eğitiminden sorumlu insanlara ait eksiklikler ve hatalardır.

Söz gelimi, zihinsel olarak gelişimini henüz tamamlamamış olan çocuk, Allah korkusu ve cehennem ile korkutulduğunda ilerde kendisine anlatılan dine ilişkin her şeyden korkar hale gelecektir. Allah korkusu, çocuk terbiyesinde bir araç olarak kullanılmalıdır, aksine çocuk terbiyesinin Allah'a ulaşmak için bir araç olduğu kavratılmalıdır.⁵⁵ Allah'ın Rahman olarak merhamet eden en yüce varlık olduğuna inanılmasının sağlanması, çocuğun ahlaki gelişimine olumlu yönde katkı sunmaktadır.

Çocuğun doğru bir din eğitimi ile terbiye kazanmasındaki amaçlarından biri de çocuğun, hayatında mutluluğu sağlamasıdır. Her türlü eğitim gibi din eğitimi de hoşgörü ortamında uygulandığında kişinin mutluluğunu arttırabilir. Allah inancı ve sevgisi zor durumlarda güç alacağı bir dayanak olur. Bu nedenle evde olsun okulda olsun din eğitiminde korkunun bir disiplin aracı olarak kullanılmaması gerekir.⁵⁶ Çocuğa, kendisini iyi hissetmesi adına verilmek istenen din eğitimi, çocuğun kâbusu haline gelmesine yol açacak sözler ve davranışlar içermemelidir. Çocukların ne dediklerini ve ne yaptıklarını anlamaya çalışmadan korku yoluyla onların davranışlarını yönlendirmeye ve onlar üzerinde etkili olmaya çalışmanın, çocukların eğitim yönünden gelişimleri üzerinde olumsuz etkileri vardır. Zorlamaya ve korkutmaya dayalı disiplin anlayışı, çocuğu sadece dini inanç ve ilkelerden uzaklaştırmakla kalmaz, aynı zamanda ruh sağlığını da olumsuz yönde etkiler. Hatta bu şekilde dine ilişkin korkuların ortaya çıkardığı ruhsal bozukluklar çok daha ağır ve tedaviye direnç gösterebilen bozukluklar olmaktadır.⁵⁷ Bunun yerine çocuğa, sevgi ve hoşgörüye dayalı, davranışlarına anlam verebilmesini sağlayacak eğitim ortamları sunarak onların gelişimine olumlu katkıda bulunmuş olunur.⁵⁸ Çocuk, din ile ilgili bir kavram duyduğu zaman veya dine ilişkin tecrübeler yaşadığında korku duyguları değil; sevgi, şefkat, hoşgörü vb. duyguları ön plana çıkmalıdır. Çocuğun böyle bir duygu dünyası geliştirebilmesi için ebeveynin, çevrenin ve din eğitimi vermekle sorumlu herkesin çocuğa olan tutumu da bu yönde olmalıdır.

⁵⁵ Adem Güneş, *Çocuk Terbiyesinde Doğru Bilinen Yanlıklar*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2012, s.188-189.

⁵⁶ Atalay Yörükoğlu, "Ruh Sağlığı, Ahlak Değerleri ve Din Eğitimi", *Türkiye I. Din Eğitimi Semineri*, Gelişim Matbaası, Ankara 1981, s.213.

⁵⁷ Mualla Öztürk, "Din Eğitimi ve Çocuk Ruh Sağlığı", *Türkiye I. Din Eğitimi Semineri*, Gelişim Matbaası, Ankara, 1981, s.213.

⁵⁸ Doğan Cüceloğlu, *'Keşke'siz Bir Yaşam İçin İletişim Donanımları*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002, s.43.

Çocukların ilk çocukluk döneminde Allah ile kurdukları her tür ilişki, tüm hayatlarını etkileyebilmektedir. Bu sebeple muhatabı çocuklar olan bütün anne babalar ve eğitimcilerin, Allah ve din konusunda konuşurlarken, çocukların bilişsel ve duygusal gelişimlerini göz önünde bulundurmaları gerekir.⁵⁹ Çocukların din eğitiminden sorumlu olanlar, çocuğun anlayabileceği bir düzeyde onlarla iletişim kurduğunda dine ve Allah'a ilişkin değerleri daha iyi anlayabilmelerini sağlamaktadırlar.

Çocuğun dine ve Allah'a ilişkin düşünceleri, çocuğun zihninde oluşan Allah tasavvurunu belirleyebilmektedir. Bir çocuk Allah tasavvurunu oluştururken, sosyal öğrenmelerin etkisi içinde, çocuğu çevreleyen ve şekillendiren toplumun kültürel ve dini bağlamının etkisi vardır. Bu nedenle çocuğun Allah tasavvurunu anlayabilmek için onun etkileşim içerisinde olduğu sosyokültürel ve dini bağlamın göz önünde bulundurulması gerekir.⁶⁰ Allah'a dair tasavvuru oluşurken çocuk algısı, bu tasavvura dair toplumun doğru veya yanlış kanılarını ayırt etmeden seçer. Çünkü çocuk, kendisine söylenen doğru veya yanlış her inancı, söyleyenlere güven duyduğu için sorgulamadan kabul etme eğilimindedir.⁶¹ Dolayısıyla dine özgü en önemli inanış diyebileceğimiz Allah inancı ve buna dair tasavvurların, çocuğun zihnine yanlış bir şekilde yerleşmemesi noktasında hassas olunmalıdır.

Çocuğun dini gelişimi noktasında önemli olgulardan biri de toplumun sahip olduğu din ile ilgili anlatılardır. Bunlar, çocuğun Allah ve din ile ilgili tasavvurlar oluştururken etkili olmaktadır. Toplumun kültürü ve dini mirası içerisinde yer alan hikâyeler, semboller, anlatı ve değerler, bir çocuğun kişisel hayat hikâyesi ve dini gelişimini oluştururken faydalandığı en önemli kaynaklardır. Bu kaynakların çocukta oluşan dine ilişkin tasavvurlarının oluşması hususunda önemli etkisi vardır. Bir çocuğun gelişiminin hikâyesi, içinde yetiştiği toplumun daha geniş hikâyesinde gömülüdür.⁶²

Toplumun sahip olduğu belli bir kültürün içinde büyüyen çocuklar, doğuştan Allah korkusuna dair duygular barındırmazlar. Allah kendilerine nasıl anlatılmışsa çocuklar Allah'ı o şekilde tasavvur eder ve Allah'ın o şekilde olduğuna

⁵⁹ Murat Yıldız, *Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2007, s.228.

⁶⁰ Ali Ulvi Mehmedoğlu, *Tanrıyı Tasavvur Etmek*, Dem Yayınevi, İstanbul, 2011, s.49.

⁶¹ Mustafa Öcal, "Okulöncesi ve İlköğretim Çağı Çocuklarının Allah Tasavvurları Üzerine Bir Araştırma", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.13, S.2, 2004b, s.67.

⁶² Mehmedoğlu, a.g.e., s.49-50.

inanırlar.⁶³ Allah'ın; seven, koruyan, gözeten, merhamet gösteren, cezadan çok ödül veren bir varlık olduğu öğretilmelidir. Allah'ın bu nitelikleri çocuğa öğretilirken, gelişim aşamaları da göz önünde bulundurularak, metod olarak basit fakat doğru ve sade bir dil kullanılmalıdır. Allah'ın esirgeyen, her şeyi yaratan ve koruyan bir varlık olduğu anlatılmalı ve özellikle ebeveyn tarafından çocuğa Allah korkusundan ziyade Allah sevgisi aşılmalıdır. Allah sevgisine ulaşan ve bunu benimseyen bir çocuk, başta insanlar olmak üzere Allah'ın yarattığı her şeyi sevecektir. Bu sevgi ise çocuğun karşısına çıkan zorlukların üstesinden gelmesinde en büyük destekçisi ve kalkanı olur.⁶⁴ Ayrıca çocuklar sevdikleri varlığa yaklaşırken korktukları varlıktan uzaklaşma eğilimindedir. Çocukların dini kavramları öğrenmeleri sağlanmaya çalışılırken bunun, korku öğesini öne çıkararak yapılması ise özellikle bünyesi hassas ve daha zayıf olan çocuklarda ciddi tahribatlara yol açabilmektedir. Bundan dolayı ilk çocukluk döneminden itibaren sevgi temelli, korkulardan uzak bir din eğitimi yönteminin tercih edilmesi daha uygun olacaktır. Ancak çocukların zihnen daha fazla olgunlaşmaya başladığı sonraki yıllarda Allah'tan çekinme, sevgi ver merhamet ile dengelenmiş bir şekilde sunulduğunda, çocuğun vicdani gelişimine katkı sunabilir.⁶⁵ Çocukluk döneminden ziyade yetişkinlik döneminde korku; sevgi, hürmet ve günahattan çekinme gibi duygulara yol açan bir özellik taşıdığına anlam kazanan bir duygudur. Burada önemli olan bu duyguların, insanı iyi ve erdemli olmaya yöneltecek biçimde sentezlenmesidir.

Yaşantı olarak iyi örneklerin olduğu bir toplum, çocuğun dini gelişimi açısından olumlu olarak değerlendirilebilir. Toplumu kültürüyle, sosyal yapısıyla, dine dair yaşantılarıyla bir bütün olarak değerlendirmek gerekir. Bir çocuktan, yaşadığı toplumun kültürel ve sosyal etkilerinden uzak farklı bir karakter ve yaşantı beklemek zordur. Bir toplumun kullandığı dil ile büyüyen bir çocuğun -giriştiği özel çabaları dışında- kendiliğinden başka bir dili öğrenmesi ve konuşması söz konusu olamaz. Bireyler, bir bütün olan toplumu, dolayısıyla kültürü oluşturan parçalardır. Bütünün oluşmasına katkıda bulunan her bir unsurun diğerinin tam zıddı olması beklenemeyeceği gibi, belli bir kültürün etkisi altında büyüyen bir çocuğun farklı bir kültürün yaşantısını benimsemesi veya yaşaması da beklenemez.

⁶³ Mustafa Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s.60.

⁶⁴ Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, 17. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, s.239-240.

⁶⁵ Yurdagül Mehmedoğlu, *Ahlaki ve Dini Gelişim*, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul 2005, s.27.

Çocuk, yaşantısı boyunca toplumda gördüğü davranışların yanında bilmediklerine dair şemalar da edinmek ister. Çocukların zihni, nesne ve düşüncelere ait şemaları barındırma konusunda yetişkinlere göre daha zayıf olduğundan çocuklar, sürekli yeni sorular sorarak yeni bilgiler ve şemalar edinmek istemekte, gördüklerini ve yaşadıklarını hiç atlamadan tümünü anlamlandırma çabası içine girmektedirler. Çocukların, yetişkinlerin bazen anlamsız olarak nitelediği konular hakkında bile durmadan sorular sormaları, bitmek bilmeyen öğrenme arzularından ileri gelmektedir. Çocuklar sadece kavrayabileceği somut konulara ilişkin bilgileri değil; zihinsel gelişim olarak yeterli düzeye ulaşmamış olsalar da soyut olan durumları da kendilerince anlamak isterler. Dine olan ilgi ve meraklarından dolayı din ile ilgili türlü sorular sorarak dine ilişkin olguları kavrama yolunda yetişkinlerden yardım isterler.⁶⁶ Çocuklarda var olan bu merakın kırılmaması adına yetişkinler, çocukların sorduğu türlü sorulara uygun ve doyurucu cevaplar verebilmeli, bu konuda onlara rehberlik edebilmelidirler.

Çocuklar, merak duyguları ile bir takım olayları anlamlandırmaya çalışmakla beraber bazen olumsuz davranışlar da sergileyebilmektedirler. Çocuğun taşkınlık özelliği, müspete kanalize edilmediği takdirde, bu olumsuz durum çocuğun olumlu duygularını da etkisi altına alır. Bu özellikler kendisinde iz bırakmaya başlayan çocukların, insan yaşamında dışarıdan gelen etkilere en açık olduğu dönemin ilk çocukluk dönemi olması nedeniyle daha saldırgan bir tutum geliştirmeleri muhtemeldir.⁶⁷ Çocuğun bu şekildeki saldırgan davranışlarının kalıcı olduğu düşüncesine kapılmamalı, bu biçimdeki tutumların geçebileceği unutulmamalıdır. Çocuğun olumlu duygularının ön plana çıkabilmesi noktasında onlara rehberlik edilmeli, bu konuda onlara güzel bir üslupla telkinler verilmelidir.

Çocuk, kazandığı olumlu duygularla beraber kendi hayatındaki bazı olaylara anlam verme gayreti içerisine girmektedir. Çocuğun çabalamaları sonucunda giriştiği anlamlandırma dünyasında çocuk, dünyadaki yerinin neresi olduğunu kavramakla kalmayıp, anlama ihtiyacına cevap bulma sadedinde en uç noktaya yönelmekte, bu yönelişte de dinin insana büyük yardımı olmaktadır. Bu anlamda din, çocuğun bütünlük ya da anlam arayışı sürecinde, çocuğa en geniş perspektifleri sunarak, onun

⁶⁶ Ay, a.g.e., s.68.

⁶⁷ Sıdika Bulduk-Nevin Şanlıer, "Ankara İli Merkez Köylerinde Yaşayan 3-6 Yaş Arası Çocukların Yiyecek Seçiminde Televizyon Reklamlarından Etkilenme Durumları", *Türkiye Türk Cumhuriyetleri ve Asya Pasifik Ülkeleri Uluslararası Eğitim Sempozyumu*, Fırat Üniversitesi Basımevi, 24-26 Eylül 1997, Elazığ, 1998, s.459.

varlıkla başa çıkma hedefine ulaşmasında en büyük destekçisi olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶⁸ Bu süreci doğru bir şekilde yönlendirebilmenin yolu da çocuğa en iyi din eğitimini sunabilmekten geçmektedir.

Dini öğretilerin, çocuğa sunulabilmesi belli bir gelişim düzeyini ve olgunluğu gerektirir.⁶⁹ Dini, ilgili olduğu tüm yönleriyle ele alıp, henüz somut dünyayı keşfetme aşamasında olan çocuğa bunları bütünüyle kazandırmak mümkün olmasa da onun dünyasına uygun bir perspektif kazandırmak, çocuğa, varlık âlemini ve dine ilişkin temel olguları anlayabilme, anlamlandırabilme fırsatı sunacak, bu anlamda daha geniş bir bakış açısı kazandıracaktır.

Çocuklara, doğdukları andan itibaren büyümeleri sürecinde bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde verilen tüm eğitimlerin, çocuğun hayatına yansması zamanla görülebilir bir tecrübedir. Gelişim süreci içerisinde büyüklerin sunduğu yaşantı fırsatları, verdikleri eğitimler, çocuğun çeşitli davranışları karşısındaki tutumları, söyledikleri sözler, çevrenin çocuk ile olan münasebetleri; çocuğun çevresine karşı tutumu, kararları ve genel olarak yaşantı biçimi üzerinde etkilidir. Çocuklar konuşmaya başladığı andan itibaren, yapacağı davranışlar ile ilgili doğru olan kararları vermeleri, konuşma öncesi gelişim sürecinin olumlu geçtiğini göstermektedir.⁷⁰ Doğru kararlar verebilen çocuklar, bunlardan doğacak doğru sonuçların olumlu tesiri ile mutluluk yaşarlar.

Çocuklar, karşılaştıkları farklı durumlar konusunda belli sonuçlara ulaşmaya çalışırlar. Önyargılar tarafından zarar verilmedikçe, yanlış düşünceler ve ön kabuller tarafından tahrif edilmedikçe çocukların zihni, kendilerine sunulan durumlar ile ilgili doğrudan doğruya bir sonuca ulaşır.⁷¹ Çocukların fitraten sahip oldukları iyi duygulara hitap etmek, çocuklara kötülükten uzak bir tavır ile yaklaşmak, içlerinde zaten var olan iyiliği beslemekle çocukların yapısında doğal olarak var olan doğru anlayışı sürdürmelerine vesile olunur.

Çocukların, sahip oldukları doğru anlayışı devam ettirebilmenin ve çocuklara din ile ilgili ilkeleri açıklamamanın bir yolu da dini kıssalar vasıtasıyla bunları aktarmaktır. Çocuklara peygamber kavramı konusunda bilgilendirmek,

⁶⁸ Recep Yaparel, *Bilişsel Psikolojinin Din Psikolojisine Katkıları Bağlamında Yükleme Kuramı*, 2k Dijital Baskı Sistemleri, İzmir, 2001, s.40.

⁶⁹ Selçuk, a.g.e., s.42.

⁷⁰ İbrahim Ethem Başaran, *Eğitim Psikolojisi, Modern Eğitimin Psikolojik Temelleri*, Gül Yayınevi, Ankara, 1994, s.150.

⁷¹ Hugh Hartshorne, *Childhood and Character: An Introduction to the Study of the Religious Life of Children*, Nabu Public Domain Reprints, New York, 1919, s.15.

peygamberlere inanmayı kıssalar yoluyla öğretmek, belki din öğretiminde en kolay husustur. Bu dönem çocuklarının özelliklerinden biri olan hikayeleri heyecanla dinleme özellikleri değerlendirilerek, peygamberlerin tarihin şahit olduğu en yüce şahsiyetler ve kahramanlar olması yönüyle, çocukların rol model olarak örnek almaları için peygamberlerin örneklik oluşturan yaşantılarını yansıtmak önemlidir. Bu aşamada peygamberlerin çocuklara gösterdiği şefkat, ilgi ve sevgi örnekleri zenginleştirilerek aktarılabilir.⁷² Hikaye anlatılırken çocukların bunları dinleme konusundaki merakları gözlemlendiğinde hangi hikayelere ilgilerinin daha fazla olduğu da saptanabilmektedir. Böylece anlatılan hikayelerin buna göre seyri değiştirilerek çocuğun merakının daha çok uyandığı, onu bu konuda daha çok heyecanlandıracak hikayelerin anlatılması, çocukta daha fazla yer edinmesini sağlamaktadır.

Hikâyeler, çocukların ilgisini çekme ve daha iyi kavramalarını sağlama konusundaki etkilerinin yanı sıra hatırlanabilirlik yönünden de zihnen bir tecrübe yaşattığından teorik birtakım dini esasların anlatımına göre çocuklar üzerinde daha etkili olabilmektedir.⁷³ Çocukların soyut olguları kavramakta zorlandıkları bu dönemlerde onlara peygamberleri anlatma konusunda hassas olunmalıdır. Peygamberlere ait kıssaları anlatırken çocukların benimsemesi niyetiyle de olsa peygamberlerin yüce ve çok değerli olduklarını olağanüstü güçler gerektiren bazı olayları gerçekleştirdikleri şeklinde anlatmak, çocuğun zihninde peygamberlere yönelik ütöpik bir kişilik oluşturabilir. Bu nedenle peygamberleri, çocuklara olan merhametlerini ve sevgilerini konu alan, kendilerinde heyecan oluşturacak kıssalara peygamberlerin beşeri yönlerini işleyerek bu kıssaları basit bir dille anlatmak, çocukların peygamberleri kendilerine daha yakın hissetmelerini sağlayacak, peygamberlerin çocuklara olan ilgisini tasvir etmek çocuklar adına daha basit olacak ve bu şekildeki bir anlatım çocuklar üzerinde daha etkili olacaktır. Çocuklar, bir beşer olarak peygamberlerin insanlara karşı tutumları ve sahip oldukları güzel davranışlardan ötürü onları kendilerine rol model alacak kadar yakın hissedeceklerdir.⁷⁴ Aynı zamanda bu, çocuğun dine olan ilgisinin de artması noktasında da önemlidir. Peygamber konusunda doyurucu hikayelere tanıklık eden

⁷² Ayhan, a.g.e., s.117-118.

⁷³ Muhiddin Okumuşlar, "Din Eğitiminde Etkin Bir Yöntem Olarak Hikaye", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.21, Konya, 2006, s.237.

⁷⁴ Adem Apak, Hz. Peygamber'in (sav) Çocuklarla İlişkileri Üzerine Tespit ve Değerlendirmeler, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.19, S.1, Bursa, 2010, s.66.

çocuk, dine ait diğer öğeler hakkında da bilgi sahibi olmak isteyecek, bunları bir bütün olarak öğrenmenin yollarını arayacaktır.⁷⁵ Bu süreçte onun en büyük destekçisi ebeveynler ve toplumun bütünü olmalıdır.

Çocuğun dini gelişimi yönünden dua da hikayeler gibi büyük bir etkiye sahiptir. Dua, çocuğun duygu dünyasının dışı bir yansıması ve Yaratıcısı ile iletişim kurması yönüyle önemlidir. Dua, kulun sonsuz kudret, rahmet ve mükemmelliğinden dolayı yüce Yaratıcıya karşı hayranlık, saygı ve bağlılık hissi duyması, bunu söz ve davranış olarak ifade etmesidir.⁷⁶ Aynı zamanda dua ile kişi, Allah'ın üstün varlığını kabul eder ve O'nun karşısında güçsüzlüğünü ifade ederek dilek ve arzularını O'na sunar.⁷⁷ Yaratana kul arasında bir bağ kuran dua, kulun Yaratıcısı'ndan af, mağfiret, rahmet ve ihtiyaçlarının karşılanması talebinde bulunmasıdır.⁷⁸ Dua, aşk ve şevkle, iman ve teslimiyetle, bilgi ve hikmetle, irade ve kararlılıkla, çaba ve gayretle gerçekleştirilen samimiyet ve içtenlikle bir yalvarma, yakarma ve niyaz eylemidir.⁷⁹ İnsanın yüce bir varlığa olan şükür, rica, dilek ya da tövbe gibi yalvarış ve yakarma içinde olması anlamına gelen dua, karşılıklı iletişim şeklinde gerçekleşir.⁸⁰ Aynı zamanda ruhun Allah'a yükselişi biçiminde de ifade edilebilir. Bu yükseliş ile kişi, Yaratıcı ile düşünce ve his yönüyle iletişime geçebilmek maksadıyla çaba içinde olur.⁸¹ Çocuğun inanç dünyasında duanın önemli bir yeri vardır. Bu sebeple çocuğa, ezberleyebileceği uzunlukta bazı dua kalıplarının öğretilmesi, çocukta olumlu etkiler bırakır. Özellikle aile bireylerinin bir arada olduğu, yemeğin yendiği bir sırada çocuğa okutulacak bir duanın akabinde hep birlikte "âmin" diyerek aile fertlerinin duaya katılması, çocuğun dini ve sosyal gelişimi yönünden önemli bir olay olarak küçük çocuk dünyasında yer alır. Dua davranışı, çocuğun kişilik gelişiminde güven duygusunu güçlendirir. Aynı zamanda sağlıklı bir zihin yapısının oluşmasına katkıda bulunur. Bundan dolayı dua etme davranışının önemi bilinmeli, bu davranışın çocukta sağlıklı bir biçimde gelişimi için titizlikle çaba harcanmalıdır.⁸²

⁷⁵ Muhammed Aydın, "Çocuk Eğitiminde Kur'an Kıssalarının Önemi", *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.14, Sakarya, 2007, s.73.

⁷⁶ Adil Bebek, *Din ve Düşünce Açısından Dua*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 1998, s.14.

⁷⁷ Habil Şentürk, *İbadet Psikolojisi: Hz. Peygamber Örneği*, İz Yayınları, İstanbul, 2008, s.108.

⁷⁸ Ahmet Altun, *Duanın Sırları*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2008, s.13.

⁷⁹ Abdullah Yıldız, *Dua Söylemden Eyleme*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2008, s.18.

⁸⁰ Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Ankara, 1998, s.101.

⁸¹ Alexis Carrel, *Dua*, Çev. M. A. Yüçetürk, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 2001, s.37.

⁸² M. Doğan Karacoşkun, *Okul Öncesi Dönem Çocuklarında Dua*, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.9, S.1, 2005, s.123-124.

Çocuklar için dua her zaman yapılabilen bir eylemdir. Vakit olarak çocuklar için dua genellikle uyumadan evvel, ibadet yapılan mekânlarda, namaz kıldıktan sonra, yemekten önce veya sonra yapılan bir dini ritüeldir. Okul öncesindeki çocuklar çok fazla hissetmeden itaatkâr dua ederler.⁸³ Gelişim olarak henüz soyut işlemler dönemine varamayan çocuk dua ederken dileklerini, zihninde tasavvur ettiği yaratıcıya sunar. Çocuklara duanın ilah ile bir iletişim yolu olduğunun farkında olmasını sağlamak gerekir. Her ne kadar çocuğun tasavvur ettiği ilah, aklında var olan şemalar ile oluşturduğu bir yaratıcı olsa da çocuk büyüdükçe ve soyut işlemleri daha iyi kavramaya başladıkça yaptığı dualar daha içten bir hal almaya ve daha anlamlı olmaya başlar. Çocuk dua ettiğinde bir yetişkin gibi tamamen yüreğinin derinliklerinde hissettiği duygularla yaptığı bu çağrının, yaratıcısı ile iletişimin gerçek bir yolu olarak görme kabiliyetine sahip değildir. Yalnız yine de içten ve kendisinin tasvirindeki bir ilah da olsa itaatkâr bir şekilde dua etmeyi sürdürür.

Dua aynı zamanda dua eden kişiyi terbiye edici bir vazifeyi de yerine getirmektedir. İnsan, yaradılışına ters düşen fiilleri yaptığında manevi dünyasını zedeleyebilmektedir. Dua burada devreye girmekte, kişinin manevi dünyasını arındırarak onu terbiye etmekte ve bu kişinin olgunlaşmasına yardımcı olmaktadır.⁸⁴ Bu açıdan bakıldığında dua, sadece bir dilek sunma aracı olarak değil; insanın ruhunu arındırmadaki en büyük yardımcı olarak da görülebilir. Dua eden insan, kendisini işiten, gören; kendisinin arzu ve isteklerine icabet edecek olan bir varlığın mevcudiyetini içinde hisseder. Bu yüce varlık, onun içindeki sıkıntıları giderecek, ona yardımcı olacak ve dilediklerini yerine getirecektir. Bunları hissetmek, kişinin yalnızlık duygularından kurtulmasına vesile olur. Aynı zamanda kişiye güven duygusu hissettirir.⁸⁵

İnsan dua ederek güven duyduğu en kudretli varlığa inanarak kendisini daha da güvende hisseder ve dertleri ile başa çıkmada en büyük yardımcısı olarak gördüğü yüce varlıkla kendisini daha güçlü hisseder. Dua eden kişinin amacı içini ferahlatmak, huzur bulmak, günahlarından kurtulup arınmak, dilediği şeylere ulaşabilmek, istemediklerinden de kurtulup rahatlamaktır. Kişideki bu arzu ve ümit, onu dua etmeye itmektedir.⁸⁶ Yani insan, hayatını her anlamda bir düzene koymayı amaçladığında, çevresinde kimseyi bulamasa bile yaratıcısının ona yardım edeceğini

⁸³ Özeri, a.g.e., s.73.

⁸⁴ Ali Şeriatî-Alexis Carrel, *Dua*, Çev. A. Erçetin, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1999, s.113.

⁸⁵ Altun, a.g.e., s.155.

⁸⁶ Hüseyin Certel, *Din Psikolojisi*, Andaç Yayınları, Ankara, 2003, s.124.

umarak sonsuz bir güven duygusu ile yaratıcısına yönelir. İnsanın dua etmeye olan ihtiyacından dolayı eksiklik hissettiği kadar, fitratın bir gereği olarak ruhunun derinliklerinde, din ve Allah duygusunun; ya da yüce bir ilaha inanıp ona bağlanma ve sığınma ihtiyacının doğuştan mevcut olmasından kaynaklanmaktadır. Yani insanın Tanrı'ya yönelip O'ndan medet umması demek olan dua, insanda yaratılıştan bulunan tabii ve fitri bir din duygusunun ortaya çıkmasıdır.⁸⁷ Bu yüzden doğuştan var olup çocuklukta gelişen ve yetişkinliğe doğru insanın anlamlandırıldığı dua kavramını çocuklara aktarma konusunda hassas olunmalı; dua, onların düzeyindeki bir gerçeklikle onlara öğretilmelidir. Her türlü sıkıntılardan ve kötülüklerden bir kaçış kapısı olarak da düşünülebilecek olan duayı çocuklara sihirli bir değnek olarak değil; yaratıcısına içini dökme ve kendisi için iyi olanı dileme, sıkıntı ve yalnızlıktan yaratıcısının varlığı ile kurtulma şeklinde sunulmalıdır.

Din eğitimi açısından tek başına duanın bir anlamı olmayacağı gibi duadan yoksun bir ibadet anlayışı da yetersiz kalır. Dolayısıyla duanın yanında din eğitiminin ayrılmaz bir parçası da imanın pratik hayata yansıyan yönü olan ibadetlerdir. Bunlar genellikle çaba gerektiren belli ritüeller şeklindeki uygulamalardır. Bir nevi din ile ilgili öğrenilen teorik bilgilerin hareketlere ve davranışlara dökülmesidir. İbadet etmedeki en önemli hususların, o ibadeti yaparken samimi olmak ve devamlı yapmak olduğu söylenebilir. Küçük çocuklar için ibadet etmek zaman ve çaba ister. Bununla beraber her zaman cezbedici gelmeyebilir. Fakat çocukların ibadeti her zaman mükemmel ve çekici olmadığına bile ibadet bir amaca hizmet eder. İbadetler, çocukların manevi dünyalarının nasıl ilerlediği ve nasıl işlediği konusunda bilgi verirler. İlk başta ibadet yapmak onlara tuhaf gelebilir; fakat daha sonra o ibadeti yapmaya devam etme hususunda kendilerini iyi hissederler. Sonunda da ibadetler onlar için vazgeçilemez bir eylem haline dönüşür.⁸⁸

Çocuklar hareket ve çaba gerektiren aktivitelerden hoşlandıkları için ibadetleri de büyük bir tutku ve sorumluluk ile yerine getirme eğilimindedirler. Çocukların, ibadetleri özveri ve keyif ile yapabilmeleri için onları, ibadetleri yapmak üzere özendirir ve isteklendirirken dikkatli olmak gerekir. Çocukların hızlı bir şekilde duygusal değişimler yaşadığı gelişim dönemlerinde çocuğa, ibadetlere karşı olumsuz yargılar düşünmesine sebep olacak bir söz veya davranış, onun ibadetlerden

⁸⁷ Certel, a.g.e., s.122-123.

⁸⁸ David J. Wolpe, *Teaching Your Children About God*, HarperCollins Publishers Inc., New York, 1995, s.21.

uzun süre uzak durmasına, hatta dine karşı mesafeli davranmasına yol açabilir. Bu da çocuğun dini gelişiminin sekteye uğramasına ve bu konuda yetersiz kalmasına sebep olabilmektedir.

Çocuğun dini gelişimi konusunda ebeveyn ve eğitimciler kadar toplum da etkili ve sorumludur. İbadethanelerde bulunan insanların orada oynayan çocuğa karşı tutumları, çocuğun dine yönelik tavrını belirleyebilir. Bununla beraber çocuğa din eğitimi veren kişilerin hoşgörülü, iyi kalpli, iyi niyetli ve yumuşak huylu olması da çocuğun dinle ilgili düşünceleri benimsemesi noktasında oldukça etkilidir.⁸⁹ İbadethaneler toplumun her kesimine açık olmalı ve çocuklar da gönül rahatlığıyla ibadethanelerde bulunabilmelidirler. Çocuğun ibadethanelerde ses çıkarması veya oynamasını uygun görmeyen kişiler, çocukların bu davranışlarını onlara kızarak, onları sert bir dille uyararak veya ibadethanelerden uzaklaştırarak düzeltmeyeceği gibi çocuklarda din konusunda kapanması zor yaralar bırakabilir. Bilinmelidir ki çocuklar üzerinde, örnek alınacak davranışlarda bulunmak ve rol model olmak, ağır telkinlerden daha etkilidir. Çocuklar zorlamayla, dışlamayla ve olumsuz bir üslupla değil; tatlı dille, hoşgörüyle ve merhametle eğitilmelidir. İbadethanelerde görülen çocuklara olsun başka mekânlardakilere olsun, onlara ve davranışlarına karşı din ile ilgili tavrımızın, onların dine olan bakışı konusunda uzun sürecek etkilerinin olabileceği unutulmamalıdır.

Çocukların dine bakışı konusunda da etkili olan arkadaşlık ilişkileri kurmak, ilk çocukluk dönemlerinde çocukların sosyal gelişimlerini olumlu etkileyen unsurlardan biridir. Genellikle çocuklar üç yaşından itibaren basit arkadaşlık ilişkileri kurmaya başlamaktadırlar. Çocukların gelişim sürecine bağlı olarak dört yaş civarlarında artış gösteren bu ilişkiler, çocuklar için oldukça önemlidir. Çocukların sağlıklı bir şekilde arkadaşlık ilişkilerini başlatıp devam ettirebilmeleri, bireysel olarak bağımsızlıklarını icra edebilmelerine ve gerekli duygusal sağlıklarının yerinde olmasına bağlı olmaktadır.⁹⁰

Arkadaşlık ilişkileri sosyal öğrenmenin önemli bir parçası olmakla beraber dini ve ahlaki gelişim göz önünde bulundurulduğunda sosyal öğrenmenin bilişsel gelişimden ziyade çocuğun duyuşsal ve motivasyon yönüyle ilgilendiği anlaşılmaktadır. Çocuktaki belirli ahlaki karakterlerin, disiplin ve rehberlik teknikleri

⁸⁹ Arthur T. Jersild, *Çocuk Psikolojisi*, Çev. Gülseren G., c.III, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Ankara, 1972, s.179.

⁹⁰ Birsen Palut, "Sosyal Gelişim ve Arkadaşlık İlişkileri", *Erken Çocuklukta Gelişim ve Eğitimde Yeni Yaklaşımlar*, Yay. Haz. M. Sevinç, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul, 2003, s.315.

ile özellikle de çocuk yetiştirme pratikleri ile ilgili olduğu görülür.⁹¹ Çocuğun yakın çevresi, çocukla iletişime geçtiği durumlarda onun motivasyonunu sağlamak, ona bilgi kazandırmak ya da duygusal yönden onu ikna etmek düşüncesiyle hareket edip, çocuğun gelişim özelliklerinin getirdiği değişimleri göz önünde bulundurarak alıcı olan çocuğu hedef almalıdırlar.⁹²

Çocuklar küçük yaştaki gelişim özellikleri ile kazandıkları iyi gözlem kabiliyeti ile beraber çevrelerinde gördükleri birçok durumu öğrenebilme potansiyeline sahiptirler. Çocuklar pratiğe dayalı birçok uygulamayı da çevrelerindeki büyüklerinden gördükleri şekilde öğrenir ve uygularlar. Büyüklerinin yaptıklarını alıcı olarak dikkatle bakıp bunları uygulamaya koyulurlar. İbadetler konusunda da genelde bu yolu izlerler. Okul çağına doğru çocukların büyüklerini taklit ederek bazı dini görevleri yerine getirmeye çalıştıkları görülür. Çocuklar ibadet eden büyüklerini taklit etmeyi çok severler. Özellikle çocuklar övüldükleri ve ilgi merkezi haline geldiklerinde bu davranışlarını pekiştirerek sürdürmede oldukça başarılıdırlar.⁹³ Çocukların taklit yoluyla da olsa yaptıkları ibadetler önemsendiğinde onlar için bu ibadetleri yapmak daha da önemli hale gelmeye başlar. Onları övme davranışı bir pekiştireç haline getirilip dozunda kullanıldığında, yapılan ibadetler daha da kalıcı hale gelebilmektedir.

Çocuklar sadece yaptıkları ibadetlerle ön plana çıkmaya değil; davranışları ile de dikkat çekmeye, ilgileri üzerine toplamaya çalışırlar. Dolayısıyla büyüklere bakarak yapılan ibadetler yeteri kadar ilgi görmediğinde kısa sürede kaybolup giderler. Taklide dayalı ibadetlerin yapıldığı dönemde çocukların zihninde belli bir Allah tasavvuru da oluşmaya başlar. İlk çocukluk döneminde çocuğun dinsel yaşayışının büyük ölçüde taklide dayandığı, bu yaş dönemine uygun olarak Allah tasavvurunun önce belirsiz, sonra antropomorfik, daha sonra yine belirsizleştiği sonucu çıkarılabilir. İbadetlerde olduğu gibi çocuğun dualarında da taklidin ve Allah tasavvurunun payının büyük olduğu, ayrıca çocuğun ihtiyaçlar listesinin onun dualarına da konu olduğu açıkça görülebilir.⁹⁴ Çocuğun Allah tasavvuruna ait insan biçimciliği anlayışı, soyut durumları henüz kavrayamadığındandır. Çocuk ellerini açıp gereksinimleri için dua ettiğinde somut ve yüce bir varlığa hitap ettiğini

⁹¹ Williams, Joyce W.-Stith, Marjorie, *Middle Childhood Behavior and Development*, Macmillan Publishing Co. Inc., London, 1974, s.348.

⁹² Mustafa Köylü, Dini İletişimde Hedef Kitle Sorunu, *Değerler Eğitimi Dergisi*, c.1, S.1, 2003, s.132.

⁹³ Başaran, a.g.e., 1994, s.151.

⁹⁴ Hasan Kayıklık, *Din Psikolojisi Bireysel Dindarlık Üzerine*, Karahan Kitabevi, Adana, 2011, s.97.

düşünür. Dua ederken ellerini kaldırması, duasını bitirdikten sonra ellerini yüzüne sürmesi de yine çocuğun çevresinde gördüklerini taklit etmesinden kaynaklanmaktadır.

Çocuğun, çevresinde olup bitenleri taklit etmesi, büyüklerini örnek aldığı anlamına da gelmektedir. İnsanlar, kendilerini birçok açıdan geliştirmek ve daha iyi bir hayat sürmek adına kendilerinden daha iyi olan, örnek alacakları bir rol model aramışlardır. Toplumların sahip olduğu kültürler ve yaşantıya ait değerlerin aktarımı da yine insanlar yoluyla yapılagelmiştir. Beşeri ruha ait bir özellik olan, bir modele ihtiyaç duyulması duygusu çocukta, yetişkinlere göre daha fazla ve daha belirgin olmaktadır. Çocuk bu duygunun etkisiyle bilinçli veya bilinçsiz bir biçimde kendisine rol model aldığı insanları taklit eder.⁹⁵ Çocuğun taklit etme hususundaki merakı, Peygamberlerin örnekliliği ile doyurulabilir. Her açıdan çocuğa rol model olabilecek Peygamberin özellikle çocuklarla olan güzel münasebeti, iyi örnekleri, bunlarla ilgili kıssalarının anlatılması çocukta iyi bir rol modele ve aynı zamanda çocuğun daha fazla önemseyeceği ruhani bir kişiliğe dönüşür. Çocukta taklit yoluyla başlayan din, çevresindeki dini atmosfere, onun kabiliyet ve becerilerine göre şekil alarak derinleşmeye başlar. Bunların sonucunda çocuk, dini olana ilgi ve merakını artırarak iradesini harekete geçirir.⁹⁶ Bu konuda çaba gösteren çocuk, merakı doğrultusunda dine ilişkin bilgiler edinmeye başlar. Çocukluk döneminde bu şekilde başlayan bir gayret, çocuğun dini gelişimini hızlandırır.

Çocuk, dini yaşantıyı sürdürmesi ve ibadet etmesi konusunda toplum tarafından kendisine olumlu anlamda destek olunduğunu fark ettiğinde bunları daha yoğun bir çaba ve tutku ile yapmaya devam eder. Önceleri samimi duygular olmadan sadece hareketleri yapmaktan ibaret olan dini davranışları taklit eden çocuk, ilerleyen dönemlerde ibadetleri ruhuna uygun ve daha samimi duygularla yerine getirir.⁹⁷ Bu anlamda çocuğun ibadetleri içselleştirmesi hususunda ona zaman tanınmalı, ibadet konusunda zorlayıcı olunmamalıdır. Çocuğun istenilen davranışı görüp, taklit ederek içselleştirebilmesi için teorik ile pratik aynı olmalıdır.⁹⁸ Öğretilmek istenen ibadetler ağır teorik kurallar içeriyor ve çocuk bunları pratiğe dökmekte zorlanıyorsa bu onu, ibadetleri yapabilme konusunda ümitsizliğe düşürebilir ve verilmek istenen

⁹⁵ M. Faruk Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008, s.41-44.

⁹⁶ Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972, s.45.

⁹⁷ Esan Gül, *Çocuğun Dini Eğitimi Nasıl Olmalı?*, Çıra Yayınları, İstanbul, 2009, s.30-33.

⁹⁸ Abdurrahman Dodurgalı, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s.35-36.

ibadetlerden uzaklaşmasına sebep olabilir. Bu yüzden ibadetlere ilişkin teori ve pratik birbiriyle uyumlu ve tutarlı olmalıdır. Çocuk sadece dini davranışları ve ibadetleri taklit etmez, aynı zamanda çevresinde kullanılan dini kavramları ezberlemeye ve bunları taklit de etmeye meyillidir.⁹⁹

Çocuklarda kavramlara yönelik bu merak, kullanılan dilin barındırdığı öğelere de bağlıdır. Çocukların, toplum içinde konuşulan dile yansıyan dini motiflere şahit olması, onun dil gelişimi hususunda da önemli olmaktadır. Çevresinde sosyal iletişimde duyduğu "Allah'a emanet ol, Allah'a şükür, maşallah, inşallah, Allah razı olsun" gibi dinin etkisiyle dile yansıyan sözcükler, ailede ve çevrede duyduğu dualar çocuktaki dini kavramların artmasını ve din dilinin gelişmesini sağlar. Din dilinin gelişmesi aynı zamanda sosyal gelişim ve dil gelişimi ile de yakından ilgilidir.¹⁰⁰ Toplumunu oluşturan bireyler kendi aralarında nasıl iletişim kuruyor ve hangi dili kullanıyorlarsa çocukla olan iletişimde de aynı dili kullanmaları gerekir. Çocukla olan iletişimde elbette onun seviyesine inerek onun anlayabileceği şekilde konuşulmalı; fakat onunla iletişim kurarken dinin etkisiyle dile girmiş olan kelimeler yerine farklı kelimeler ve farklı bir dil kullanmak çocukta dil konusunda da tutarsızlığa sebep olabilir.

Yukarıda verilen bilgilerden hareket ederek kısaca özetlemek gerekirse çocukluk dönemi, dil gelişiminin yanı sıra dini gelişim noktasında da en önemli süreçlerden birini oluşturmaktadır. Bireyde oluşacak bir din düşüncesinin temeli yine çocukluk döneminde atılmaktadır. Çocuğun, çevresinde gördüğü her nesne ve her eyleme karşı olan merakı din konusunda da ortaya çıkmaktadır. Bu süreçte onun bu merakını doyurması gerekenler yetişkinlerdir. Din eğitiminin doğru bir şekilde verildiği çocuk, dine ait ilkeler konusunda daha sağlıklı düşüncelere sahip olabilmekte ve din, kendisi için anlam kazanabilmektedir. Çocuk zihni, çevresinde gördüğü her şeyi öğrenme konusunda kabiliyetli bir yapıya sahiptir. Bu anlamda özellikle çocuğun en çok vakit geçirdiği aile ortamı ve toplum, çocuğun dine ilişkin düşüncelerinin ilk adımını oluşturmaktadır.

⁹⁹ Oruç, a.g.e., s.157.

¹⁰⁰ Yurdagül Mehmedoğlu, *Ahlaki ve Dini Gelişim "Çocuğum Değerlerimizi Öğreniyor"*, Morpa Kültür Yayınları, Ankara, 2003b, s.54-55.

1.1.4.2. Ergenlik döneminde din eğitimi

Din eğitimi konusunda hassas olunması gereken dönemlerden biri de çocuğun hızlı biyolojik ve psikolojik değişimler yaşadığı ergenlik dönemi veya buluş çağı olarak adlandırılan evredir. Bu dönemde çocuğun her açıdan yaşadığı değişimleri bilmek, bu sürecin farkında olmak, çocuğa verilecek eğitimin doğru ve yararlı olması açısından önemlidir.

Ergenlik kavramı köken ve tanım itibariyle incelendiğinde Latince "adolescere" yükleminden türetilen ergenlik kelimesi "yetişkinliğe doğru yürüyen, büyüyen, yetişkinliğe ulaşan" anlamlarında kullanıldığından, kelime ve anlam yapısı gereği bir durumu değil, bir süreci işaret etmektedir ve günümüzde bireyde gözlenebilen hızlı ve sürekli değişim olarak da tanımlanabilmektedir.¹⁰¹ Yapılan araştırmalara bakıldığında ergenlikle ilgili farklı ölçütler ön plana çıkarılarak yapılan başka tanımlara da rastlanmaktadır. Örneğin; Erikson ergenliği, değişik toplum ve kültürlerde herkesin farklı bir şekilde gelişim gösterdiği bir süreç,¹⁰² Yavuzer, bireyde gözlenebilen hızlı ve sürekli bir gelişim evresi,¹⁰³ Adams, çocuğun ailesinin gözetim ve korumasına daha az ihtiyaç duymaya başladığı, fizyolojik ve hormonal gelişimin yetişkin düzeyine yaklaştığı ve fizyolojik olgunluğun çocuğu, toplumda bir yetişkin gibi sorumluluk yüklenme yönünde zorladığı bir dönem¹⁰⁴ olarak açıklamaktadır. Bu tanımlara göre genel olarak ergenliğin kişisel, kültürel ve coğrafi farklılıkları olsa da bireylerin hızla fizyolojik, psikolojik bir değişim ve gelişim gösterdiği, toplumsal sorumlulukların oluşmaya başladığı bir dönem olduğu görülebilir.

Ergenliğe ilişkin tanımların yanında ergenliğin hangi yaşları kapsadığı da bu dönem açısından önemli bir husustur. Çocukluktan yetişkinliğe geçiş evresi olarak nitelendirilen ergenlik döneminin ne zaman başlayıp ne zaman bittiği ile ilgili birçok görüş vardır. Ergenliğin başları erinlik (buluş) dönemi olarak adlandırılır.¹⁰⁵ Hızlı gelişim ve değişimlerin yaşandığı süreç bu dönem ile başlar. Erinlik, normal gelişime göre, kızlarda 12-13, erkek çocuklarda 13-14 arası başlar. Çocuk fizyolojik olarak gelişip büyürken çocuksu tavırlar ve tutumlar da yerini olgun hareketlere bırakmaya

¹⁰¹ Haluk Yavuzer, 1986, *Psiko-Sosyal Açısından Çocuk Suçluluğu*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yayınları, İstanbul, 1986, s.277.

¹⁰² James F. Adams, *Ergenliği Anlamak*, Yay. Haz. Bekir O., İmge Kitabevi, Ankara, 1995, s. 75.

¹⁰³ Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998, s.277.

¹⁰⁴ Adams, a.g.e., s.16.

¹⁰⁵ Adnan Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002, s18.

başlar. Bu gelişim süresince ergende hem fizyolojik hem psikolojik değişmelerin çok hızlı bir biçimde oluştuğu gözlemlenebilir.¹⁰⁶ Ergenlikte yaşanan bu hızlı değişim ve gelişimlerin başladığı zamandan, bu farklılaşmaların normal seyrine döndüğü zamana kadar yaşananlar göz önünde bulundurulduğunda Yörükoğlu, bu sürecin 12-21 yaş dilimlerini kapsadığını ifade etmektedir.¹⁰⁷ Bazı gelişim uzmanları ergenlik dönemini ifade ederken sadece ergenliğe geçiş evresini baz alırken, bazıları da ergenliğin etkilerinin başlayıp bu etkilerin son bulduğu süreci dahil etmektedirler. Yaş konusunda farklı görüşler olsa da Birleşmiş Milletler örgütü daha kapsamlı bir ifade olarak ergenliğin 12-25 yaş dilimleri arasında yer aldığını kabul etmektedir.¹⁰⁸ Ergenliğin başlayıp bittiği dönem olarak ifade edilen yaş dilimleri üzerinde vücutta salınan hormonları etkileyen faktörler, ırk, cinsiyet, coğrafi konum, iklimsel koşullar, genetik etkiler, beslenme biçimi, ailesel ve çevresel uyarılar gibi faktörler etkili olabilmektedir. Bu bağlamda ülkemizde de farklı olarak ergenlik çağıının kızlar için 13-14, erkek çocuklar için de 14-15 yaş aralıkları olduğu söylenebilir.¹⁰⁹

Ergenlik yaşına ilişkin farklı görüşler dikkate alındığında ergenliğin sadece fiziksel bir süreç değil; zihinsel süreçleri de kapsayan bir zaman dilimi olduğu, bu süreç üzerinde birçok faktörün etkili olduğu anlaşılabilir. Sözü geçen sürecin, bireyi çocukluk evresinden yetişkinlik evresine taşıyan önemli bir dönem olduğu söylenebilir. Bununla beraber bu süreçte ergenlik çağıındaki birey üzerinde etkili olan faktörler, bireysel farklılıklardan dolayı her bireyde aynı etkiye sahip olmayabilir. Bu yüzden bir geçiş evresi olarak da görülebilecek olan ergenlik çağını her birey farklı bir şekilde atlatabilmektedir. Ayrıca bu dönemin temel özellikleri olarak duygusal, coşku ve taşkınlık, ilişkilerin çabuk kurulması ve hızlı bozulması, etkilenmenin kolay olması, topluma karşı sivrilmeye, ilgi çekmeye çalışma, rol sahibi olmak için gayret gösterme, bağımsızlık isteği ve zihni olgunluk olarak sayılabilir.¹¹⁰

Hızlı değişimler yaşanan ergen bireylerin tutum ve yaklaşımları da çocukluk dönemlerindeki tutum ve yaklaşımlarına göre tutarsız olabilmektedir. Bu bağlamda Türkiye'deki ergen profili ile ilgili yapılan bir araştırmada ergenlerin, ergenlik öncesi dönemleriyle mukayese edildiği zaman en çok yaşadıklarını düşündükleri

¹⁰⁶ Neda Armaner, *Din Psikolojisine Giriş*, c.I, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1980, s.93.

¹⁰⁷ Atalay Yörükoğlu, *Gençlik Çağı*, Özgür Yayıncılık, İstanbul, 1990, s.13.

¹⁰⁸ Kulaksızoğlu, a.g.e., s.33.

¹⁰⁹ Hatice Çubukçu-Pınar Sivaslıgil, "7. Sınıf İngilizce Ders Kitaplarında Cinsiyet Kavramı", *Dil Dergisi*, S.137, Ankara, 2007, s.8.

¹¹⁰ Kula, Naci, "Gençlik Döneminde Kimlik ve Din", *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, Ed. Hayati H., Dem Yayınları, İstanbul, 2006, s.35.

değişimlerin, giyim-kuşama düşkün olmak (%72.1), karşı cinse ilgi duymada artış (%54.7), aile ve büyüklerle çatışmaların yaşanmasında artış (%40), fiziki görünümünden hoşnut olmamak (%37), daha geçimsiz ve aksi olma (%36,1) ve %33,2 de ile aileden kopma, içe kapanma, okul başarısında yaşanan düşüş, öğretmenlerle daha çok problem yaşama ve devamsızlık artışı olduğu tespit edilmiştir.¹¹¹ Bu da gösteriyor ki ergenlik dönemindeki bireyler, yaşantı anlamında da büyük eksenli bir değişim yaşamaktadırlar.

Her bireyin yaşamak durumunda olduğu gelişim evrelerinden biri olan ergenlik dönemi, kendine özgü olan nitelikleri ile hem çok kritik hem de oldukça ilgi çekici karakteristikler taşımaktadır. Ergenlik dönemi hemen hemen tüm gelişim süreçlerinde kritik dönem olma özelliğini üzerinde taşımaktadır. Tam anlamıyla bir kırılma yaşayan tüm psikolojik yapılar, hayatın bundan sonraki kısmında daha zor değişen, kristalleşen, daha istikrarlı bir özellik kazanmaktadır.¹¹² Bu dönem birey açısından oldukça önemli olduğu için ebeveyn ve toplum için de aynı şekilde önem arz etmektedir. Toplumun dikkatli bir şekilde eğittiği, sahip çıktığı bireyler topluma olumlu biçimde katkı sunar. Yine toplumun ihmal ettiği veya kötü bir biçimde yetiştirdiği bireylerin topluma zarar verme ihtimali de artar.

Ergenlik dönemindeki bireylerin topluma olan etkilerinin bu derece önemli hale gelmeye başlamasının birçok nedeni bulunmaktadır. Ergenliğe yakın yıllarda zihin ve düşünce hayatı her bakımdan büyük bir kapasite kazanmaktadır. Bu dönemle birlikte başlayan soyut düşünme yeteneği ergeni farklı çıkarımlar üzerinde düşünmeye götürmektedir. Dini şuurun uyanışında zihin kadar duyguların da gelişiminin büyük önemi vardır. Bu dönemde duygu hassasiyeti ve kapasitesi de en üst seviyeye ulaşmaktadır. Bu bakımdan asıl anlaşılacak ve kavranılacak bir dini hayat 12- 13 yaşlarında görülmeye başlar. Onun için bu yaşlar, dini uyanış ve gelişim yaşları olarak kabul edilebilmektedir.¹¹³ Çocuğa, bu dini uyanışının ve gelişiminin isabetli ve doğru bir şekilde yönlendirilebilmesi için bireyin özellikle psikolojik durumu ve düşünce dünyası göz önünde bulundurularak, kişisel özelliklerinin de dikkate alındığı bir din eğitimi verilmelidir. Soyut düşünme yeteneğinin geliştiği ve

¹¹¹ Mustafa Şen, "Türkiye'de Ergen Profili", *Aile ve Toplum Dergisi*, c.7, S.27, Ames Matbaacılık, Ankara, 2011, s.94.

¹¹² Hatice Işlak, Alpaslan Durmuş, *Kara Tahtayı Aşmak, Öğrenci Merkezli Öğretmenlik*, Kaktüs Yayınları, İstanbul, 2004, s.211- 212.

¹¹³ Fatma Gündüz, *Okulöncesi Dönem Çocuklarda Din Tasavvurlara Psikolojik Bir Yaklaşım*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2007, s.2-3.

daha belirgin görülmeye başlandığı bu dönemde birey öncelikle Allah inancı konusunda bilinçlendirilmelidir. Ergenliğe geçiş yapmış bir birey önceki yıllarında din ile ilgili anlamlandıramadığı ve cevap bulamadığı özellikle soyut konularla bu dönemde tekrar yüzleşmeye başlar. Bireyin bu yöndeki düşüncelerinin de iyi bir şekilde oturabilmesi için din eğitimi noktasında doğru rehberliğin yapılabilmesi önemlidir.

Din eğitimi konusunda doğru yönlendirme sağlanamayan ergen bireyi birçok tehlike beklemektedir. Günümüz toplumunun geneline bakıldığında bu dönem, gençler üzerinde etkisini ziyadesiyle hissettiren hazcı, cinsel konularda herhangi bir kural tanımayan, aşırı tüketim sergileyen, helal kazanç konusunda herhangi bir ilke bilmeyen; özetle bireyin yaşamında hiçbir ahlaki değer olmadığı bir hayat anlayışının tehlikesiyle karşı karşıyadır. Genç bireyler açısından oldukça tehlikeli bir durum arz eden bu tür tehditlerin üstesinden gelinmesinde din, gençlerin bölünmüş ve parçalanmış benlik yapıları yerine sağlıklı ve bütünleşmiş benlikler meydana getirerek olumlu işlev görmektedir. Dinlerin, sağlıklı bir toplum meydana getirmedeki bu önemli fonksiyonunu işler hale getirmek, inanılan dinin ve mevcut bilimsel verilerin dikkatle değerlendirilmesi ve bireyin psikolojik yapısına uygun bir din eğitimi verilmesiyle mümkün olacaktır.¹¹⁴

Bireye iyi bir din eğitiminin verilmesi ancak bireyin zihinsel ve psikolojik olarak tanınmasına bağlıdır. Nitekim ergen bireylerin bu dönemde yaşadığı en önemli evrilmeler zihinsel ve psikolojik süreçlerde meydana gelmektedir. Soyut işlemler konusunda yetenekli hale gelmeye başlayan ergende dini şuur ve ilgi gelişmeye başlar. Dine ilişkin bu şuur ve ilginin ortaya çıkması, psikolojik ve sosyal gelişimin de meydana getirdiği zorunlulukla bir düşünce sistemi ve hayat felsefesi oluşturma çabası içinde olan ergen birey din gerçeğiyle de karşılaşmak durumundadır. Zihnin, metafizik alanına ait konuları düşünme kabiliyeti geliştirmesi ile beraber birey, din olgusu hakkında da düşünmeye başlar. Bu düşünceler neticesinde dine ilişkin soyut ve kutsala ait duyguları tecrübe etme, bir kimlik geliştirme ihtiyacı hisseden ergen için din, büyük bir öneme sahiptir.¹¹⁵ Din, barındırdığı soyut duygu ve düşüncelerle ergen bireye, kimlik kazanma sürecinde

¹¹⁴ Hayati Hökekleli, "Gençlik ve Din", *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002, s.22-23.

¹¹⁵ Abdulkerim Bahadır, "Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler", *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, Ed. Hayati H., Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002a, s.255.

önemli düzeyde kaynaklık etmektedir. Birey, kişilik oluşturma sürecinde cevapsız kalan sorularına yine din ile yanıt bulabilmektedir.

Bireyin, kimlik kazanma sürecinde dini kaynak olarak görmesi, kişiliğini oluşturmada kendisine kolaylık sağlayacaktır. Kişiliğin çekirdekleri yaşamın ilk yıllarında atılır, altı yaşında ana hatları belirir, ancak son biçimini alması ergenlik dönemi sonuna doğru olur. Kişilik çizgileri uzun sürede biçimlendiği için kolay değişmez. Kişilik, bireyin çevresiyle sürekli etkileşimi ve uyumu sonucu oluşur.¹¹⁶ Bu etkileşim neticesinde birey, inandığı doğrulara göre bazı düşünceleri alır, bazılarında da etkilenmez. Bu dönemde fiziksel olarak hızlı bir gelişim gösterdiği gibi zihinsel olarak da hızlı değişimler yaşayabilen ergen, çevresi ile yaptığı iletişim sonucu kendisine doğru gelen farklı düşünceleri de benimsemeye başlayabilir.

Ergenlik çağındaki bireyin bu dönemde zihinsel olarak yaşadığı büyük değişimlerden biri de Allah tasavvuru konusunda gerçekleşmektedir. Allah'ın belli bir şema ile düşünülemez oluşu bireyde her dönemde farklı biçimdeki bir Allah tasavvurunu ortaya çıkarmaktadır. Önceleri somut şemalar dışına çıkamayan Allah tasavvuru, bireyin zihinsel gelişiminin ilerlemesi ile beraber soyuta evrilmeye başlar. Bu bağlamda çocukluk dönemine ait antropomorfik Allah tasavvuru anlayışı, soyut düşünme kabiliyetinin oldukça geliştiği bu dönemde farklı bir tasavvur biçimine dönüşür. Daha önce Allah'ı insana ait modeller içinde düşünen çocuk, ergenlik döneminde, insana benzeyen bir Allah düşüncesinden tamamen sıyrılır. Bu dönemdeki bireyde Allah'ın tek, benzeri olmayan, değişmeyen, bütün kâinatın yaratıcısı, hiçbir şeye muhtaç olmayan, her yerde hazır ve ölümsüz bir varlık olduğu düşüncesi gelişir.¹¹⁷ Bireyin zihnine, Allah'a ilişkin bu biçimde yerleşen bir inanış, bireyin çocukluk döneminde yaptığı ibadetlerin ve din ile ilgili davranışların sağlam temellere dayanmasına ve bunları anlamlandırmasına vesile olur.

Allah tasavvuruna ait soyut süreçlerin işlemesi, bireyin farklı alanlarda da değişimler yaşamasına sebep olmaktadır. Bu anlamda gençlerin bireysel ve sosyal hayatlarında meydana gelen örnek alma ve farklılaşma süreci onların dinî inanç, düşünce ve davranışlarında da görülür. Ergenlik çağındaki birey bu dönemde, tüm hayatına etki edecek, kendisine bir dünya görüşü, hayat tarzı kazandıracak inanç ve

¹¹⁶ Esen Dinçek, *Ergenlik Dönemi Gelişimsel Ödevleri ve Psikolojik Problemler*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006, s.61.

¹¹⁷ Peker, a.g.e., s.106.

tutumları benimseme veya reddetme şeklinde bir karar aşamasındadır.¹¹⁸ Gencin bu süreçte vereceği kabul etme veya reddetme kararında çocukluk döneminden şimdiye kadar dine ilişkin deneyimlediği, duyduğu ve gördüğü durumlar etkili olur. Bu konudaki değişkenlerin her bireyde farklı etkilere sahip olabilmesinin yanında toplumun yaşadığı din ile toplumda bahsedilen dinin tutarlı olup olmaması da büyük etkiye sahip olmaktadır. Yine birçok genç için dine ilişkin pragmatik getiriler de etkili olabilmektedir. Tüm yönleriyle bir değerlendirme sürecinin içinde olan genç, farklı durumlara göre kendisi için en ideal olduğunu düşündüğü bir karar vermektedir. Verdiği bu karar gencin, hayatının geriye kalan kısmını düzenlemesi ve belli ilkelere inanması konusunda önemlidir.

Din konusunda bir değerlendirme ve karar verme aşamasını yaşayan ergen için dine ilişkin şüphe, ergenin bu dönemde en fazla mücadele ettiği durumlardan biridir. Batıda bu konuda yapılan bir araştırmada 13–16 yaş erkeklerin %75'i kızların ise %50'si inancında şüphe içerisindedir.¹¹⁹ Mısırdaki yapılan benzer bir araştırmaya göre, Müslüman ergenlerden erkek olanların %27'si kızların ise %21'i böyle bir şüphe krizi yaşamışlardır.¹²⁰ Ülkemizde yapılan araştırma sonucu ise, din konusunda şüpheler yaşadığını belirten ergenlerin %30 civarında olduğu bulunmuştur.¹²¹ Ergenlerin yaşadıkları bu dini şüphe ve çatışmaların iki temel özelliği vardır; birincisi, bu dönemdeki bireyler oldukça duygusaldır; ikincisi, çoğu zaman farklı alanlardaki uyumsuzluk ve çatışmalardan kaynaklanmaktadır.¹²²

Din psikolojisinde şüphe, apaçıklık ve kesinlik isteğinin daha önceki inançla ya da nedenleri karşılıklı ve birbirine denk olan iki inancın birbiriyle çatışması neticesinde ortaya çıkan kararsız, değişken ruh hali olarak tanımlanmaktadır. Şüpheden şuurlu imana veya kararlı inançsızlığa geçiş, şartlara ve duruma göre mümkün iki gelişme yoludur.¹²³ Bu gelişim sürecinde ergen tedirginlik ve gelgitler yaşar. Karşılaştırma ve analitik düşünebilme kabiliyetinin gelişmesi dini yaşantının, kavramların idrak edilmesini, reddedilmesi veya kabul edilmesini,

¹¹⁸ Mehmet Bayyığıt, *Üniversite Gençliğinin Dini İnanç Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa, 1987, s.38.

¹¹⁹ Mustafa Köylü, *Yetişkin Din Eğitiminin Teorik Temelleri*, Etüt Yayınları, Samsun, 2000, s.136.

¹²⁰ Gülçin Koca, *Ergenlik Dönemi ve Din algısı 17 Ağustos 1999 Depremini Yaşayan Ergenler Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007, s.20.

¹²¹ Hayati Hökelekli, "Ergenlik Döneminde Dini Şüpheler", *MEB Din Öğretimi Dergisi*, S.14, Ankara, 1988, s.78.

¹²² Hökelekli, a.g.e., s.270.

¹²³ Abdülkerim Bahadır, "Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler", *Diyanet Aylık Dergi*, S.233, Ankara, 2010, s.13.

dolayısıyla dine karşı hem bir sıcaklığın hem de şüpheliğin oluşmasını meydana getirecektir. Nitekim ilk ergenlik dönemi dini uyanışın gerçekleştiği ve bireyin daha çok bilinçlendiği dönem olarak görülmektedir.¹²⁴ Bu açıdan ergen birey, hayatının bundan sonraki aşamalarında rol oynayacak önemli adımlara bu dönemde karar vermek, inandığı gerçekleri belirlemek durumundadır. Zihinsel kabiliyetlerin kazanılmasıyla, ergenin bu biçimdeki bir yol seçme zorunluluğu aynı zamanda biyolojik ve psikolojik bir gelişimin de neticesidir. Zira birey büyüdükçe doğal olarak hem bireyin fizyolojik açıdan beyin organı gelişim gösterir hem de zihinsel kabiliyetler yönünden ilerleme kaydeder. Dolayısıyla kaçınılmaz olarak ergen birey çocukluktan kalma davranış ve düşüncelerinden sıyrılıp, gelecekteki yaşamının yol haritasını belirleyecek olan düşünce sistemini kurmaya başlar. Bununla ilgili Türkiye’de 14-18 yaş arasındaki kız ergenlerin evren olarak seçildiği bir alan araştırması neticesinde; kız ergenler dini inanç ve ibadet ile ilgili konularda olumlu yaklaşımlara sahip olmakla beraber halen tutumlarının tam olarak oturmadığı görülmüştür. Bunun sebepleri ise içinde buldukları evrenin nitelikleri ve toplum tarafından geleneksel din anlayışına bağlı olarak yapılan yönlendirmeler olduğu tespit edilmiştir.¹²⁵

Ergenin kendi ideailini oluşturma süreci ile ilgili Hökeleklî, ergenliğin tüm boyutlarıyla geçici bir dönem olduğunu, inanca dair şüphe ve çatışmaların da bu dönemde durularak bir sonuca vardığını ifade eder. Bunun sebebi olarak da gencin artık din konusunda kendi tutumunu tam olarak belirleyebilecek zihni ve duygusal olgunluğa ulaşmasını gösterir.¹²⁶ Bu anlamda ergenlerin dine bakışının da ölçüldüğü bir araştırmada, ibadetlerini yerine getirse de getirmese de bir dine inanan ergenlerin oranı %98.8 oranındadır. Herhangi bir dine inanmayan, din ve tanrı konularının kendisini ilgilendirmediğini ifade eden ya da dinlere karşı olan ergenlerin oranı ise %1 düzeyindedir.¹²⁷ Yapılan başka bir araştırmada Allah’a inanıp inanmadıkları ile ilgili yöneltilen soruda ergenlerin %92,1’i Allah’ın varlığına inandıklarını ifade etmişlerdir.¹²⁸ Ergen bireylerin düşünceleri zaman içinde değişebilme potansiyeline

¹²⁴ M. Akif Kılavuz “Anne Baba Örnek Davranışlarının Çocuklarının ve Ergenlerinin Dini Kişiliğinin Oluşumuna Etkileri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.14, S.2, Bursa, 2005, s.43.

¹²⁵ Nermin Öztürk, *Kız Öğrencilerin Dini Tutumları: 14-18 Yaş*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1994, s.278.

¹²⁶ Hayati Hökeleklî, *Din Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993, s.270-280.

¹²⁷ Şen, a.g.d., s.95.

¹²⁸ Abdulvahit İnamoğlu-Saliha Ferşadoğlu, “Psikolojik Açıdan Ergenlerde Dini Tutum ve Davranışların Tahlili”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.1, 2013, s.26.

sahip olsa da araştırmalara göre bu bireylerin oldukça büyük bir bölümünün dine bakışının olumlu olduğu anlaşılmaktadır.

Bireyde meydana gelen değişimler sadece inanış ile ilgili değildir. Ergenlik dönemine girişle birlikte genç bireyde fiziksel, duygusal ve düşünsel birtakım değişiklikler de meydana gelir.¹²⁹ Ergen bireyin duyduğu kaygıların birçoğu bu değişimlerin sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ergenin yaşadığı bu değişimler, davranışsal olarak da bir takım tutarsızlıklara sebep olabilmektedir. Aynı zamanda bu evredeki bireyin davranışlarında dengesizlik ve kararsızlık, güvensizlik, girişkenlik, gösterişçi ya da çekingenlik gözlemlenebilmektedir.¹³⁰ Ergen bireye din eğitimi verilirken tüm bu duygusal ve dolayısıyla davranış dalgalanmaları göz önünde bulundurulmalı, bireye hitap edecek bir dil kullanılmalı ve birey, yaşadığı değişimlerden dolayı sorgulanmamalıdır.

Ergenlik ağındaki birey, yaşadığı duygusal ve davranışsal değişimlerin yanında dua etme konusunda da farklılıklar yaşamaktadır. Ergenler bu dönemde yaptığı duaları daha anlamlı ve içten yapmaya başlarlar. Ergenlerin dualarında genel anlamda günahları affettirme ümidi, sınavlarda başarılı olma, sevilen birinin kaybının oluşturduğu üzüntü, hastalık, güvenlik gibi gelecekle ilgili taleplerin bulunduğu ifade edilir. Ergenin Allah'a yönelmesinde özellikle sıkıntı, çaresizlik, suçluluk, umutsuzluk ve çöküntü gibi faktörlerin etkin olduğu söylenmekte, ancak bazen bütün bu faktörlerle birlikte yardım talebinin sonuçsuz kalması ergende isyan, hayal kırıklığı gibi duyguları da ortaya çıkarabilmektedir.¹³¹ Bu da dini gelişim açısından ergende duaya ilişkin olumsuz bir kanı oluşmasına sebep olabilir. Çocukken bireyin sıkıntı çektiği ve istediği oyuncaklardan yoksun olduğu her konuda duaya yönlendirilen ve duanın ne demek olduğunun tam olarak kavratılmadığı veya yanlış anlatıldığı çocukların zihninde dua, sihirli bir değneğe dönüşür ve dua yapmasının neticesinde ocuk, duanın sonuçsuz kaldığına görünce duaya ilişkin inançları yıkılmaya başlar. Bu da ergenlikte, benzer durumları yaşayıp dua ibadetinden ümidini kesmekle sonuçlanabilir.

Çocukluk dönemine nazaran ergenlik dönemindeki bireyler birçok konuda olduğu gibi dua konusunda da daha fazla sebat gösterirken, kazandıkları zihinsel becerilerle beraber çevrede dine ilişkin yaşanan olayları daha isabetli

¹²⁹ Kerim Yavuz, *ocuk ve Din*, ocuk Vakfı yayınları, İstanbul, 1994, s.189.

¹³⁰ Fatma Varış, *Ergenin Gelişimi*, özgü yayınları, İstanbul, 1963, s.11.

¹³¹ Hökelekli, a.g.e., s.222- 223.

yorumlayabilmekte, daha mantıklı yaklaşımlar sergileyebilmekte ve anlamlandırabilmektedirler. Dini gelişim araştırmalarında gençlik çağı genellikle “bilinçli okuma çağı” olarak anlatılmaktadır. Gencin sosyal iletişim biçimleri, büründüğü roller, sergilediği davranışlar, gençlik çağının, onun kendi değerler sistemini ortaya çıkarma çabalarının olduğu bir dönem şeklinde tasvir edilmesine sebep olur.¹³² Çevresinde şahitlik ettiği durumlarda çocukluk döneminde zihin, bilinçsizce bu eylemleri kavramaya çalışırken ergenlik dönemindeki birey, zihinsel olarak aynı zamanda bu durumları değerlendirir. Ergenlik döneminin sonlarına denk gelen dönemde ise birey daha olgun düşünceler sergilemeye ve olaylar karşısında daha dengeli tutumlar sergilemeye başlamaktadır.

1.1.4.3. Ergenlik sonrası ve hayat boyu din eğitimi

Din eğitimi sadece çocukluk ve ergenliği kapsayan dönem ile ilgili bir süreç değildir. Kişi, zihnindeki büyük muhakemeler ve gözlemler sonucu kendisine uygun gördüğü dinin öğretilerini hayatta olduğu sürece uygulamaya çalışır. Bu süreçte, zaman geçtikçe inancına ilişkin bir takım öğretilerle ilgili daha fazla bilgi edinir veya o öğretilere ilişkin düşünceleri değişir. Bu da dinin durağan bir kurallar bütünü değil; yaşamın bir parçası olduğunu ve insanla beraber yaşadığını gösterir. Bu açıdan din, insan yaşamının ayrılmaz bir parçasıdır.

İnsanın yaşamı boyunca kendisine rehberlik eden din, sabit bir doğrultuda ilerlemez. Bireyin din gelişimi döneminde, süreç içerisinde daha fazla önem kazanan evreler bulunmaktadır. Kişiliğin gelişimi ergenlikte önem kazanmakla birlikte, hiçbir zaman sona ermez. Kişilik gelişimi yaşam boyu devam eden bir süreçtir.¹³³ Bu süreçte kişinin dini gelişiminin temelleri çocukluk döneminde atılır, ergenlik döneminde ivme kazanır ve oturmaya başlar, yetişkinlik döneminde olgunlaşan dini gelişim süreci, bireyin yaşantısı boyunca devam eder. Çocukluk ve ergenlik dönemi ile ilgili araştırmalarla karşılaştırıldığında yetişkinlik dönemine ait çalışmaların daha sınırlı olduğu görülmektedir.¹³⁴

Her ne kadar yetişkin bireylere dair çalışmalar yeteri düzeyde olmasa da eş, anne, baba, işçi, vatandaş ve arkadaş gibi çeşitli rolleri üstlenen yetişkinler bu yeni

¹³² Ziya Selçuk, *Gelişim ve Öğrenme*, 10. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004, s.335.

¹³³ Abdülkerim Bahadır, “Ergenlik Dönemi Kişilik Gelişiminde Temel Kavramlar”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.8 Konya, 2002b, s.60.

¹³⁴ Köylü, a.g.e., s.22.

rollerde nasıl işlev görecekları konusunda öğrenme ile yüz yüze kalmak durumundadırlar. Yetişkinler hayatın farklı dönemlerinde karşı karşıya kalacakları görevler konusunda bilgi edinmeye çalışırlar. Tüm kültür ve cemiyetlerde yetişkinler, hayat boyu öğrenmeyi devam ettirme çabası içinde olmalarının yanında sanayi toplumunda öğrenmenin önemi daha da artmıştır.¹³⁵ Bu değişim yetişkinlerin de öğrenmeye git gide daha fazla ihtiyaç duymalarına sebep olmuştur. Bu bağlamda çocukluk veya ergenlik çağında dini gelişim yönünden eksik kalan bazı bireyler, bu dönemde eksik kaldıkları yönlerini tamamlama konusunda girişimlerde bulunurlar. Bunun için yetişkinler bu eğitimi, yaygın ve informal eğitim veren kurumlardan edinme yoluna giderler.

Dini gelişimini ilgili kurumlarda devam ettirme gayretinde olan yetişkinlik ve yaşlılık dönemindeki bireylerin değişebilme ihtimali sınırlı olmakla beraber bu dönemde insan hayatında birtakım gelişmelerin meydana gelmesi söz konusu olmaktadır. Özellikle yaşlanma döneminde yetişkinin, fiziksel ve psikolojik yapısına ait nitelikler ile sosyal kabulünde değişiklikler meydana gelmektedir.

İnsanlar yaşlarının artmasıyla beraber fiziksel, psikolojik ve sosyal olarak değişmek durumundadırlar. Çünkü insan hiçbir zaman tam anlamıyla büyümüş, gelişimini tamamlayıp sona erdirmiş olamaz. Büyüme ve gelişme, farklı dönemlerden geçerek ömür boyu devam eden bir süreçtir. Ancak birçok insan yaşlılık dönemini hayattan çekiliş olarak görerek büyüme ve gelişme sürecini yarıda bırakmaya çalışmaktadır.¹³⁶ İnsan bu durumu kabul etse de etmese de gelişim, büyüme ve hatta psikolojik anlamda değişim süreci devam etmektedir. Din konusunda da her şeyi öğrendiğini varsayarak dini gelişimin de sonlandığını düşünen yaşlı bireyler genellikle din konusunda da derinleşmeye çalışma çabası içine girmemektedirler. Fakat insan yaşadıkça dini gelişimini sürdürmek durumundadır. Bu bağlamda din eğitimi, çocukluk döneminden yaşlılık dönemine kadar tüm bireyleri kapsamaktadır. Her çağdaki farklı bireylerin din eğitiminden alabileceği farklı bilgiler bulunmaktadır.

Din eğitimine ilişkin bilgiler ve bunların verilme metotları yaşlara ve dönemlere göre farklılıklar göstermekle beraber çocukluk döneminde edinilen din

¹³⁵ John, L. Elias, *The Foundations and Practice of Adult Religious Education*, Robert E. Krieger Publishing Company, USA, 1982, s.93.

¹³⁶ Nathan Billig, *Üçüncü Bahar Yaşlılık ve Bilgelik*, Çev. G. Yazgan, Evrim Yayınları, İstanbul, 2000, s.288.

eğitiminin birey üzerindeki etkisi kalıcı olmakta, hayat boyu sürebilmektedir.¹³⁷ Kişide dini inancın yapı taşları çocukluk döneminde atıldığı için, kişinin çocukluk döneminde öğrendiği dine ilişkin bilgilerin değişmesi zor olmaktadır. Birçok yetişkin, çocukluk dönemi geçse de uzun bir süre sonraya kadar halen çocukluk döneminde gördüğü din eğitiminin tesiri altındadır.¹³⁸ Bu yüzden ilerleyen yaşlarda yetişkin, dine ilişkin bir takım doğruları fark etse bile, çocukluk döneminde kendisine doğru olarak öğretilen batıl birtakım inanışlardan kopması güç olabilmektedir. Çocukluk dönemi din eğitiminin önemi bu açıdan çok önemli olsa da kişi ancak olgun bir zihin yapısına ulaştığı zaman dini argümanlar konusunda yetkinleşebilmektedir.

Yaşı ilerledikçe zihnen daha da olgunlaşan birey, hayatının her çağında bilgi edinmek ve araştırmak durumundadır. İnsanın sosyal olarak varlığını sürdürebilmesi ve toplumda yer edinebilmesi adına eğitim gerekli bir süreç olmaktadır. Birey, yetişkin hayatının ilk yıllarında daha çok kendisi ile ilgili araştırma girişimleri yapmaktadır. Hayat serüveninin bu basamağındaki insanlar, bireysel bir varlık bilincine, bireysel bir misyona ve bireysel bir güce sahip olduklarının farkındadırlar. Aynı zamanda bu çağdaki genç yetişkinler, artık hayatın nihayet bulacağı düşüncesini geliştirmeye başlamaktadırlar. Bu tür duygularla birey, hayatın bir varlık amacı ve anlamı olduğunu kabul etmekte ve onu araştırmaya yönelmektedir.¹³⁹ Genç yetişkin anlam arayışına din ile cevap bulma yolunda yaptığı araştırmalardan edindiği bilgiler ve düşünce silsilesi çerçevesinde nihayete ulaşmayı arzu etmektedir. Yaşlılık dönemine doğru bu anlam arayışının sağlıklı bir şekilde oturması neticesinde yaşlı bireyin farklı yollarla din eğitimi sürecinin içinde bulunması gerekmektedir. Bu sayede son bulmayan dini gelişim, yaşlılık döneminde de devam eder.

Dindar yetişkinler bireysel öğrenme faaliyetleriyle dinlerini öğrenmeyi devam ettirme çabasında olmaktadır. Bu tür öğrenme yollarıyla yetişkinler, düzenli öğrenme faaliyetlerine katılım göstermeseler bile ibadetlere katılmakla güçlü bir öğrenme tecrübesini manevi olarak yaşarlar.¹⁴⁰ Bu dönemde ileri yaştaki yetişkin bireyler din ile ilgili bilgi edinmekten çok ibadet hususuna yoğunlaşırlar. Önceki dönemlerinde edindikleri dini bilgileri şimdiki hayatlarında tam manasıyla tecrübe

¹³⁷ Cengiz Güleç, “*Pozitif Ruh Sağlığı*”, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2009, s.109.

¹³⁸ Walter H. Clark, “İman Problemi”, *Birey ve Din, Din Psikolojisinde Yeni Arayışlar*, Der. Ali Rıza A., İnsan Yayınları, İstanbul, 2004, s.61-65.

¹³⁹ Köylü, a.g.e., s.139.

¹⁴⁰ Elias, a.g.e., s.93.

etme yolunu seçerler. Bazı bireyler ise bildikleri ibadetleri yapma hassasiyeti göstermekle beraber din eğitimlerini de sürdürerek ibadetlerine anlamlı bir huşu katmak istemektedirler.

Yetişkin bireyler ibadetlerin yanında davranışsal boyutta da bazı değişim ve gelişimler göstermektedirler. Bu bağlamda ahlak gelişimi, kişilik gelişiminin bir alt sistemi ve onun ayrılmaz bir parçası olup benliğin gelişimi gibi kişiliğin diğer öğeleri ile birlikte, ergenlik ve gençlik çağında belirginleşerek hayat boyu gittikçe artan bir açıklıkla ortaya çıkmaktadır.¹⁴¹ Bu açıdan ahlak gelişimi durağan olan veya belli bir yaşta tamamlanıp ilerlemeyen bir durum değildir. Ahlak gelişimi her zaman ileri yönlü olacak biçimde olumlu da ilerlemeyebilir. Burada söz konusu olan, kişinin sahip olduğu ahlakın sabit olarak kalmadığı, olumlu veya olumsuz biçimde değişim gösterebildiğidir.

Ahlak gelişimi sürecinde yetişkinlik döneminde ve sonrasında birey, sadece kendini düşünen yaklaşımlardan uzaklaşarak bir bütün olarak tüm toplumu düşünmekte ve daha olgun yaklaşımlar göstermektedir. İlk yetişkinlik döneminde toplumdaki insani değerlere ve o değerlerin insanlar arasındaki fonksiyonlarına karşı artan bir hassasiyet mevcuttur. Ahlâki normlar basit bir biçimde asla değişmeyen kurallar olarak değil; daha çok kişisel değerlendirme ve yaşantı yoluyla kazanılmış deneyimlere göre algılanmaktadır. Bu yüzden de ilk yetişkinlik döneminde toplumun diğer üyelerinin refah içinde olması konusunda kişisel ilgi artmaktadır. Genç yetişkin, hastaya, fakire ve mazlum olana karşı büyük ilgi duymaya ve bazen de kendinden daha çok önem vermeye başlamaktadır. Bu dönemde hem bireylere hem de toplumun bütününe karşı empati duygusu artmaya başlamakta, insanlığın refahı düşünülmektedir.¹⁴² Çocukluk ve ergenlik çağında verilen sağlıklı bir din eğitiminin yetişkinlik dönemindeki tezahürü olarak görülebilecek bu tutum ve davranışlar, bireyin kişiliğini oluşturmaktadır. Birey, kişiliğin yapı taşlarını ergenlik dönemi ve öncesinde kazansa da bu dönem, kazanılan ahlaki değerlerin olgun bir biçimde tecrübe edilme çağı olarak görülmektedir.

Ergenlik döneminde birey zihinsel olarak büyük bir gelişme gösterse ve dine karşı ilgisinin olması gözlemlense bile din, ergen tarafından nispeten daha dar bir çerçevede kavranılmaktadır. Dinin olgun bir biçimde tamamen kavranılması

¹⁴¹ Ali Ulvi Mehmedoğlu, *Kişilik ve Din*, Dem Yayınları, İstanbul, 2004, s.93.

¹⁴² Köylü, a.g.e., s.138.

ancak yetişkinlik dönemi ve sonrasında mümkün olabilmektedir.¹⁴³ Bu bağlamda çocukluk döneminde isabetli bir din eğitimi alan, ergenlik çağında yaşadığı fiziksel ve psikolojik değişimlerin yanında zihinsel dalgalanmalar yaşayıp dine ilgi duyarak bu ilgiyi besleyen, yetişkinlik döneminde de din eğitimini doğru bir şekilde sürdürüp inandığı değerleri tecrübe etmeye devam eden birey, kişilik temellerinin sağlıklı bir biçimde atıldığı bir birey olarak dini gelişimini doğru bir yönde sürdürmektedir.

Din insanlar için toplumda var olan kaçınılmaz bir gerçek olarak düşünüldüğünde, daha küçük yaşlardan itibaren çocukların hayatına girmekte ve onları ilgilendirmekte, hatta genel olarak eğitim faaliyetleri çocuğun doğmasıyla başlayıp ergenlik, yetişkinlik ve yaşlılık çağlarının da müdahil olduğu bir ömür boyu sürerek ancak ölümle beraber son bulan bir süreci ihtiva etmektedir.¹⁴⁴ Bu yüzden insan var oldukça din ve buna dair eğitimler de devam etmek durumdadır. Bu açıdan bakıldığında birey, hangi çağda olursa olsun kendisini din konusu dışında tutamamakta, hayatı boyunca inanca ilişkin düşüncelerle karşılaşmaktadır.

¹⁴³ Patrick, M. Devitt, *How Adult is ARE*, Veriata Publishing, Dublin, 1991, s.122.

¹⁴⁴ M. Ruhi Kalem, *Yaşlıların Din Eğitimi ve Öğretimi Açısından Problem ve Beklentileri -Huzurevi Yaşlıları Üzerine Yapılmış Bir Araştırma*, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2006, s.6.

İKİNCİ BÖLÜM

ERGENLİK DÖNEMİ DİN EĞİTİMİNDE ÇEVRESEL UNSURLAR

2.1. Ergenlik Dönemi Din Eğitiminde Sosyal Çevre ve Kitle İletişim Araçlarının Etkisi

Ergenlik dönemi gibi büyük psikolojik ve fiziksel değişimlerin yaşandığı bu dönemde bireyin davranış gelişiminde ve kişilik oluşumunda çevresinin etkisi büyüktür. Bu dönemde ergen kendisini bağımsız bir birey olarak görerek çevresi ile iletişim halindedir. Dolayısıyla bu dönemde ergen açısından birçok uyarıcı unsur bulunmakta ve ergen bunlardan belli ölçülerde etkilenmektedir. Çocukluk döneminin geride kaldığı ve olgun bir birey olmaya başlama aşaması olarak görülebilecek ergenlik döneminde birey; ailedeki fertlerden, okuldaki arkadaş çevresinden, akranlarından, kitle iletişim cihazlarından ve genel olarak toplumu oluşturan tüm öğelerden etkilenebilmektedir.

Bireyin din gelişimi sürerken kendisini etkileyebilen olumlu veya olumsuz birtakım uyaranlar bulunmakla beraber dünyanın globalleşmesi ve toplumlarda birçok yeniliğin meydana gelmesi, hem uyaranları hem de uyaranların etki boyutunu artırmaktadır. Bu da bireyin, din eğitimi alırken tedbirli olma gereksinimini beraberinde getirmektedir.

Din eğitimi sürecinde dikkatli olması gereken, böylelikle kişilik kazanan ve bu kişiliği geliştiren ergenlik dönemindeki birey aynı zamanda tutumlarının da olgun bir hal almaya başladığı dönem olmaktadır. Bireylerin tutumlarının büyük bir kısmı, ergenlik çağını da kapsayan 12 ile 30 yaş arasındaki dönemde son şekillerini almaktadır. Birey açısından kritik dönem olma özelliğini taşıyan bu yaşlar aynı zamanda bireyin düşüncelerinin kristalleştiği bir dönem olma özelliğini de taşımaktadır. Bu dönem boyunca bireylerin tutumlarının oluşmasında üç ana etken

rol oynamaktadır. Bu etkenler: Akranlar, kitle iletişim araçları ve diğer kaynaklardan edinilen bilgi ile eğitim gibi unsurlardan meydana gelmektedir.¹⁴⁵

Din eğitimi konusunda etkili olan başka faktörler de bulunmaktadır. Bu bağlamda çocukların kültürel değerler ve inançlarının oluşma ve değişme sürecinde radyo, televizyon, bilgisayar, akıllı telefonlar, basındaki tüm yayınlar ve diğer kitle iletişim araçları gibi pek çok unsurun etkisi olduğu gibi; aile ortamı, gelenekler, ekonomik olanaklar ve devlet politikalarının da etkili olduğu yapılan çalışmalarda ortaya konulmuştur.¹⁴⁶ Bireysel farklılıklar göz önüne alındığında her bireyde bu etkilerin farklı olabileceği de yadsınamaz bir gerçekliktir. Bu bireysel farklılıkların farkında olarak ergen bireye daha yakın ve isabetli bir şekilde hitap edebilmek, bireyin din eğitimi açısından daha olumlu bir yaklaşım sergilemesini sağlar.

2.1.1. Sosyal Çevrenin Etkisi

Toplumun bir üyesi olarak dünyaya gelen birey, çevresindekilerle sosyalleşmek durumundadır. İbn-i Haldun bu durumu "İçtimaî hayat insanlar için bir zarurettir."¹⁴⁷ diye ifade etmektedir. Çocukluğunda zamanının uzun bir bölümünü genellikle aile ile geçiren birey, ergenlik aşamasında dışarı açılmaya, yeni ortamlar edinmeye ve çevresi ile iletişim kurarak daha sosyal bir varlık haline gelmeye başlamaktadır. Bu da ergen bireyin birçok konuda çevreden etkilenebilmesinin yolunu açmaktadır. Ailede anne, baba ve ailenin diğer fertleri ile olan münasebetleri, akran grubunun yönlendirmeleri, akrabaları ile iletişimi, okuldaki öğretmenler ve arkadaşları ile olan diyalogları neticesinde artık farklı bir yaşam tarzına bürünen ergenin, kendine has bir düşünce sistemi kurma aşamasında sözü geçen bu etkileşimler etkili olmaktadır.

Ergenlik çağındaki bireyin düşünce geliştirme aşamasında sosyal bir birey olması da önemlidir. Sosyalleşme, insan yavrusunun toplumun bir üyesi haline gelmesidir. Yani ailesinin, akraba ve komşuluk düzeyinin, şehir ve köyünün ve sonuç olarak yaşadığı ulusun bir parçası olduğunun farkına varmasıdır.¹⁴⁸ Birey, ancak toplumun içine girerek ve toplumun parçası olan üyelerle etkileşime geçerek

¹⁴⁵ Clifford T. Morgan, *Psikolojiye Giriş*, Çev. Hüsnü A. ve Diğerleri, Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü Yayınları, Ankara, 1988, s.375.

¹⁴⁶ Nuran Hortaçsu, *Çocuklukta İlişkiler*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s.203-204.

¹⁴⁷ İbn-i Haldun, *Mukaddime*, Çev. Zakir Kadiri U., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1986, s.82.

¹⁴⁸ Çiğdem Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, Beta Basın Dağıtım, İstanbul, 1985, s.245.

sosyalleşme sürecine müdahil olabilir. Bireyin kendini toplumdan tamamen soyutlaması ise kendi sosyal gelişimine ket vurması anlamına gelmektedir. Toplumsal normları da ancak sosyalleşerek kavrayabilen birey, yaşadığı çevrenin kültüründen ve yaşayış tarzından tamamen uzak kalmamak adına toplumda kendine yakın hissettiği bireylerle iletişim kurmaya girişmesi gerekmektedir.

Toplumun bir parçası olan birey, ergenlik çağında sosyal gelişimi hızlanırken aynı zamanda birtakım sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Bireyin diğer gelişim aşamalarında olduğu gibi, ergenlikte yaşadığı değişim ve buna bağlı olarak gelişen problemler de toplumsal yapının şekil verdiği algılama ve beklentiler sebebiyle kültürden kültüre bazı farklılıklar teşkil etmektedir. Bundan dolayı ergenlik dönemini, bireyin yaşadığı kültürün atmosferinden bağımsız değerlendirmek eksik olacaktır.¹⁴⁹ Ergen, yaşadığı sıkıntılara karşı içinde yaşadığı toplumun kültüründen uzak olmayan yaklaşımlar sergilemektedir. Toplumun sahip olduğu kültür birikimi ile problemlerle mücadele noktasında kendisine bir disiplin kazandırılan ergen, bazı problemlerde toplumun yaşadığı ve kendisinin de uygulamaya çalıştığı dine yönelecektir.

Toplumun sürdürdüğü yaşam tarzı ile beraber bireyde dinî tutumların ortaya çıkmasında çok farklı değişkenlerin rol oynadığı bilinmekle beraber bireyin yaşadığı kültür ve sosyalleşme çevrelerinin etkisinin diğer değişkenlere göre daha başat bir etki olduğu düşünülmektedir.¹⁵⁰ Bu konuda psikolog ve sosyologlar tarafından bazı araştırmalar yapılmıştır. Örnek olarak, belli inanç ve tutumların varlığı ile ilgili bir çalışmada bir ferdin ancak kendi psikolojik dünyasında mevcut bulunan objelere göre inanç ve tutumlara sahip olabileceği vurgulanmıştır.¹⁵¹ Başka bir çalışmada Carlson, üniversite öğrencilerindeki dini inançların, onların birçok sosyal meseleler hakkındaki inançlarını belirleyen önemli bir faktör olduğunu bulmuştur.¹⁵²

İnsan toplumsal bir varlıktır ve toplumsal hayat biçimi, insan aklının ve düşünme kabiliyetinin bir neticesidir. İnsan, bir taraftan biyolojik olarak gelişim sürecini tamamlarken, diğer taraftan toplum kurallarını benimsemekte ve içinde yaşamını sürdürdüğü toplumun bir ferdi olmaktadır. Bundan dolayı insanın kişilik

¹⁴⁹ Varış, a.g.e., s.17-22.

¹⁵⁰ Şahin Doğan, "Dini Tutumların Oluşmasına Etki Eden Sosyo-Kültürel Faktörler", *Toplum Bilimleri Dergisi*, S.8, Ankara, 2010, s.110.

¹⁵¹ David Krech-Richard S. Crutchfield, *Sosyal Psikoloji*, Çev. E. Güngör, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1980, s.239.

¹⁵² Krech-Crutchfield, a.g.e., s.263.

oluşumu toplumsallaşma sürecinde gerçekleşmektedir.¹⁵³ Toplumu oluşturan birey toplumdan ayrı olarak düşünülemez gibi sosyalleşmesi zayıf olan birey de kişilik gelişimi olarak yetersiz kalabilmektedir. Bu bağlamda ergenlik dönemi, sosyal gelişim ve toplumsal uyum açısından en önemli zaman dilimi sayılmaktadır.¹⁵⁴ Bir gencin topluma girmesi, bedensel gelişim ile olduğu kadar sosyal etkinliklerle de ilişkilidir.¹⁵⁵ Çocukluk döneminin sona erdiği, yetişkinliğe adım atmaya başlanılan ergenlik çağında birey, toplumun içine daha çok girmeye, daha fazla etkileşimde bulunmaya başlar. Bu da bireyin sosyalleşme sürecini gerçekleştirerek onu toplumun gerçek bir üyesi haline getirmektedir.

Ergen birey, toplumla karşı karşıya geldiği yaşam serüveninde birçok durumu bu dönemde sorgulamaya başlar. Bu sorgulamalar bireyin aynı zamanda bir takım sorunlarla mücadele etmesini sağlar. Ergen birey, kendisinin kim olduğu, toplumla ilişkilerini nasıl kuracağı gibi bir takım sorunlarla baş etmeye çalışırken diğer yandan da kendi değer yargılarını ve tutumlarını oluşturabilmek için topluma ait değerleri gözlemlemeye ve irdelemeye başlar. Bu süreçte toplumun sahip olduğu bazı değerleri benimseyip içselleştirirken bazı değerleri de kabul etmez.¹⁵⁶ Kendi benliğini oluşturma yolundaki bu kabul veya reddedişler, genel olarak ergenin ileriki yaşamı için ona bir kimlik kazandırır.

Ergenlik çağındaki bireyin kişilik oluşumu sürecinde dini gelişimi etkileyen unsurlardan sosyal çevre ve model alma, ergenin dini gelişiminin büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Ergen bireyin dini ve ahlaki yönden sosyalleşmesinde, anne-baba, öğretmenler ve yetişkinleri örnek alma, dini ve ahlaki kuralların şekil almasında birebir öğretimden daha etkilidir.¹⁵⁷ Ergen bireye din eğitimi verildiğinde, bu eğitimi veren kişilerin eylemleri ile verdikleri dine ilişkin teorik bilgilerin tutarlı olması da önemlidir. Ergen birey, kendisine anlatılan dinden ziyade çevresinde gördüğü dini yaşantıyı öğrenmektedir.

Çevrenin, ergenlik çağındaki bireye din eğitimi verilirken önemli bir etken olması, onun hayatını da etkileyen bir unsur haline gelmesine sebep olmaktadır. Din konusunda çocukluk döneminden bu yana edindiği bilgi birikimini bu dönemde daha iyi irdeleyebilen ergen birey, çevresinde karşılaştığı insanlarla iletişim kurarak sahip

¹⁵³ Zeki Arslantürk-Tayfun Amman, *Sosyoloji*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2009, s.159.

¹⁵⁴ Luella Cole-John B. Morgan, *Çocukluk ve Gençlik Psikolojisi*, Çev. B. H. Vassaf, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2001, s.172.

¹⁵⁵ Tuncel Altınköprü, *Çocuğun Başarısı Nasıl Sağlanır*, Hayat Yayınları, İstanbul, 1999, s.46.

¹⁵⁶ Bekir Onur, *Gelişim Psikolojisi*, İmge Kitabevi, 4.basım, Ankara, 1997, s.30.

¹⁵⁷ Kılavuz, a.g.d., s.54.

olduğu dini bilgileri karşılaştırma ve doğrulama imkanı bulur. Bu etkileşim neticesinde ortaya çıkacak olan tutarlılık veya tutarsızlık, bireyin bu süreçte dine olan yaklaşımını o yönde etkileyebilmektedir.

2.1.1.1. Ailenin etkisi

Aile, biyolojik ilişkiler neticesinde insan türünün devamını sağlayan, toplumsallaşma sürecinin ilk ortaya çıktığı, karşılıklı ilişkilerin belirli kurallara bağlandığı, o güne kadar toplumda oluşturulmuş maddi ve manevi zenginlikleri nesilden nesile aktaran; biyolojik, toplumsal, psikolojik, ekonomik, hukuksal vb. yönleri de bulunan toplumsal bir kurumdur.¹⁵⁸ Bu bağlamda aile, bir milleti ve kültürü oluşturan en temel unsurlardandır. Bu kurum, aynı zamanda dinin de sürekliliğini sağlamakla yükümlüdür. Bunun için aile kurumu, çocuğa en sağlıklı din eğitimi fırsatını sunarak görevini en iyi biçimde icra etmiş olmaktadır.

Din eğitimi konusunda büyük role sahip olan aile, insan ilişkilerinin sergilendiği bir sahneye benzetilebilir. Çocuk bu sahnede, sosyal ilişkileri, bütün karmaşık yönleri ile gözlemler ve tecrübe eder. İnsan ilişkilerini sağlayan anlaşma, uzlaşma, bağlılık, işbirliği gibi olumlu sıfatları ev ortamında kazanır. Anlaşmazlık, çekişme ve çatışma gibi olumsuz durumlarda sergileyeceği tutumları da evde kavrar.¹⁵⁹ Nitekim ergenlik dönemindeki öğrencilerin muhatap alındığı bir araştırmada, dini tutum ve davranışlarında ailenin ne kadar etkili olduğu sorusuna ergenlerin %83,3'ü “çok fazla” ve “fazla” cevabını vermiştir.¹⁶⁰ Dolayısıyla ailenin bu kritik rolü, bireyin kişilik oluşumunda da oldukça etkili olmakta ve birey, uzun bir süre boyunca aileden edindiği tecrübelerin etkisinde kalmaktadır.

Bireyin tutumları üzerinde uzun vadede etki bırakan aile, çevresel faktörlerin ilki ve en önemlisi konumundadır. Bireyin dini, ahlaki, politik ve hayata dair farklı tutumlarının meydana gelmesinde en etkili unsurun aile olduğu ifade edilmektedir. Çünkü bireyin insanla ilk tanıştığı çevresi kendi ailesidir. Çocuk aile içinde anne ve babasının davranışlarını gözlemleyerek doğal bir şekilde öğrenir ve taklit etmeye başlar. Yapılan araştırmaların bulguları, dindar yetişkinlerin daha çok

¹⁵⁸ Önal Sayın, *Aile Sosyolojisi*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1990, s.2.

¹⁵⁹ Atalay Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı*, Özgür Yayıncılık, 19. Basım, İstanbul, 1994, s.126.

¹⁶⁰ Fatma Oluğ, *Erinlik Dönemindeki Öğrencilerde Dini Tutum ve Davranışlar (Sakarya Örneği)*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Haziran, 2011, s.45.

dindar ailelerin çocukları oldukları şeklindedir.¹⁶¹ Nitekim yapılan bir araştırmada ergenlere, Allah'ın varlığına inanma veya inanmama konusundaki kararlarının oluşmasında en çok hangi unsurun etkili olduğu sorusu yöneltildiğinde bireylerin %82.1'i "ailem" cevabını vermiştir.¹⁶² Ailenin de etkili olduğu dini tutumlar erken yaşlar arasında sayılabilecek 7–14 yaşları arasında, politik tutumlar ise 15–18 yaşları arasında oluşmaktadır.¹⁶³

Zihinsel olarak karmaşık ve zor yetiler gerektiren düşünce ve tutumların kazanılması daha ileri yaşlarda gerçekleşmektedir. Çocuk büyüdükçe daha bağımsız düşünceler geliştirmeye başlar. Çocukluk çağında anne ve babasının her davranışını koşulsuz kabul eden birey, ergenlik dönemi ile birlikte ana-babasının ve çevresindeki diğer yetişkinlerin davranışlarını ahlaki yönden eleştirel bir gözle görmeye başlar.¹⁶⁴ Anne ve baba, gerek fiilleri gerek sözleri ile ergen çocukları üzerinde etkiye sahiptirler. Anne babanın ergene karşı tutumları, ergenin birtakım kabiliyetleri geliştirmeleri üzerinde olumlu veya olumsuz etkiye sahip olabilmektedir.

Ebeveynin olumsuz duygularla hareket etmesi, çocuğun öz kontrol becerilerini geliştirmesine engel olmakta, bunun neticesinde çocuk ile yetişkin arasındaki ilişkiler zedelenebilmektedir.¹⁶⁵ Bu durum da ergen bireye din eğitimi konusunda, kendisine büyük görevler düşen ailenin rolünün pasif kalmasına neden olabilmektedir. Ergenin din konusunda aileyi örnek alabilmesi ve dine daha fazla muhabbet duyabilmesi için öncelikle ailenin bu konuda birbirleri ile münakaşadan uzak ve hoşgörülü bir ortamı sağlayabilmesi, ergenin üzerinde baskı ve otorite sağlamak gibi bir yanlışa düşmemesi gerekmektedir.

Ailenin ergenlik çağındaki bireyler hususunda hassas olması gereken başka bir konu da yaşantılarla ona örnek olma durumudur. Aile, gencin en fazla vakit geçirmiş olduğu kurum olması hasebiyle dini tercihlerde genç üzerinde büyük etkisi olabilmektedir. Ailenin, çocuk ve gençlerin dini tercih ve anlayışları üzerinde etkili olmasının sebeplerinden biri de ailede ve toplumsal ilişkilerde yapılagelen önemli beraberlik unsuru olan bazı değerlerin, din ile iç içe olmasından ve bazen de bunların dini kanaldan aktarılmasından ileri gelmektedir. Türkiye'deki gençler üzerinde yapılan bir alan araştırması kapsamında gençlere, ailelilerin kendilerine aşıladıkları

¹⁶¹ Gordon W. Allport, *Birey ve Dini*, Çev. Bilal S., Elis Yayınları, Ankara 2004, s.50.

¹⁶² Öztürk, a.g.a., s.27.

¹⁶³ Doğan, a.g.d., s.124.

¹⁶⁴ Armaner, a.g.e., s.101.

¹⁶⁵ Özmen, Suna Kaymak, "Aile İçinde Öfke ve Saldırganlığın Yansımaları", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, c.37, S.2, Ankara, 2004, s.29.

en önemli özellik sorulduğunda, dürüstlük ve geleneğe saygı ve üçüncü olarak da dine bağlılık seçeneği tercih edilmiştir. Türk kültürüne bakıldığında, burada tercih olarak sunulan seçenekleri birbirinden kesin bir biçimde ayırmak pek mümkün değildir.¹⁶⁶ Bu yönden bakıldığında, araştırmada sorulan soru doğrultusunda tercih edilen ilk üç seçeneğe göre gençler hem din konusunda hem de din ile bağlantılı olarak gelişen tüm konularda ailelerinin tesiri altında kaldıkları anlaşılmaktadır.

Ergenler, din ile ilgili konularda ebeveynlerinin etkisi altında kalsalar da onların bazı tutumlarından rahatsız olabilmektedirler. Türkiye’de gençler üzerinde yapılan araştırmalarda çatışma konuları farklı türlerde olsa da gençlerin yakındığı konular genelde “anne babaların onları çocuk yerine koyması, baskıcı tutumları, anlayışsız yaklaşımları, kararlara katılmamaları ve kendilerine sorumluluk verilmemesi” ile ilgili konularda olmaktadır.¹⁶⁷ Ergen birey aile içinde bu ve benzeri yaşantılara maruz kaldığı durumlarda aileden uzaklaşabilmektedir. Anne ve babanın, ergen çocuğu üzerinde olumlu bir biçimde etkili olabilmeleri için bu hususlarda titizlik göstermeleri gerekmektedir. Ergene, bilinçsiz bir biçimde, hoşnut olmayacağı şekilde yaklaşım sergilemek, çocuğun anne baba ile olan iletişimine zarar vermektedir.

Çocukluk döneminde ve özellikle ergenlik çağında ailelerden anlayış ve ilgi bekleyen bireyler ile anne ve baba arasındaki problemlerin önemsenmemesi ve geçiştirilmesi, sorunların daha fazla artmasına sebep olmaktadır. Aile içindeki iletişim ve ilişkilerin zedelenmesine neden olan bu yaklaşımın ortadan kalkması ve çözüm üretilmesi adına aile içinde diyalogun ve doğrudan iletişimin sağlanması gerekmektedir.¹⁶⁸ Problemin kabul edilmesi ve buna önem verilmesi, çözüm için başarılı ilk adımı oluşturmaktadır. Ergenlik çağındaki birey kendini ifade ederken anne ve babanın kendisini iyi dinlemesi ve çözüm önerilerinde bulunarak bireye yol göstermesi gerekmektedir. Bireyin de çözüme dair düşünceleri sabırla dinlenmeli ve ortak bir kararla problemler çözüme kavuşturulmalıdır. Anne ve babanın sadece kendi çözümlerini uyguladığı ve bireyin düşüncelerinin önemsenmediği bir ailede ergen, kendisini değersiz hisseder ve düşüncelerinin karşılık bulacağı bir ortamda bulunmak ister.

¹⁶⁶ İstanbul Mülkiyeliler Vakfı Sosyal Araştırmalar Merkezi, *Türk Gençliği 98, Suskun Kitle Büyüteç Altında*, Konrad Adenauer Vakfı Yayınları, Ankara 1999, s.29.

¹⁶⁷ Erkan Perşembe, “Genç-Aile İlişkilerinde Uyumun Sağlanmasında Dinin Fonksiyonel Rolü Üzerine”, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.11, Samsun, 1999, s.10.

¹⁶⁸ Aylin G. Baran, “Türkiye’de Aile İçi İletişim ve İlişkileri Üzerine Bir Model Denemesi”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.1, Ankara, 2004, s.34.

Ebeveynin, ergenlik çağındaki bireye karşı yaklaşımı, bireyin de kendilerine karşı tutumunu belirler. Ergenler üzerinde yapılan araştırmalarda anne babanın telkinleri ergen bireyler üzerinde büyük ölçüde etkili olabilmektedir. ABD’de yapılan büyük çaptaki ulusal bir araştırmaya göre, eğer anne babaları sözlü olarak yaptıkları davranışları kabul etmediklerini onlara söylerlerse, ergenlerin uzun süre zarfında başları belaya girmez. Bütün anne babaların yapması gereken; ergen çocuklarına yasadışı uyuşturucu madde kullanmayı denemenin yanlış, uygunsuz ya da iyi olmadığını söylemektir. Anne babaların bu tür uyarıları duymayan ergenlerle karşılaştırıldığında, bu tür uyarıları duyanların böyle olumsuz davranışlara yönelme ihtimali daha düşüktür.¹⁶⁹ Bu da gösteriyor ki gereksiz gibi görünen telkinler, bireyin hayatındaki olumsuz değişimi engelleyebilir. Anne ve babanın, ergene her konuda nasihatler vererek, onu her açıdan denetim altına almaya çalışarak en ufak hata yapmasını bile engellemeye çalışması da ergen üzerinde olumsuz bir hava oluşturabilir. Verilecek öğütlerin zamanlaması ve ergene karşı kullanılan üslup iyi ayarlanmalı ve bu öğütler, ergenin bunlara karşı duyarsız kalabileceği kadar tekrarlanarak abartılmamalıdır.

Ergenin dini tutumunu oluşturan sadece öğütler, kendi psikolojisi veya ailenin yaşadığı din değildir. Gerek psikolojik olarak birey düzeyinde ve gerekse aile üyeleri tarafından yaşanılan dini tecrübe düzeyinde olsun her ikisi birlikte dini tutumu belirleyen etmenlerken bunun yanında dini tutumları belirleyen birçok unsur bulunmaktadır. İçerdiği muhteva açısından din, ne psikolojik ne de biyolojik olmamakla beraber en güçlü bağ olarak görülebilmektedir. Yapılan dini törenler ve zikredilen dini kavramlar, toplumun ahengine en büyük ve belki de sürekli bir güç katmaktadır.¹⁷⁰ İnanca ait bütün ilkelerin yaşandığı ortam olan toplum, birey için din açısından bir kaynak niteliği taşımaktadır. Toplumda tecrübe edilen dine bakarak birey, dinle ilgili birçok ön bilgiye sahip olmakta ve bunları, öğrendiği teorik bilgilerle temellendirmektedir. Bunu yaparken ergen birey, ailenin rehberliğine ihtiyaç duymaktadır.

Ergen bireyin dini gelişimine katkıda bulunmak ve bu dönemi en iyi biçimde aşmasını sağlamak isteyen anne ve babanın da çocuk yetiştirme konusunda yeterli bilgiye sahip olması, sadece duyguları ile değil; akıl ve bilgileriyle de

¹⁶⁹ Daniel Flannery, *Violence and Mental Health in Everyday Life*, AltaMira Press, Lanham, MD, USA, 2006, s.109.

¹⁷⁰ Joachim Wach, *Din Sosyolojisi*, Çev. Ü. Günay, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1990, s.67.

çocuklarının eğitimlerini desteklemeleri konusunda bilinçli olmaları gerekmektedir. Aile içinde özellikle annenin çocuk üzerindeki etkisi büyüktür. Bu bağlamda Tarhan, annelerin "hüzünlü prenses" olmaktan vazgeçip "bilge kadın" olmalarına ihtiyacımız olduğunu belirtmekte ve onların toplum içindeki önemli rollerinin olduğunu ifade ederek okumanın, düşünmenin, fikirleriyle var olmanın, günümüz kadınlarının temel görevi olduğu görüşünü savunmaktadır.¹⁷¹ Özellikle çocuk yetiştirme konusunda yeteri kadar bilgi sahibi ve pedagojik kabiliyeti olan anneler, ergenliğin buhranlı zamanlarını yaşayan çocuklarına nasıl rehberlik edeceklerini daha iyi bilir ve onların bu dönemi en güzel şekilde aşmaları konusunda onlara rahatlıklar sunarlar. Böylelikle ergenliğin getirdiği ruhsal sıkıntıları daha rahat atlatabilen bireyler, manevi hayatlarını da daha iyi yaşama fırsatına sahip olurlar.

Problemlerinin üstesinden gelme konusunda ergenlere yardımcı olan anne ve babanın onlara gösterdiği sevgi ve ilgi, bu gençlerin kendilerini örnek almalarını daha kolay hale getirmektedir. Şayet anne babalar çocuklarına, onları sevdiğini belli etmezlerse, onlarla yeteri kadar verimli bir iletişim kuramamış olurlar. Bu durumda gençler, anne babalarının kendilerini sevmediği şeklinde yorumlayabilmektedirler. Ülkemizde özellikle babaların çocuklarına karşı sevgisini belli etmeyen, sert, baskıcı ve ciddi bir yapıda olduğu, annenin ise son derece koruyucu ve sevecen olup gerçekte çocuklarıyla ortak bağımlı bir hayat sürdürdüğüne inanılmaktadır.¹⁷² Böyle bir ortamda ergen genellikle babaya karşı çekingem ve ağırbaşlı bir tutum sergilerken anneye karşı bazen rahat bazen de umursamaz tavır takınabilmektedir. Din eğitimi en güzel biçimde verme konusunda yükümlülüğü fazla olan anne ve baba, ergen bireye karşı tutumunu iyi ayarlayabilmeli, bu konuda ergen birey ile kurdukları iletişim dengeli olmalıdır.

Anne ve baba, çocuğun isteklerini yerine getirmek, onu okşamak, öpmek ve onunla ilgilenmek şeklinde çocuğa sevgisini göstermektedir. Ergenlerin ise fikirlerinin sorulması, konuştukları zaman ilgili bir şekilde dinlenilmesi, sözlerine değer verilmesi, onlarla muhatap olunurken onlara bir yetişkin gibi önem gösterilmesi ve bu önemin hissettirilmesi, gence sevgi ve saygı göstermek anlamına gelmektedir. Gence gösterilen bu ilgi, onun anne ve babasına güven duymasına,

¹⁷¹ Nevzat Tarhan, *Kadın Psikolojisi*, 33. Baskı, Nesil Yayınları, İstanbul, 2006, s.328.

¹⁷² Özcan Köknel, *Cumhuriyet Gençliği ve Sorunları*, Baha Mat., İstanbul, 1979, s.49.

ailesiyle beraber yaşamını sürdürürken kişilik kazanmasına yardımcı olmaktadır.¹⁷³ Bununla ilgili yapılan çeşitli araştırmalar da ortaöğretim çağında olsun üniversite çağında olsun kendilerinin sevildiğini düşünen ergenler anne-babalarından daha fazla etkilendiklerini göstermiştir.¹⁷⁴ Dolayısıyla ailesinden yeteri kadar ilgi görerek onlar için önemli olduğunu hisseden ergen, anne ve babasına güven duyarak onların din konusunda da söylediklerine önem göstermekte, anne ve babasının yaptığı ibadetleri, başlarda onları memnun etmek adına da olsa tutku ile yapmaktadır. Ergen bireyin anne ve babasını taklit ederek yaptığı bu ibadetler, dine ilişkin ilkeler öğrenildikçe daha manevi bir hal alarak ergenin bu ibadetleri vicdani bir sorumlulukla yerine getirmesi beklenmektedir. Bu anlamda bireyin din konusundaki tavrı, ailesinin kendisine karşı yaklaşımlarına göre değişebilmektedir.

Ergenin, kişiliğini kazanma sürecinde yaptığı ibadetlere ilişkin vicdani sorumluluk ve gördüğü davranışlar bu kişiliğin oluşumu üzerinde etkili olmakta ve ergenin çevresine karşı yaklaşımını belirleyebilmektedir. Babalarının kendileriyle olumsuz ifadeler kullanarak iletişim kurduğu ergenlerin anne babaya yakınlık seviyesinin düştüğü görülür. Anneleri tarafından sürekli bağırlıp çağırılan veya babalarının kendileriyle pek fazla konuşmadığı ailelere oranla destek veya hoşnutsuzlukların açıkça ifade edildiği ailelerde, ergenlerin karşıdakini dinleme ihtimali daha fazladır.¹⁷⁵ Bir ailede dinlenebilirlik ve iletişimin güçlü olması, sağlam bir inancın temellerini oluşturma noktasında da önemlidir. Bağların zayıf olduğu bir ailede, ergenin dini gelişimi ya yavaş tamamlanır ya da ergen, dine tümünden uzaklaşmaya başlayabilir. Bu geçiş döneminde aileye büyük rol düşmektedir.

Ergenliğe geçiş yapmış olan çocuğun toplumsallaşmaya başlaması, böylece çevresindeki insanlarla iletişim kurması beklenir. Ailenin, çocuğunun toplumsallaşmasında önemli bir rolü vardır. Çocuğu toplumun sosyokültürel beklentilerine göre eğiterek ve biçimlendirerek ona toplumda meydana gelen birçok etkinliği ve toplumun her anlamda sahip olduğu alışkanlıkları öğretmektedir. Bu anlamda çocuğa, “tümüyle bağımlılıktan bağımsızlığa, yalnızlıktan diğer insanlarla tanışmaya ve kaynaşmaya, oluşmamış kişilikten birey olmaya geçişte gerçek olan

¹⁷³ Refia Şemin, *Gençlerimizin Psiko-Pedagojik Problemleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1973, s.20.

¹⁷⁴ Kılavuz, a.g.d., s.44.

¹⁷⁵ Flannery, a.g.e., s.110.

deneyimler sunar.¹⁷⁶ Bu deneyimler sonucunda çocuk, toplumun bir üyesi olma hissiyle hareket etmeye, sosyal çevresi ile daha olgun ilişkiler kurmaya başlar.

Sosyal çevrenin en temel öğelerinden biri olan ailede sağlanabilecek hoşgörü ortamı, ergen birey açısından ailesine bağlı olmak ve onların içinde rahat olabilmek açısından önemlidir. Tam aksine şiddetin hakim olduğu bir aile ortamında ise zaten hızlı psikolojik değişimler yaşayan ergen olumsuz bir biçimde etkilenmektedir. Aile içinde ortaya çıkan öfke ve saldırganlığın etkileri tüm aile bireyleri üzerinde olumsuz sonuçlar doğurmaktadır; ancak özellikle çocuklar ve kadınlar bu etkiye daha çok açıktır.¹⁷⁷ Bu şekildeki bir aile ortamında ise doğru bir din eğitiminin verilmesi uzak bir ihtimal olarak görülmektedir.

Ailenin sosyoekonomik durumu, bireyin manevi dünyası üzerinde etkili olan bir başka durumdur. Gelir düzeyinin yüksek olduğu ailelerdeki ergen bireyler ile gelir düzeyi düşük olan ailelerdeki ergenlerde, dini tutum olarak farklılıklar gözlemlenebilmektedir. Onay'ın üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirdiği çalışmada, gelir seviyesi olarak orta düzeydeki ailelerden gelen öğrencilerin dindarlık düzeyi puanlarının yüksek ve düşük gelir grubuna mensup olanlardan daha yüksek olduğu bulgusuna yer verilmiştir. Onay'a göre farklı ülkelerde yapılan çalışmalarda, din ile ilgili faaliyetlerle en çok ilgilenen grubun, orta gelir düzeyine sahip oldukları bulgusu yer almaktadır. Gelir düzeyi yüksek olanlar çoğunlukla ritüellerden oluşan ve göze hitap eden bazı dini faaliyetler içerisinde yer alırken, düşük gelire sahip olanlar daha çok dinin duygusal ve manevi boyutu ile vakit geçirmektedirler.¹⁷⁸ Bu bulgular gösteriyor ki ailelerin gelir durumu, aile fertlerinin dine bakışını ve o dini yaşayış tarzlarını etkileyebilmektedir.

Ailenin ekonomik durumunun yanında ebeveynin ergene karşı aşırıya giden olumsuz tutumları da bireyin dini gelişimini olumsuz yönde etkileyen faktörlerden biridir. Dini zorunlulukları aksatma konusunda ergen bireyin üzerine gitmek, onu cezalandırmak veya ona şiddet uygulamak, bireyde kapanmayacak kadar derin yaralar açılmasına sebep olabilir. Bu şekildeki bir caydırıcılık düşüncesi ergeni, ibadetlerini yerine getirme noktasında isteksiz, hatta dinden uzaklaşan ve dine antipati duyan bir kişilik haline getirebilir. Ailede bedensel bir ceza uygulaması

¹⁷⁶ George H. Orvin, *Ergenlik*, Çev. A. Güran, HYB Yayıncılık, Ankara, 1997, s.4.

¹⁷⁷ Özmen, a.g.m., s.29.

¹⁷⁸ Ahmet Onay, "Mezun Oldukları Liselere Göre Üniversite Öğrencilerinin Dindarlık Düzeyleri, Diyanet İşleri Başkanlığı Hizmetlerini ve Dini Gruplara Yönelim Durumları", *Değerler Eğitimi Dergisi*, c.1, S.1, İstanbul, 2003, s.115.

çocuğu da şiddete ve saldırganlığa meyilli bir duruma sürükleyebilir. Eğer bedensel cezanın uygulanması çocuklarda şiddet, saldırganlık ve diğer davranış problemlerine yol açacaksa, bedensel cezanın azaltılması bu davranışların da azalması ile sonuçlanacaktır.¹⁷⁹ Bundan dolayı ergen çocuğun özellikle dine ilişkin aksattığı herhangi bir konuda ona ceza ile değil; dinin de telkin ettiği hoşgörü dili kullanılarak çocuğa yaklaşmak gerekir.

Ergenlik dönemindeki bireye karşı kullanılan üslup ve onun örnek alma süreci, dinî inançlarını da etkileyebilmektedir. Kendisine sevgi gösteren anne babasının örnek davranışlarını benimseyen bir çocuk, seven ve affeden bir Allah inancı benimseyebilecektir. Eğer genç, anne ve babanın disiplin anlayışını fazla sert ve olumsuz buluyorsa, anne baba otoritesine ve dinî otoriteye de isyan edebilecektir.¹⁸⁰ Anne ve baba, ergen birey üzerindeki etkisini kaybetmemek, bireyin dini gelişimi üzerinde söz sahibi olabilmek için sert bir üslupla değil; sevgiye dayalı bir tutumla çocuğa yaklaşmalıdır.

Anne ve baba her ne kadar olumlu tutum sergilese de ergenler bazen ebeveynlerinin kendilerinden beklediği birtakım beklentileri anlamayabilmektedirler. Bu durumda anne ve babalar, ergenlik dönemindeki bireyin, kendilerinin beklentilerini anlayamadıkları zamanlarda onlara yol gösterici olmalıdırlar. Ergenlik öncesindeki dönemde anne babalar çocuklarına iyi bir eğitim sunarlarsa onlar, kendi kendini disipline etmeyi öğrenecektir. Artık ergenlik çağında da birey, dıştan herhangi bir sınırlama olmadan ve disiplin ile ilgili bazı tekniklere gerek kalmadan da arzu edilen biçimde davranışlar sergileyerek anne babasının normlarını içselleştirebilecektir. Böylelikle birey, ergenliğin ilk döneminden itibaren anne babanın kuralları ile daha az karşı karşıya kalacaktır.¹⁸¹ Bu durumda artık çocukluk döneminden çıkıp ergenlik dönemine girmeye başladığını anlayacak olan ergen, din konusunda da artık sadece anne babaya bakarak öğrendiği bilgiler ile yetinmeyecek, çevresinden de edindiği bilgileri muhakeme ederek kendisine uygun gördüğü dini ilkeleri uygulamaya koyulacaktır.

Ergenlik öncesinde anne ve babasının yaptığı ibadetlere bakarak taklit yoluyla geliştirdiği ibadetleri ve dini ritüelleri uygulayan birey, ergenliği sağlıklı bir biçimde atlatıp yetişkinliğe adım attıkça anne babanın dinini tahkiki bir şekilde takip

¹⁷⁹ Asude Bilgin, "Aile İçi Bedensel Cezaya İlişkin Bir Çalışma", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, c.41, S.1, Ankara, 2008, s.47.

¹⁸⁰ Kılavuz, a.g.d., s.53.

¹⁸¹ Robert G., Grinder, *Adolescence*, John Wiley and Sons, New York, 1973, s.382.

etme ya da en azından bireyde onlara saygı gösterme anlayışı gelişecek ve bireyin, bencil duygularını bırakmaya ve sosyal uyumunu gerçekleştirmeye, toplumla bütünleşmeye başlaması da kolaylaşacaktır.¹⁸² Anne ve baba, ergene yeteri kadar iyi bir eğitim ortamı sunmuşsa, ergenin dini gelişimi daha kaliteli olacak ve bu, ergenin dine bakışı konusunda olumlu tutumlar sergilemesine sebep olacaktır.

2.1.1.2. Arkadaş grubunun etkisi

Dini tutumların oluşmasında etkili olan çevresel faktörlerden biri de arkadaş çevresidir. Aileden sonra bireyler üzerinde en etkili olan faktörün arkadaş grupları olduğu söylenebilir. Ergenlik çağına denk gelen bu dönemde anne ve babanın çocuklar üzerindeki etkisi giderek azalmaya ve çevresel olan diğer unsurlar daha etkili olmaya başlamakta, bunların başında da arkadaş çevresi gelmektedir. Bu bağlamda akran etkisinin de ölçüldüğü bir araştırmada ergenlik çağındaki bireylere arkadaş grubunun dini tutum ve davranışlara etkisi sorulduğunda ergenlerin %40,1'i “çok fazla, fazla” cevaplarını vermişlerdir.¹⁸³

Akran grubu, genelde birbirlerine yakın yaşlarda bulunan, paylaşılan ortak konuların olduğu arkadaşlardan oluşmaktadır. Bu dönemde birey, aileden ziyade arkadaş grubuna yönelmekte, onlarla vakit geçirmekten hoşnut olmakta, kendilerine yakın hissettikleri akranları ile daha çok vakit geçirmek istemeye başlamakta ve kendilerine yakın hissettikleri ortamlara müdahil olmak istemektedirler. Bu durum aileden tam olarak bir kopuştan değil; arkadaş çevresine verilen önemden kaynaklanmaktadır.

Ergenlik çağındaki birey için önemli hale gelmeye başlayan arkadaş grubu, aynı zamanda bireyin sosyalleşmesinde de rol alan önemli sosyal unsurlardan biridir. Bu arkadaşlarla birlikte vakit geçirir, eğlenir ve diğer bazı faaliyetlerde bulunurken birbirlerini farklı tutum ve davranışları ile etkilerler ve karşılıklı bir şekilde birbirlerinin sosyalleşmesine katkı sağlarlar.¹⁸⁴ Din ile ilgili grupça yapılan faaliyetler, ergen bireylerin ilgisini çeker ve bu faaliyetlerle arkadaşlar birbirlerinin dini gelişimine katkıda bulunmuş olurlar. İbadetleri yerine getirme noktasında birbirlerini olumlu etkileyen arkadaş grubu, bireysel olarak da uzun bir süre etkisi

¹⁸² Güleç, a.g.e., s.100.

¹⁸³ Oluğ, a.g.t., s.46.

¹⁸⁴ Ünver Günay, *Eğitim Sosyolojisi Dersleri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1992, s.71, 72.

sürecek olan bu bilinci sağlamış olurlar. Ergenin toplumsallaşmasına katkıda bulunan arkadaş grubu, onun eşitlikçi toplumsal ilişkiler kurmasına, sadakat ve cesaret gibi duygularının gelişmesine, toplum normlarına göre yasak olarak kabul edilen konuları özgürce tartışabilmesine, kendine güven duymasına, başkalarıyla grupça çalışma yapmayı öğrenmesine ve gelişimine katkı sağlayabilecek oyun vb. faaliyetlere katılmasına yardımcı olur.¹⁸⁵ Ayrıca ergen bireyin kişilik gelişiminin önemli bir ayağı olan arkadaş grubu böylelikle bireyin kendisini daha bağımsız ve duygularını yönlendirebilen biri olarak hissetmesini sağlamaktadır. Bu duyguların haz verdiği ergen, kendisine kasvetli gelen ve özgürlüğünün tadına varamadığı aile ortamındansa kendisini daha iyi ifade edebildiği ve her konuda yardım bulabildiği arkadaş grubunda bulunmak istemektedir.

Arkadaş grubunun etkili olmasının yanı sıra ergen bireyi eğitirken hem baskı yapmamak hem de bireyin ne yaptığından tamamen habersiz bir şekilde umursamaz davranmamak esastır. Ergenin sürekli birlikte olduğu akran grubu tanınmalı ve olumsuz bir hayat tarzı yaşamadıklarından emin olunmalıdır. Bu dönemde ergen birey akranlarından etkilenebilir, bu uğurda akran grubundan ayrılmamak adına ailesine bile rest çekebilir. O yüzden bu dönemde ailelerin oldukça hassas davranmaları gerekir. Ergenliğin başından ortasına kadar olan dönemde en önemli olgulardan biri çeteler ve çetelerle ilgili faaliyetlere katılma tehlikesinin daha fazla olmasıdır. Kalabalıkta “farkların”, fark edilememesi ve aynı veya benzer olmanın erdemi ön plana çıkarıldığından çeteye müdahil olma güdüsü de kalabalık içinde fark edilmeden kendisi olabilme amacını da içerdiği söylenebilir.¹⁸⁶ Bu dönemde ergenler için kendilerini bir şekilde kanıtlayabilme ve kendisinin fark edilmesini sağlama duygusu baskındır. Bu yüzden ergen daha çok, sağladığı bir başarı ile fark edilmek ve takdir edilmek ister. Akran grubu içerisinde kendini kanıtlayabilme ve arkadaşlarının içinde odak noktası olabilme, ergenin gözünde en ayrıcalıklı durumlardan biridir.

Ergen bireyler için akran grubu aynı zamanda daha iyi iletişimin kurulduğu ortamdır. Morgan’a göre akranların tutumlar üzerinde etkili olmaya başlamaları, bireyin anne ve babadan çok akran grubu ve tanıdıklarıyla birlikte olmaya başlamaları ile gerçekleşmektedir. Bunun sebebinin insanların hoşuna gittiği ve

¹⁸⁵ Mahmut Tezcan, *Eğitim Sosyolojisi*, Zirve Ofset, 8. Basım, Ankara, 1992, s.162-164.

¹⁸⁶ Erkan Yaman, “Eğitim Sistemindeki Sorunlardan Bir Boyut: Büyük Sınıflar ve Sınıf Yönetimi”, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, c.4, S.3, Ankara, 2006, s.4.

kolay ilişki kurdukları kişileri otorite olarak benimseme eğilimidir.¹⁸⁷ Bu alanda yapılan bir çalışmada her iki cinsten de arkadaşı bulunan ergenlerin oranı %50,8 iken boş vakitlerini arkadaşlarıyla geçiren ergenlerin oranı %60,4'tür.¹⁸⁸ Bu oranlardan da anlaşılacağı üzere birey, arkadaşlarının kendisini daha iyi anladığını düşünmekte, aile ile konuşmadığı tüm düşüncelerini arkadaşlarıyla paylaşabilmektedir. Bu anlamda ergen, akran grubunu, kendisini dinlemediğini ve anlayamadığını düşündüğü aileden kaçacağı bir sığınak olarak görebilmektedir.

Bireyin zamanını geçirdiği arkadaş ortamlarında sergilenen davranışların da ergenin yöneleceği davranışları belirleme noktasında etkili olduğu söylenebilir. Sosyolojik açıdan bakıldığı zaman, suç işleme noktasında arkadaş çevresinin rolünün ve anormal davranışlar sergileyen arkadaş grubuna katılma ihtimalinin, bir gencin suç veya şiddete yönelip yönelmeyeceğini gösteren önemli risk unsurları olduğu söylenebilir.¹⁸⁹ Dini inancın ve ibadetlerin kendileri için önemli olduğu bir ortamda vakit geçirmekten hoşnut olan ergen, dine daha sıcak bir yaklaşım gösterir ve vicdani sorumluluk hissetmesi nedeniyle suç işlemeye daha uzak olur.

Gençlerin akran ortamında çok fazla vakit geçirmelerinin sebebi olarak; zorunlu öğretimin gittikçe arttırılması, ailelerin çocuklarına yeteri kadar vakit ayıramaması veya çocuklarıyla kaliteli vakit geçirememeleri, anne ve babanın da bir işte çalışıyor olması, evdeki huzursuzluk ortamı, çatışma, boşanma vb. psikolojik sıkıntılar, iş ortamlarındaki değişimler gibi etmenler sıralanmaktadır.¹⁹⁰ Gençlerin akranlarıyla vakit geçirmesi olumsuz bir durum olmamakla beraber, bu sebeplerden dolayı gencin arkadaş gruplarıyla zaman geçirmesi devamlı artan bir duruma dönüştüğü zaman genç, aileden kopmaya başlayabilmektedir. Dolayısıyla bu konuda denge sağlanmalı, gencin bir yandan akran grubuyla vakit geçirmesine olanak tanınıp bir yandan da aile ortamında yeteri kadar iyi vakit geçirebilmesi sağlanmalıdır. Akran grubunda sözü geçen konular genellikle din ile ilgili olmayacağı için birey, din ile ilgili konulardan da uzaklaşmaya başlayabilmektedir. Vaktinin çoğunu oyunların oynandığı, çeşitli etkinliklerin yapıldığı, kahramanlık öykülerinin anlatıldığı akran ortamında geçiren genç bireyin dini gelişimi de zayıflamakta, dine ilişkin bilgileri öğrenebileceği ortamlardan yoksun kalmaktadır.

¹⁸⁷ Doğan, a.g.d., s.116.

¹⁸⁸ Şen, a.g.d., 93.

¹⁸⁹ Flannery, a.g.e., s.110.

¹⁹⁰ Senemoğlu, a.g.e., s.20-24.

Ergenlik dönemindeki bireyin din ile ilgili bilgi edineceği tek yer elbette arkadaş çevresi değildir. Ergen, inanca ilişkin bazı soyut durumları bizzat kendi içinde yaşamaktadır. Ergenlik döneminde kendi benliğine yabancı olmayan, duygusal olarak yaşadığı her türlü değişimleri kabullenebilen birey, manevi olarak da daha sağlam bir duruş sergileyebilmektedir. Benliğin duygusal yönü olan benlik saygısı, “kendini benimseme, onaylama, kendine değer verme, saygı duyma; kendi değerine ilişkin değerlendirmedir.” Ruhun sağlıklı olmasının önemli göstergelerinden biri kendine değer vermek olup, benlik saygısının yitirilmesi ve değersizlik hissi, depresyonun en yaygın belirtilerindendir.¹⁹¹ Benlik saygısını yeteri kadar kazanamayarak kendini değersiz hissetmek, bireyde depresyona varabilecek ruhi çöküntüler meydana getirmektedir. Bu sıkıntılı dönemde aile desteği, ergenin benlik saygısını etkileyen en önemli unsurlardandır. Ailenin dini tutumu ergen bireyin de dine bakışına biçim verir; ancak bununla beraber birey, din konusunda ailesinden çok arkadaşlarının etkisi altında kalmaktadır.¹⁹² Çocukluk döneminde din konusunda en büyük etken aile iken ergenlik çağına geçişten sonra bireyi etkileyen faktör aileden ziyade arkadaş çevresine dönüşmektedir.

Kendisi için büyük öneme sahip olan arkadaş grubundan birçok konuda etkilenen birey, din tercihi konusunda da arkadaş grubunun etkisinde kalabilmektedir. Bu dönemde ailenin güdümünden çıkmaya başlayan birey, arkadaş çevresinin etkisi altına girerek, hayata bakışı konusunda her açıdan değişim gösterebilmektedir. Peker'in aktardığı, arkadaş çevresinin ne derece etkili olduğunu gösteren şu örnek, sosyal çevrenin farklı bir dine bakış açısını nasıl etkilediğini, verilen örnekte görüldüğü üzere bazen din değiştirmeye kadar vardığını göstermektedir: *"İstanbul'da Türklerin arasında yaşıyordum. Kendim ermeni ve museviyim. Fakat Türk tabiiyetindenim. Küçükten beri İslama karşı bir sevgi var bende. Arkadaşlarımın hepsi müslümandı. Onlarla çok samimi görüştüğümüzden, onlara karşı bende bir sevgi vardı. Dolayısıyla İslamiyeti de sevdim. Müslüman olmadan bile kendimi Müslüman olarak kabul ediyordum. Yaşadığım toplumun dinini kabul etmek istiyordum. Kızımınla beraber Müslüman olduk. Müslüman bir beyle evliyim."*¹⁹³ Burada da görülen örnekte, bireyde bir inancın oluşumunda ve şekil almasında bireyin sadece iç dinamiklerden gelen tekil dürtülerle hareket

¹⁹¹ Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2000, s.585.

¹⁹² Morris Rosenberg, "Review: Adolescence and Religion: The Jewish Teenager in American Society", *Social Forces*, c.44, S.4, 1966, s.588.

¹⁹³ Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, Aksiseda Matbaası, 2. Baskı, Samsun, 2000, s.215.

etmediğini göstermekte, çevresindeki farklı sosyokültürel faktörlerin de bireyi inanç konusunda etkilediği anlaşılmaktadır.

Akran grupların artışının olumlu yanları olabileceği gibi genç, bu gruplardan olumsuz da etkilenebilmektedir. Bu, ortamın sahip olduğu değerlerle ilişkilidir. Akran grupların artmasında yetişkin değerlerine karşı olumsuz bir gençlik kültürünün meydana geldiğini savunan araştırmacıların aksine bu grupların hızlı bir biçimde değişen toplumumuzda gerekli ve eğitimsel yönüne vurgu yapanlar da bulunmaktadır.¹⁹⁴ Dinle ilgili öğretilerin konuşulduğu ve inanca yönelik faaliyetlerin olduğu bir akran ortamında dini gelişim de olumlu bir şekilde ilerleyebilmekte ve genç, toplum değerlerini koruma bilinci kazanabilmektedir.

2.1.1.3. Okulun etkisi

Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre okul terimi: “Okuyup yazmadan başlayarak en yüksek düzeyde bilim ve sanat bilgisi vermeye kadar, çeşitli derecede toplu olarak öğretimin yapıldığı yer, mektep” olarak anlam bulmaktadır.¹⁹⁵ Sağlam, okulu, öğrencilerin bilgi, beceri ve tutum düzeyinde çeşitli davranış değişikliklerini kazandıkları özel bir ortam¹⁹⁶ olarak görürken Başaran, bir eğitim örgütü olarak sözünü ettiği okulu, değişik adlarla anılan, eğitimin temel sistemlerini kapsayan, genel bir kavram¹⁹⁷ olarak tanımlamaktadır.

Türkiye’deki okullarda din eğitimi verilmeye başlanması ise eskiye, Cumhuriyet döneminden de öncesine dayanmaktadır. Tanzimat sonrası başlayan yenilikler döneminde yeni mektepler açılmış, bu mekteplerle ilköğretime bazı yeni bilgiler eklenmiş, din eğitimi de bu derslerin arasında yerini almıştır.¹⁹⁸ Cumhuriyet döneminden sonra din dersleri şehirdeki ilkokul ve ortaokullarından 1931-1932 eğitim yılından itibaren, köyde bulunan ilkokullardan ise 1938 yılından itibaren tamamen kaldırılmıştır.¹⁹⁹ Türkiye’de mesleki ve örgün din eğitiminin yeniden ortaya çıkması 1948’de ilkokullara seçmeli olarak din derslerinin konulması ile mümkün olmuştur. 1950 yılından itibaren din dersleri okullarda kademeli olarak

¹⁹⁴ Laurence Steinberg, *Ergenlik*, İmge kitapevi, Ankara, 2007, s.190-194.

¹⁹⁵ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Haz. İsmail P. vd., c.2, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 1998, s.1675.

¹⁹⁶ Aycan Çiçek Sağlam, “Okul Örgütü ve Yönetimi”, *Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi*, Ed. Hasan B. M. ve Kürşat Y., Pegem Akademi, 7. Baskı, Ankara, 2015, s.159.

¹⁹⁷ İbrahim Ethem Başaran, *Yönetim*, Feryal Matbaası, Ankara, 2000, s.23.

¹⁹⁸ Bilgin, a.g.e., s.46-47.

¹⁹⁹ Hüseyin Yılmaz, *Din Eğitimi ve Sosyal Barış*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003, s.75.

okutulmaya başlamıştır. 1974-1975 eğitim-öğretim yılından itibaren din dersi ve ahlak dersi şeklinde ikiye ayrılarak ilkokulların 4-5.sınıflarında, ortaokulların 1-2. ve 3. sınıflarında ve liselerin de 1-2. sınıflarında ahlak dersleri zorunlu, din dersleri ise seçmeli olarak okutulmuştur.²⁰⁰

Din eğitimi açısından yaklaşıldığında okullarda DKAB dersi zorunlu ve seçmeli olarak verilmektedir. Buna göre okullarda seçmeli din dersi ve zorunlu ahlak dersleri ayrı bir biçimde verilmek yerine 12 Eylül 1980 tarihinde “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi” adı altında birleştirilmiştir. 1982 yılında da bu ders müstakil olarak ve zorunlu bir ders şeklinde okutulmasına karar verilmiştir. Böylece ülkemizde bu tarihten itibaren ilköğretim okullarının 4. sınıflarında ve ortaöğretim kurumlarında “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi” dersleri, anayasanın da 24. maddesinde²⁰¹ belirtildiği üzere zorunlu dersler arasında yer almaktadır.²⁰² “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi” derslerinde 1982’den beri ilköğretimde 2000 ve ortaöğretimde ise 2005’te ilk defa köklü değişimler olmuştur.²⁰³ Bu dersin denk geldiği bireyin çocukluk ve ergenlik çağları, din eğitimi açısından en kritik evreler olması sebebiyle bu dersler bireyin din ile ilgili bilgilerinin taze kalmasına ve din konusunda düzenli olarak bilgilenmesine vesile olmaktadır.

Çocukluk ve ergenlik çağındaki bireylere verilen din eğitimi ve hizmetlerinin kontrol ve sorumluluğu her zaman devlet eliyle yürütülmüştür. Dolayısıyla devlet eliyle gerçekleşmeyen din eğitimi, doğal olarak ebeveynlere yüklenmektedir.²⁰⁴ Yalnız ailelerin yetersiz bilgisi ve kısıtlı zamanları, okulun bireye verdiği kaliteli bir din eğitimi gibi olmayabilir. Nitekim okulda din eğitimi ve öğretimi ile ilgili yapılan bir araştırmada öğrenci velilerinin % 54’ü ortaokul ve lisede okuyan çocuğunun şu anda sahip olduğu din bilgisinin kendisinin bildiği bilgilerden daha fazla olduğunu, öğrencilerin % 66’sı ailesinin kendisine dini bilgi öğretmesi için yeterli bilgiye sahip olmadıklarını, yine öğrencilerin % 70’i ise okulda öğrendiği dini bilgilerin anne ve babasının mevcut din bilgisinden daha üst ve kaliteli

²⁰⁰ Yılmaz, a.g.e., s.76-77.

²⁰¹ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tc_anayasasi.madde ler?p3=24, (03.05.2019).

²⁰² Halis Ayhan, *Türkiye’de Din Eğitimi*, DEM Yayınları, İstanbul, 2004, s.233.

²⁰³ Recep Kaymakcan, *Gençlerin Dine Bakışı: Karşılaştırmalı Türkiye ve Avrupa Araştırması*, Dem Yayınları, İstanbul, 2007, s.11.

²⁰⁴ Selahattin Parlador, "Genel Öğretim-Din Öğretimi İlişkisi", *Cumhuriyet'in 75. Yılında Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi*, Türk Yurdu Yayınları, Ankara, 1999, s.69.

bir seviyede olduğunu belirtmiştir.²⁰⁵ 2010 yılında yapılan sosyolojik bir çalışmaya göre ise lise öğrencilerinden din kültürü ve ahlak bilgisi dışında herhangi bir din eğitimi alanların %62,9, dışarıdan herhangi bir eğitim almamış öğrencilerin ise %37,1 olduğu tespit edilmiştir.²⁰⁶ Bu da ergen bireyler için okulda verilen din eğitiminin yetersiz olduğunu göstermektedir.

Aileden farklı olarak okul, din eğitimini sistematik bir şekilde ve belli programlar doğrultusunda vermektedir. Okulun, eğitim ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan bir örgüt²⁰⁷ olduğunu savunan Bursalıoğlu, okulun amacının sadece eğitim ve öğretim olmadığını belirterek okulun, çevredeki bütün formal ve informal örgütlerin ya yön verdiği ya da etkilediği bir örgüt²⁰⁸ biçiminde ifade etmiştir. Daha geniş bir çerçevede bakıldığında okulun asıl amacının çok bilgi öğretmek olmadığı, öğrenme kapasitesini geliştirmek olduğu söylenebilir.²⁰⁹ Aynı zamanda okulların eğitsel amaçlarının bireye sağladığı yararlar, öğrencilerin daha isabetli kararlar almasını ve sorunlarla başa çıkabilmesini sağlar. Okul, bireyin eğitim ve geliştirme yoluyla başarı, tanınma, büyüme, sorumluluk ve ilerleme gibi güdüsel değerlerini benimsemesini ve harekete geçirmesini sağlar. Öğrencilerin öz gelişim ve özgüven kazanmasına, cesaretlenmesi ve başarılı olmasına yardımcı olur. Öğrencilerin gerilim, stres, hayal kırıklığı ve çatışma gibi sıkıntılarla başa çıkmasına yardımcı olurken bunun yanında grup içi bağlılığın pekişmesini amaçlar.²¹⁰ Bu tespitlerden yola çıkarak okulun öğretmekten daha önemli işlevleri olduğu anlaşılabilir.

Değerler eğitimini sistematik bir biçimde verme işlevini de üstlenen eğitim sistemi, öğrencilerin değerlerle ilgili beceriler kazanması açısından önemlidir. Bu bağlamda Türkiye’de, bireylerin ahlaki değerleri kazanması amacıyla 2010 yılında gerçekleştirilen 18. Milli Eğitim Şurasının önemli konu başlıklarından birisini değerler eğitiminin oluşturması din eğitimi açısından oldukça önemlidir.²¹¹ Yine

²⁰⁵ Vahdettin Akgün, *Sosyolojik Açıdan Din Eğitiminin Önemi ve Mecburi Din Öğretiminin Sebep ve Sonuçları Üzerine Bir Araştırma*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1990, s.373.

²⁰⁶ Yılmaz Ceylan, *Lise Öğrencilerinin Din Algısı*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2010, s.54.

²⁰⁷ Ziya Bursalıoğlu, *Okul Yönetiminde Yeni Yapı ve Davranış*, 12. Basım, Pegem Yayın Dağıtım, Ankara, 2002, s.15.

²⁰⁸ Bursalıoğlu, a.g.e., s.33-35.

²⁰⁹ Yüksel Özden, *Eğitimde Dönüşüm Yeni Değerler ve Oluşumlar*, Pegem Yayıncılık, Ankara, 1998, s.83.

²¹⁰ Pınar Tınaz, *Organizasyonlarda Etkili Öğrenme Stratejileri*, Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası, İstanbul, 2000, s.43-44.

²¹¹ MEB, *53 Nolu İlk Ders Genelgesi*, 2010, https://www.turkegitimsen.org.tr/upload_doc/duyuru/ilkdersgenelgesi_2010_53.pdf, (14.05.2019).

2010 tarihinde yayınlanan 53 numaralı “İlk Ders Genelgesi” kapsamında; “eğitim sistemimiz öğrencilerimize; bilgi, beceri, tutum kazandırmanın yanında onların dengeli, sağlıklı, gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere sahip, temel ve insani değerleri kazanmış iyi insan, iyi vatandaş olarak yetişmelerini sağlamak görevini üstlenmiştir. Toplumsal hayatı oluşturan, insanları birbirine bağlayan, gelişmeyi, mutluluğu ve huzuru sağlayan, risk ve tehditlerden koruyan ahlaki, insani, sosyal, manevi değerlerimizin tüm bireylere kazandırılmasında en önemli etken eğitimidir. Bu kazanımlarımızın öğrencilerimize aktarılması da değerler eğitimi oluşturmaktadır.”²¹² Değerler eğitiminin okullarda verilmesi, bireyin din eğitim açısından sağlıklı bir karardır. Buna göre değerler eğitimi bireye hem teorik hem beceri olarak sistematik bir şekilde kazandırılmak amaçlanmıştır.

Okulun toplumsallaşma konusunda da işlevi büyüktür. Toplumsal varlık, grubun duygu, düşünce ve alışkanlıklarının oluşturduğu bir sisteme benzemektedir. Çocuklar okulda, ait oldukları toplumun ortak inanç ve davranış biçimlerini öğrenerek toplumdaki yerlerini almaktadır; çünkü okulun temel işlevi, genç nesilleri toplumdaki ortak yaşama hazırlamaktır.²¹³ Dinin toplumdan ayrı düşünülemez olması da okulun, din konusunda da önemli işlevinin olduğunu göstermektedir.

Okulun işlevlerinden biri de bireylerin toplumsal bilinci kazanmasını sağlamaktır. Endüstri toplumlarında bireyin sosyalleşmesinde eğitim kurumları önemli rol oynamaktadır. Eğitim-öğretimin gayesi, kişinin ve toplumun zihniyeti, davranışı ve yaşayışında bilinçli olarak istenilen değişmeyi meydana getirme süreci olarak tanımlanır. Özellikle sanayi toplumlarında eğitime ayrı bir önem verilmektedir. Bu ülkelerdeki dinî hayat üzerine yapılan araştırmalar; eğitim-öğretim ile dinî hayat arasında yakın bir ilişkinin var olduğunu göstermiştir.²¹⁴ Dinin insan hayatının tümünü kuşatması, onun okul hayatında da varlığını göstermesi şeklinde ortaya çıkabilmektedir. Bir toplumdaki eğitim ve öğretim anlayışı; toplumda yaşanan kültür, devlet politikaları ve toplumun mensubu olduğu dinden etkilenebilmektedir.

Çevresel birçok unsurdan etkilenen eğitim ve öğretim hayatı, birey için çocukluk ve ergenlik dönemini de kapsayan erken yaşlarda başlamaktadır. Davis’in Amerikan toplumu üzerinde yaptığı araştırmalarda anne-baba ve çocuk arasındaki

²¹² MEB, 18. *Milli Eğitim Şûra Kararları*, 2010, https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29170222_18_sura.pdf, (14.05.2019).

²¹³ Hüseyin Akyüz, *Eğitim Sosyolojisinin Temel Kavram ve Alanları Üzerine Bir Araştırma*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1991, s.249-250.

²¹⁴ Ünver Günay, “Modern Sanayi Toplumlarında Din: II”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kayseri, S.4, 1987, s.30-31.

çatışmanın önemli bir sebebi çocuğun erken dönemde topluma katılması olarak görülmüştür. Çocuklar hızlı bir biçimde değişen kültürün etkisiyle anne ve babalarından farklı olarak grup kültürünü öğrenmekte ve akran gruplarının etkisi altına girmektedirler. Bu sebeple daha dar anlamda eğitim, topluma katılma sürecine benzemektedir, geniş anlamda ise eğitim, herhangi bir grubun kültürünü öğrenme olanağı vermektedir.²¹⁵ Okulda yaşanan eğitim süreci, bireyi topluma adapte etmekle kalmayıp onun dünya görüşü üzerinde de etkili olmaktadır. Bireyin kendine özgü bir düşünce sistemi kurmasına ve bir inanca bağlanmasına okul farklı biçimlerde katkı sunmaktadır.

Bireyin bir inanca bağlanması noktasında etkili olan okullar, sistem kuramına göre yapılandırılan kurumların başında yer almaktadır. Her sistemin belli bir çevre merkezinde var olduğu düşünüldüğünde okulların da hedefledikleri gayeye ulaşabilmeleri için çevrelerinden bağımsız bir yapıda değil; çevre ile etkileşim halinde olan bir kurum olarak işlev görmesi gerektiği bilinmelidir. Aileler de okulun ve din eğitiminin etkilendiği ve etkilediği çevre kapsamındadır. Veli-okul işbirliğinin sağlanması okulun, dolayısıyla din eğitiminin amaçlarını gerçekleştirmesinde, öğrencinin başarısını artırmada en önemli faktörlerden birisidir. Bu nedenle, onların desteğini sisteme dâhil etmek gerekmektedir.²¹⁶ Din eğitimi çevreyle bütün şeklinde ilerleyen bir süreç olarak görmek, bu eğitimin daha etkili olabilmesi açısından önemlidir.

Birey üzerinde din eğitimi açısından etkili halen gelen bir okul, aynı zamanda aileden sonra bireyin sosyalleşmesi açısından da en etkili olan unsurdur. Alınan eğitimin muhtevasına göre dini tutumlar oluşmaktadır. Gerek yurt dışında gerekse ülkemizde yapılan çeşitli araştırmalarda alınan eğitimin muhtevasının dine karşı olumlu veya olumsuz anlamda tutumların oluşmasında etkili olduğu ifade edilmektedir.²¹⁷ Din eğitiminin içeriği kadar bu eğitimin ne şekilde ve hangi yaklaşımlarla sunulduğu da önemli olmaktadır. İçeriği zengin ve bireye uygun olsa bile öğretmenin bu eğitimi verirken bireye kaba ve sert bir biçimde tutum sergilemesi, birey üzerinde din eğitiminin etkili olmamasına yol açmaktadır.

²¹⁵ Orhan Türkoğan, *Köy Sosyolojisinin Temel Sorunları*, Dede Korkut Yayınları, İstanbul, 1977, s.37.

²¹⁶ Fatih Çakmak, "Din Eğitiminde Program Geliştirme ve Aile Faktörü", *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, s.100.

²¹⁷ Doğan, a.g.d., s.124.

Öğretmenin bu anlamda bireye göstereceği tutum ve yaklaşımlar hususunda oldukça hassas olması gerekmektedir.

Okul söz konusu olduğunda ergenin en çok etkilendiği kişilerin öğretmenler olduğunu söylemek mümkündür. Bununla ilgili erinlik çağındaki öğrencilerin evren olarak alındığı bir çalışmada dini tutum ve davranışlara din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin etkisinin ne kadar olduğu sorulduğunda öğrencilerin %48,9'u "çok fazla", %22,6'sı da "fazla" cevabını vermiştir.²¹⁸ Bu da gösteriyor ki öğretmenlerin verdiği eğitim, çocuklara olan yaklaşımları, öğretim konusundaki metotları ve genel olarak davranışları, çocuğun karakter inşası noktasında büyük öneme sahip olabilmektedir. Baltacıoğlu da "oluşun harici şartlarını temin" eden kişi olarak işaret ettiği öğretmenin, öğrenci ile arkadaş olan, onu sevgi ve muhabbetle kucaklayan ve onun gelişim serüvenine göre tutum sergileyerek peyderpey olgunlaşmasına, gelişmesine ve ahlak yönünden olumlu davranışlar edinmesine katkı sağlayan kişi olması gerektiğini ifade etmektedir.²¹⁹ Çocuk, davranış ve tutumları başta olmak üzere her yönüyle beğendiği öğretmeni kendisine rol model alabilmektedir. Eğitimcilerin bu noktada dikkat etmesi gereken, çocuklara ve bilhassa ergenlik çağındaki olanlara karşı tutumlarında hassas olmaktır. Öğretmenin bazen görmezden geldiği veya yeteri kadar dikkat çekmeyi başaramayan çocuğun o öğretmene, dolayısıyla öğretmenin girdiği derse olan ilgisi azalmaktadır. Ayrıca okulun öğretim programında hayat ile bağlantısının yer yer kopuk olması, edinilen bilgilerin pratik hayatta karşılık bulmaması, yapılan bir çalışmanın somut ürüne dönüşmesinin fazla vakit alması da okul derslerine karşı ilgisiz olmanın bir diğer sebebidir. Öğretmenin, derse gerektiği ölçüde ilgi duymayan bir çocuğu motive etmek için çabalaması, onunla ilgilenmesi, çocuğu o ümitsiz psikolojiden kurtarabilecektir.²²⁰

Öğretmenlerle beraber okuldaki arkadaş grubunun da birey üzerinde etkileri olmaktadır. Arkadaş çevresinin etkisi artmaya devam ederken, pek çok ergen okul ve din gibi kurumların önemini farkına varır. Birçok ergen aynı zamanda dinlerinin hayatlarındaki rolünün değerini bilirler ve devamlı bir şekilde din ile ilgili bir etkinlik gerçekleştirdiklerinde bunu daha çok yapmayı ve bunun onlara yardım edeceğini düşünürler. Bu olumlu bir bulgudur ve inancı temel alan organizasyonlara

²¹⁸ Oluğ, a.g.t., s.48.

²¹⁹ Necmettin Tozlu, *İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun Eğitim Sistemi Üzerine Bir Araştırma*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1989, s.181.

²²⁰ Şen, a.g.d., s.93.

gençlerin eğiliminin niçin arttığını göstermektedir.²²¹ Din temelli faaliyetlerde başarı gösteren birey, kendisini bu alanlarda başarılı hissetmeye devam ederse bu hisler onun dine fazla ilgi duymasına sebep olacaktır. Bu sayede genç birey, din ile ilgili yapılacak olan faaliyetlerde daha fazla bulunmayı isteyecektir.

Gençleri dine ilişkin etkinliklere dahil etmesi gereken din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin tutumu, öğrencilerin bu derse karşı olumlu duygu ve düşünceler beslemesine katkı sunmasına rağmen, lise öğrencileri ve mezunları din kültürü ve ahlak bilgisi derslerini önemli olmayan sıradan bir ders olarak görebilmektedir.²²² Dine ilişkin bilgileri zaten ailede gördüğüne ve bunları bildiğine inanan birey, bu derslerin üstesinden gelebileceğini varsayarak dine ilgili de olsa dine ilişkin esasların anlatıldığı derse ilgi duymayabilmektedir. Aile içinde bireye bilinçli bir biçimde verilen din eğitimi, bireyin okuldaki ilgili derslere de önem vermesini sağlayabilmektedir.

Okul döneminde başarısızlık göstermek, derslere ilgi duymamaktan da kaynaklanabilmektedir. Bu başarısızlık durumu ilkokuldan yüksek öğrenime kadar her dönemde görülebilen, farklı nedenlerle ortaya çıkan bir problemdir. Genel olarak bu başarısızlığın sebebi öğrenci, aile ve eğitim-öğretim yapılan kurumlar olabilmektedir. Özellikle ergenlik döneminde hızlı psikolojik değişimin etkisiyle yoğunluk kazanan duygusal sebepler ve olumsuz akran ilişkileri, bu dönemdeki başarısızlığın temel sebeplerindendir.²²³ Dolayısıyla ergen bireyin okulda karşılaştığı başarısızlığın tek sebebi kendisi değildir. Bazen yanlış bir takım yönlendirmeler de ergenin okuldan kopmasına ve derslere ilgi duymamasına sebep olabilmektedir.

Çocuğun ergenliğe kadar çevresinden öğrendiği düzenli veya rastgele biçimdeki din yaşayışının aksine okulda çocuğa bilinçli bir şekilde verilmektedir. Ergenliğe henüz adım atan çocuk, okul arkadaşları ve öğretmenleri ile iletişim kurarak, çevresi ile etkileşime geçerek, sosyal alandaki dini bilgilerinin pratiğe dökülmesi fırsatını yaşamaktadır. Binbaşıoğlu okulun, çocuğun ailede kazandığı toplumsal niteliklerin daha bilinçli bir biçimde geliştirildiği mekan olduğunu belirterek çocuğun, çevresiyle iyi geçinmeyi, duygu ve düşüncelerini ifade

²²¹ Flannery, a.g.e., s.110.

²²² Mustafa Öcal, "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Ulaşılması Gereken Hedefler ve Gerçekleşme Oranları", *Orta Dereceli Okullarda Yürütülen Din Eğitimi ve Öğretiminin Problemleri*, İBAV Yayınları, Kayseri 1998, s.107.

²²³ Binnaz Kıran Esen, "Akran Baskısı Akademik Başarı ve Yaş Değişkenlerine Göre Lise Öğrencilerinin Risk Alma Davranışının Yordanması", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c.24, Ankara, 2003, s.80.

edebilmeyi, başkalarının düşüncelerine saygı göstermeyi, kendi görüşlerini başkalarına kabul ettirmeyi, toplumun aldığı kararlara saygı duyarak bunlara uymayı, okulda uygulanan toplumsal nitelikli etkinlikler sayesinde edindiğini ifade etmektedir.²²⁴ Okulda, toplumsal yaşama dair her etkinlik, çocuğun birlikte yaşama kültürü edinmesine, insanlarla uzlaşmacı geçinebilmesine ve saygı ilkesine dikkat etmesine yol açmaktadır. Okul ortamında dinin bir arada yaşama ilkelerini uygulayarak öğrenen çocuk için hayata dair bu önemli adımları atmada okul büyük rol oynamaktadır.

Okul, aynı zamanda bireyin duygu ve düşünce dünyasının oluşumuna da katkı sunan bir kurumdur. Dini duygu ve düşünce bir bütünü oluşturan en önemli unsurlardandır. Eğer bu unsurlar olmazsa bütün oluşturulamaz, oluşturulması için zorlansa da mükemmellik teşkil edemez. Onun için çocukların dini duygu ve düşünce bakımından sağlıklı bir şekilde gelişim gösterebilmesi konusunda aile bireyleri, eğitimciler ve eğitim kurumları bireye yardımcı olmalıdırlar.²²⁵ Bu konuda birey, yeterince bu bilince sahip olmasa da ona el uzatması gereken, doğru bir şekilde yönlendirmesi gereken, onun din eğitimi konusunda sorumlu olan kişilerdir. Ayrıca Türkiye’de din eğitim ve öğretimi uygulama tecrübelerinden anlaşılmıştır ki ilk ve orta öğretimin milli bir karakter barındırmasından dolayı genel eğitim içinde din eğitimi gereklidir. Bu sonuç, ülkemizde teorik bir yaklaşımın sonucunda değil, yaşanan tecrübeler doğrultusunda ortaya çıkmıştır.²²⁶

2.1.2. Kitle İletişim Araçlarının Etkisi

Toplum içinde anne ve babadan, arkadaşlarından, okuldan ve genel olarak çevresinden etkilenen ergen bireyler için kitle iletişim araçları da etkili uyaranlar arasında sayılabilmektedir. Kitle iletişim araçlarının hayatımıza git gide daha yoğun bir şekilde girmesi, bu uyaranların toplum üzerindeki etkisinin de artmasına sebep olabilmektedir.

Teknoloji ve bilim konusunda özellikle son yüzyıldaki büyük değişim ve gelişimler, insanların yaşantıları üzerinde de bir takım farklılaşmalara sebep olduğu söylenebilir. Toplumun artık teknolojiye bağımlı bir biçimde yaşaması, teknolojinin

²²⁴ Cavit Binbaşoğlu, *Eğitim Psikolojisi*, Kadioğlu Matbaası, 7. Basım, Ankara, 1990, s.169, 170.

²²⁵ Mustafa Öcal, *İlköğretim Okullarında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ve Öğretim Yöntemleri*, 4. Basım, Düşünce Kitabevi Yayınları, Bursa, 2004a, s.60.

²²⁶ Tosun, a.g.e., s.108.

birçok alanda hayatımıza girmesi ile sonuçlanmıştır. Özellikle kitle iletişim olarak sayabileceğimiz gazete, radyo, televizyon, telefon, sinema gibi büyük kitlelere kısa sürede ulaşmayı sağlayan araçlar, toplumlar ve kişilerarası sanal bir ağ oluşturmakta ve sosyalliğin boyutunu değiştirmektedir.

Sanal bir ortam olanağı sunan internet ağının yaygınlaşması ile kitle iletişim araçları, sınırlılıklarından kurtularak daha evrensel bir nitelik kazanmaya başlamıştır. Bu bağlamda özellikle bilgisayar ve akıllı telefonlar birbirine eş zamanlı olarak bağlanabilmekte ve bu araçlar yoluyla sesli, görüntülü veya metin olarak etkileşimli bir şekilde bağlantı kurulabilmektedir. Kullanılan ağlarla beraber bireylerin çeşitli içerikler paylaşması ve anlık olarak bu içeriklerin milyonlarca kişi tarafından görüntülenebilmesi, dünyayı etkileşim anlamında daha küçük bir yer haline getirmiştir. Aynı zamanda internete bağlanabilmenin daha basit bir hale gelmesi ve gelişen teknoloji ile beraber kitle iletişim araçlarını kullanabilmenin daha pratik olması bu araçların daha fazla insan tarafından kullanılmasını ve etkileşimin daha yoğun bir hal almasını sağlamıştır.

Kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, insanların bu araçları daha fazla kullanmaya başlaması ve bunların daha geniş kitlelere hitap etmesi beraberinde bazı olumlu ve olumsuz etkiler de getirmektedir. Bazı kitle iletişim araçları tek yönlü bir iletişim sağlarken bazıları çift yönlü ve bazıları da birçok kişinin aynı anda etkileşimini sağlayacak imkanı sunarak bu araçlardan etkilenebilirlik düzeyini değiştirmektedir. İnsanların, kurumların ve toplulukların yayın yapabildiği, kendilerini farklı biçimlerde ifade edebildiği bir mecra olan bu platformlar, sanal bir dünya oluşturmakta ve bireylerin gerçek yaşantısının yanında kendilerini ifade edebilecekleri ve yüz yüze gelmeden iletişim kurabilecekleri bir fırsat sunmaktadır. Bu sanal ortamlarda çok fazla vakit geçirmek, bireyin gerçek dünyadan kopmasına ve bireyin sosyal gelişim yönünden yetersiz kalmasına sebep olabilmektedir.

2.1.2.1. Televizyonun etkisi

Günümüzde evlerin çoğunda bulunan, hatta bazı evlerde sayıları birden fazla olan televizyon, toplumun vazgeçilmezi haline gelmeyi başarmıştır. Bu yönüyle toplumun büyük bir kısmı, izlediği dizi ve programlardan büyük ölçüde etkilenmektedirler. Kültürümüzde, misafirlğe gelenlerle yapılan hoş sohbetler, birçok evde yerini televizyon izlemeye bırakmıştır.

“Toplumbilimcilere göre televizyon; temel yapı olarak insanoğlunun diğer insanlar hakkında beslediği doyumsuz ve şiddetli ilgiye dayanan bir araçtır.” Bu tanımla beraber televizyon, toplumu oluşturan bireylerin arasında gerçekleşen ilişki ve etkileşimlerle doğrudan doğruya ilgili ve aktif olarak bu ilişki biçimlerinin içinde bulunmaktadır. Televizyon, sözü geçen ilişkiler ve etkileşimlerin içinde sürekli olarak adı geçen bir obje durumundadır. Televizyon, daha genel bir tanımla bu ilişkilerin bütünü olarak değerlendirilebilir.²²⁷

Televizyon, toplumsal yaşantımızda ve gündelik yaşam pratiklerimiz içerisinde büyük bir etkiye sahip olduğundan izleyiciler için farklı anlamlar ifade etmektedir. Bu sebeple toplumda televizyon için “bizden biri”, “ailemizin üyesi”, “içimizden biri” gibi benzetmeler yapılmaktadır.²²⁸ Bu da televizyon izlemenin kültürümüze yerleşen bir olgu olduğunu göstermektedir.

Televizyonun evlere girmesi, toplum yapısı üzerinde etkili olmuştur. Televizyonla beraber kültürel yapıda meydana gelen gelişim ve değişim, topluma ait bazı alışkanlıkların da farklılaşmasına neden olmuştur. Nitekim televizyon etkisinin de ölçüldüğü bir araştırmada dini tutum ve davranışlara televizyonun etkisinin ne kadar olduğu sorulduğunda ergenlik çağındaki bireylerin %6,6’sı “çok fazla”, %13,3’ü fazla, %26,6’sı ise normal cevabını vermiştir.²²⁹ Bu da televizyonun, ergenlik çağındaki bireylerin dine ilişkin yaklaşımları konusunda anlamlı bir etkisinin olduğunu göstermiştir. Ayrıca bireyler, seyrettikleri televizyon yayınlarıyla farklı kültür ve yaşam biçimleriyle tanışma fırsatı bulmuşlardır. Bu gelişme ve değişimlerle beraber dünya küresel bir köy haline gelmiş ve insanlar, köylerindeki komşuları kadar birbirlerine yakınlaşmışlardır. Televizyondaki yayınların izlenmesiyle beraber toplumda yaşam biçimi üzerinde meydana gelen değişim, zamanla toplumsal bir takım tepkilere de yol açmıştır. Az sayıda da olsa televizyonun, toplumu ahlaken yozlaştırdığı gerekçesiyle karşı çıkıp evlerine televizyon almama gibi radikal kararlar alanlar da olmuştur. Fakat gösterilen hiçbir tepki, televizyonun kuruluşundan günümüze kadar izlenme artışını engelleyememiştir.²³⁰ Bu da beraberinde toplumun, televizyonu artık tamamen benimsemesine ve kültürün bir ögesi haline getirmesine sebep olmuştur.

²²⁷ Sedat Cereci, *Televizyonun Sosyolojik Boyutu*, Şule Yayınları, İstanbul, 1996, s.38.

²²⁸ Mutlu Binark, *Televizyonu Anlamak*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1991, s.10.

²²⁹ Oluğ, a.g.t., s.47.

²³⁰ Rıza Şekerci-Müfide Şekerci, *Türk Medya Mevzuatı: Radyo-Televizyon-Telsiz-Basın-Yayın*, Yasa Yayınları, İstanbul, 1996, s.6.

Toplumun sahip olduğu kültüre bazı farklılıklar kazandıran televizyon, insanlara ömürleri boyunca karşılaşma olanağı bulamayacağı kişi, kurum ve olaylarla ilgili etkili olabilecek modeller sunabilmektedir. Televizyon, kendinden önce üretilen tüm kitle iletişim araçlarını ve bu araçların fonksiyonlarını bünyesinde barındıran bir iletişim aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu işlevleri sayesinde televizyon, toplumlar içinde en yaygın ve en etkili kitle iletişim aracı konumundadır. Televizyon; radyo, görsel yayın ve diğer kitle iletişim araçlarının sahip olduğu nitelikleri sürekli olarak bünyesinde bulundurma imkanına sahiptir.²³¹ Bu imkanlar sebebiyle insanlar televizyona yönelmekte, bu kitle iletişim aracıyla daha çok vakit geçirmekte ve nihayetinde bu araçtan daha çok etkilenmektedirler. Toplumun yaşantı tarzına kadar birçok durumu etkileyebilme gücüne sahip olan televizyon, toplumun talebi doğrultusunda hızla gelişim göstermekte ve git gide daha fazla fonksiyon kazanan bir kitle iletişim haline gelmektedir.

Tek yönlü bir iletişim özelliğine sahip olan ve teknoloji geliştikçe daha fonksiyonel olan televizyon, kitle iletişim araçları arasında kullanılan genellikle en yaygın araç durumundadır. Hangi ülkede olursa olsun televizyonun çocuklar için en öncelikli medya durumunda oluşu farklılık göstermektedir. Çocuklar televizyonu açıp kapatmaya, kanallar arasında geçişler yaparak oynamaya, daha iki yaşına varır varmaz başlamaktadırlar. Yani çocuklar, televizyonu diğer kitle iletişim araçlarına göre daha erken yaşta benimsemektedirler.²³² Henüz çok küçük yaşta televizyona dair başlayan bu alışkanlık, ergenlik çağına doğru bağımlılığa dönüşecek kadar şiddetlenebilmektedir. Bu durumda seyredilen yayınlar faydalı bile olsa, televizyona olan aşırı bir bağımlılık durumu, bireye katkı sunacak olumlu etkileri de azaltabilmektedir.

Bireylerin son dört hafta içinde boş zamanlarını değerlendirmek üzere yaptıkları eğlence ve kültür faaliyetleri ile ilgili TÜİK'in yaptığı bir araştırmaya göre; 10 ve üstü yaş grubunda olan bireyler, %94,6 oranı ile en fazla yaptıkları faaliyetlerin başında televizyon izlemek gelmektedir.²³³ Televizyonun hayatımıza bu denli girmesi, aynı zamanda günlük yaşamdaki tutumlarımız üzerinde etkili olması anlamına gelmektedir. Bu anlamda dış etkilere açık olan çocukluk ve ergenlik

²³¹ Yalçın Akdoğan, *Görsel İktidar*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, s.86.

²³² Aytekin Can, *Çocuk ve Çizgi Film*, Özel eğitim Basım Yayın, Konya, 1996, s.101.

²³³ TÜİK, Zaman Kullanım Araştırması, 2015, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18627>, (16.05.2019).

çağındaki bireyler, izlediklerinden etkilenererek bu yönde tutum ve davranışlar geliştirmektedirler.

Bireyin televizyon izleme alışkanlığı ve izlediği film, dizi veya program türlerinin denetlenmesi gerekmektedir. Ebeveynler, bu denetimin yapılması noktasında birincil sorumlulardır. Çocukluk ve ergenlik çağındaki bireyin televizyon izleme konusunda tamamen özgür bırakılması ve izleme alışkanlıkları açısından denetimsiz bırakılmaları tehlike arz etmektedir. Yapılan araştırmalar, şiddet ve saldırganlık unsuru taşıyan bazı davranışların ve tutumların seyretme yolu ile taklit edilebileceğini göstermiştir.²³⁴ Televizyonda sürekli olarak insanların kavga ettiklerini ve birbirlerine vurduklarını gören bir çocuğun zamanla aynı şeyleri kendisinin de yapmaya kalkışacağı kabul edilmektedir.²³⁵ Anne babanın, bir yandan din eğitimi sürdürdüğü çocuğun davranışlarına ahlaki bir boyut kazandırmaya çalışırken, bir yandan da çocuğu, olumsuz örnek teşkil edebilecek televizyon programlarına maruz bırakmak, çocuğun dini gelişimi konusunda tutarsızlığa sebep olmakta ve dini gelişimini olumsuz etkilemektedir.

Dini gelişimin ivme kazandığı ergenlik çağındaki genç, beğendiği ve kendisine yakın hissettiği birini rol model olarak örnek alabilir. Özdeşleşme ve toplumsallaşma sürecini yaşayan gençler, izledikleri film ve dizilerdeki kahramanlardan birinin davranışlarını bilinçli veya bilinçsiz bir biçimde benimseyebilir, onun gibi giyinmeyi, konuşmayı, davranmayı arzu edebilir. Olumlu örnekler izlendikçe bu özdeşleşmenin kişilik gelişmesine iyi katkıları olurken, olumsuz örnekler ise bu gelişmeyi kötü biçimde etkileyebilir.²³⁶ Ergen bireyin rol model aldığı kişinin örnek olabilecek tutumları ve sergilediği güzel davranışlar, ergenin ahlaki gelişimini de olumlu yönde etkileyebilecekken, dine ve toplumun kültürüne ters düşen davranışları örnek almak, bireyin dini ve ahlaki gelişimini de zedeleyebilmektedir.

Televizyonda yayınlanan içerikler düşünüldüğünde özellikle gençler ve çocuklar, diğer televizyon izleyicilerine nazaran ahlaki ve dini gelişim açısından daha fazla tehlike altında bulunmaktadır. Amerikan Pediatri Akademisi Kurulu'nun yaptığı araştırmaya göre 2-18 yaş arasındaki Amerikalı çocuklar, günde ortalama 6

²³⁴ Namık Ayvalıoğlu, "Televizyonun Gençlere Etkisi", Aile ve Çocuk Dergisi, S.4, İstanbul, 1985, s.15.

²³⁵ Emir Turam, "TV'deki Şiddetin Çocuklara Etkileri Üzerine Farklı Bir Bakış", *Cogito*, Yapı Kredi Yayınları, S.6-7, İstanbul, 1996, s.391.

²³⁶ Özcan Köknel, *İnsanı Anlamak*, Altın Kitaplar Yayınevi, 6. Basım, İstanbul, 1997, s.366.

saat 32 dakikalarını medya (televizyon, radyo, sinema, internet, video oyunlar vb.) karşısında geçirmektedir. Uyku hariç diğer bütün aktivitelerden daha fazla zaman geçirdikleri medya, çocuklar ve gençler üzerinde tehlikeli etkilere sahip olabilmektedir. Bu zaman zarfında da çocuk ve gençler şiddet içeren eylemlere çok fazla şahit olmaktadır.²³⁷

Televizyondaki şiddet olaylarına maruz kalmak, çocuklar üzerinde bir korku etkisi oluşturduğu gibi yetişkinler üzerinde de bu etkiye sahiptir. Televizyon yayınları karşısında zaman geçiren bireyler için dış dünya, sıkıntı ve tehlikelerin çok fazla olduğu bir yer gibi gelmektedir. BBC'nin yaptırdığı bir araştırma sonuçlarına göre; İngiliz toplumunda görüşme yapılan bireyler, toplumdaki insanların %25'inin şiddet kurbanı olduğunu düşünürken, toplumdaki şiddetin oranı sorulduğunda ise görüşme yapılan bireylerin %25'inin yanıtı şiddetin çok fazla olduğudur. Fakat araştırmanın yapıldığı dönemdeki suç istatistikleri incelendiğinde, İngiltere'de şiddet suçlarının %2 oranında olduğu fark edilmektedir.²³⁸ Televizyondaki yayınların izleyici kitlesini çekmek ve yüksek reytinglere ulaşmak adına başvurduğu, bireylerin ahlaki ve dini gelişimine ket vuran dizi, film veya programlarla izleyicilerin dikkatini çekmeye çalışmakta, bireyler üzerinde "toplumda böyle bir kültürün yaşandığı" algısını oluşturmaktadır.

Ekran karşısında fazla vakit harcayan bireyler, yapılan yayınlarda birçok şiddet olaylarını izlemektedirler. Ergenlik çağına varıncaya kadar bir insanın sadece televizyon ekranlarında ortalama 200.000 şiddet sahnesi seyrettiği göz önünde bulundurulduğunda, uzun süre boyunca televizyon seyreden çocukların ve gençlerin yoğun şiddet eylemlerine şahit olduğu fark edilmektedir.²³⁹ Özellikle şiddetin her çeşidinin sıkça gösterildiği dizi ve filmlerde, izleyiciler için bir süre sonra şiddet eylemleri normalleşmeye hatta meşrulaşmaya başlamaktadır. Çocuk ve gençlerin gelişiminde olumsuz bir etki oluşturan bu durum, şiddete meyilli olan birçok insana olumsuz anlamda yol göstermekte ve yaptıkları ya da yapmayı planladıkları olumsuz fiillere meşru bir zemin hazırlamaktadır. Nitekim araştırma sonuçlarına göre kendilerine sorulan soruları yanıtlayan insanların %62'si dizilerin, çocuk ve gençlere

²³⁷ American Academy of Pediatrics Committee, "Media Violence", *Pediatrics*, c.108, S.5, 2001, s.1222.

²³⁸ Edibe Sözen, "Medyada Şiddete Duyarlılık Paneli", *Radyo ve Televizyon Üst Kurulu Yayını*, 26 Kasım 2004, Ankara, 2005, s.89.

²³⁹ Faruk Işıker, *Televizyon Yayınlarında Şiddet, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi*, Radyo ve Televizyon Üst Kurulu, Ankara, 2011, s.43.

olumsuz örnek oluşturduğunu ifade etmişlerdir.²⁴⁰ Ergen bireyler üzerinde bu denli büyük olumsuz etki oluşturması, ergenin dini gelişiminde de problemler yaşamasına neden olmaktadır. Ailelerin televizyon izleme süresi ve izlenen yayınlar konusunda ergen bireyi uzun bir süre kontrolsüz bırakması, sonraları önüne geçilemeyecek derecedeki olumsuz durumlara sebep olabilmektedir.

Bireysel farklılıklar düşünüldüğünde, televizyon izlemenin ergenlik çağındaki bireyler üzerinde olsun diğer bireyler üzerinde olsun birbirinden farklı etkileri olabilmektedir. Televizyonda görüntülenen saldırgan tutumların, şiddet eylemlerinin, müstehcen öğelerin olduğu yayınların, ilk olarak çocukları ve gençleri, sonrasında bilgi ve kültür seviyesine göre yetişkinleri etkilediği kabul edilmiştir. Bireylerin duygusal, bilişsel gelişmesine, bilgi ve kültür seviyesine göre olumsuz etkilerin düzeyi farklılıklar gösterebilmektedir.²⁴¹

Televizyondan etkilenme durumu, kişisel farklılıklara göre değişse de çocukların televizyonda izledikleri yayın içerikleri ile ilgili sorumlu olan kurumlar bulunmaktadır. Bu konu ile ilgili Radyo ve Televizyon Üst Kurulu'nun yaptığı araştırmada, katılımcılara çocukların izledikleri televizyon içeriklerinden en fazla sorumlu olan kurum veya kuruluş hakkındaki düşünceleri sorulmuştur. Sonuçlara göre katılımcıların %45,8'i birincil olarak ailenin bu konudan sorumlu olduğunu düşünürken, %28,6'sı öncelikli olarak yayıncıların, %25,6'sı ise öncelikli olarak devletin sorumlu olduğunu ifade etmiştir. Buradan da anlaşılmaktadır ki katılımcıların önemli bir bölümü ailenin, çocukların izlediği veya maruz kaldıkları televizyon içeriklerinden sorumlu olduğunu düşünmektedir. Bu anlamda medya okuryazarlığı eğitimi, bu konuda bilinçlenmek adına oldukça önem kazanmaktadır. Medya okuryazarlığının özellikle ebeveynler tarafından benimsenmesinin yanında toplumun tabanına yayılması bu konuda önemlidir. Sonuç olarak çocukların ve ergen bireylerin televizyon yayın ve içeriklerine büyük ölçüde evlerde bizzat ailelerinin yanında ulaşmaktadırlar. Bu durumun ebeveynlerin kontrolünde olması ve televizyonun tehlikeli içeriklerine karşı çocukta farkındalık yaratması ailenin elindedir. Aile, medyanın verdiği mesajlar ve görüntülerle ilgili bilinçli olduğu ölçüde çocuk, bu kitle iletişim cihazından fayda sağlayacaktır.²⁴²

²⁴⁰ Radyo ve Televizyon Üst Kurulu, "Televizyon İzleme Eğilimleri Araştırması", Ankara, 2018, s.63.

²⁴¹ Özcan Köknel, *Bireysel ve Toplumsal Şiddet*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2000, s.121.

²⁴² Radyo ve Televizyon Üst Kurulu, a.g.a., s.164-165.

Televizyonda izlenen yayınların, çocukların ahlaki gelişimine olumlu veya olumsuz etkisi olacağı unutulmamalıdır. Çocukluk döneminden beri şiddet içerikli yayınları izleyen ve bunları normal görmeye başlayan birey, ergenlik çağında meşru gördüğü şiddet olaylarını kendisince gerektiği yerde kullanma eğiliminde olur. Bu da şiddet ve saldırganlığın toplum bünyesinde yayılmasına sebebiyet verir. Bu açıdan ebeveynlerin, izlenen içeriklerle ilgili denetimi son derece önem kazanmaktadır. Olumsuz içeriklere sahip olmayan, din eğitimi ve ahlaki gelişim konusunda bireylere katkı sunan yayınlar ise bireyin din gelişimini olumlu yönde etkilese de televizyon başında çok vakit geçirmek, farklı sıkıntılara yol açabilmektedir. Bu noktada din eğitimi, ergen bireylerin davranışlarının iyiye ve güzele kanalize edilmesini sağlayan yüce bir sığınaktır. Aynı zamanda doğru bir şekilde verilen din eğitimi, çocuğun doğuştan getirdiği fitrata uygun davranmasını sağlayarak topluma uyum göstermesine yardımcı olmaktadır.

2.1.2.2. Sosyal medyanın etkisi

Son zamanların en büyük atılımlarından biri olan sosyal medya, kullanıcılara haber, fikir, ilgi ve bilgi paylaşım olanağı sunup karşılıklı etkileşim oluşturan bilgisayar ve akıllı telefon gibi çevrimiçi araçlar ve web siteleri için ortak kullanılan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁴³ Sosyal medya ile insanlar aynı mekanda yüz yüze görüşebilme imkanı bulamadığı büyük bir kitleye hitap edebilmektedir.

Sosyal medya ağları günümüzde hızlı gelişim gösteren platformlardandır. Akıllı telefonların çıkışı ile daha da hızlı gelişen bu ağlarda özellikle gençler çok vakit geçirmekte ve daha fazla sosyalleşmenin yollarını aramaktadırlar. Sosyal medya geleneksel bir tanıma göre, topluma ait olmayan, içeriklerini toplumun üretmediği eski medyaya karşı, toplumun şekillendirip oluşturduğu medyadır.²⁴⁴

Toplumun bünyesinde ortaya çıkan sosyal platformlardaki kullanıcıların ağdaki insanlarla sürekli iletişimde bulunması; metin, fotoğraf, video ve müzik gibi içeriklerin paylaşımına olanak vermesi, sosyal ağ sitelerini özellikle gençler için önemli bir sosyalleşme alanı haline getirmiştir.²⁴⁵ Böylece sosyal ağlar, sosyalleşmek

²⁴³ İdil Sayımer, *Sanal Ortamda Halkla İlişkiler*, Beta Yayınları, İstanbul, 2008, s.123.

²⁴⁴ Gönül Eda Özgül, "Yanılsama Labirentinde Bir Yanılsam Olarak Özne", *İletişimde Sosyal Medya Sosyal Medyada Etkileşim*, Ed. Özlem O., Kalkedon Yayıncılık, İstanbul, 2015, s.83.

²⁴⁵ Murat Kahraman, *Sosyal Medya 101 2.0*, Mediacat Yayınları, İstanbul, 2013, s.22.

adına insanların aynı mekanda ve aynı zamanda yüz yüze iletişim kurması zorunluluğunu ortadan kaldırmış, fiziksel olarak aynı ortamda bulunmadan sanal olarak bir arada olmayı sağlamıştır.²⁴⁶ İletişimin mekan zorunluluğu gözetmeden her an yapılabilmesi, bu ağların gelişimini hızlandırarak sanal ortamı farklı bir sosyal dünya haline getirmiştir.

Ergen bireyler, birçok içerik paylaşımının ve iletişimin anında sağlanabildiği sosyal ağ sitelerinde vakit geçirmekle sanal dünyaya dalmakta ve gerçek anlamda sosyalleşmekten geri kalabilmektedirler. Çocukluk çağından ergenlik çağına geçen bireyler, sunduğu olanaklardan dolayı telefon ve bilgisayarlarla ilgi duyarak internette fazlaca vakit geçirip sosyalleşmelerini burada devam ettirmeye çalışmaktadırlar. Bu dönemde içine kapanık hale gelmeye başlayan bireyler başkaları ile yüz yüze paylaşamadıkları olayları bu ağlarla yüz yüze görüşebilme imkanı bile bulamadıkları arkadaşları ile paylaşabilmektedirler. Bireyin, çevresiyle paylaşamadığı konuları sosyal ağ aracılığıyla başkalarına anlatması, kendisini daha az yalnız hissetmesini sağlamaktadır.

Günümüzde özellikle ergenlik sürecindeki bireylerin iletişim kurmak adına internette geçirdikleri vaktin kontrolsüz bir şekilde artması ve harcanan zamana herhangi bir şekilde sınırlama getirilmemesi, bireyin sosyal olarak yetersiz kalmasına neden olabilmektedir. 2000 yılında yapılmış olan bir araştırma, bireylerin internette harcadığı zamanın diğer bireylerle iletişim kurmada harcadıkları zamandan daha fazla olduğunu ortaya çıkarmıştır.²⁴⁷ 2011 yılında yapılan başka bir araştırmaya göre internet aracılığıyla sosyal ağlar üzerinden sürekli görüşülen arkadaş grubu olan ergenlerin oranı %73.3'tür.²⁴⁸ Ayrıca 2012 yılında boş zaman değerlendirme aktivitelerinin ölçüldüğü bir araştırmada ise ergen kız bireylerin %32,6'sı, erkeklerin de %49,5'i boş zamanlarını bilgisayar ve internet ile geçirdikleri, çoğunun benzer ifadelerine göre de ya tek yönlü oyun oynadıkları ya da sanal ortamda arkadaşlık kurarak sohbet ettikleri saptanmıştır.²⁴⁹ Araştırmaların yapıldığı yıllardan bu yana internet kullanımının git gide daha kolay hale gelmesi ve buna bağlı olarak hızlı bir şekilde artması, internette geçirilen zamanı daha da artırdığı ve bireylerle kurulan

²⁴⁶ Cengiz Erdal, Sosyal Medya ve Paylaşım Kültürü, *Sosyal Medya ve Ağ Toplumu-2: Kültür, Kimlik, Siyaset*, Ed. Gülüm Ş., Can B., Grafik Tasarım Yayınları, İstanbul, 2013, s.59-61.

²⁴⁷ Emel Demir, *Birey ve Aile Yaşamına İlişkin Konularda İnternet Kullanımının Belirlenmesi*, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006, s.8-10.

²⁴⁸ Şen, a.g.d., s.96.

²⁴⁹ Neşe Aslan-Belgin Arslan Cansever, "Ergenlerin Boş Zamanlarını Değerlendirme Algısı", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.42, Ankara, 2012, s.29.

iletişimi daha da azalttığı söylenebilir. Bu da bireylerin sosyal gelişiminin git gide daha da zayıflamasına sebep olmakta ve diğer gelişim alanlarının da eksik kalmasına yol açabilmektedir.

Ergenlik çağındaki bireylerin fazlaca kullandıkları sanal dünyanın yaygınlaşmasının bir sebebi de özellikle modern yaşam ile beraber aşırı derecede internet kullanımının artık kaçınılmaz bir durum haline gelmesidir. Ekran karşısında oldukça fazla vakit geçiren bireyler, gelişim ve psikolojik olarak bazı sorunlara maruz kalmaktadırlar. Sosyal medya bireylere sanal anlamda bir sosyalleşme olanağı sunsa da genel anlamda bireyselliğe ve yalnızlığa mahkûm etmektedir. Bu sebeplerden dolayı anne ve babaya büyük sorumluluklar düşmektedir. Ebeveynlerin ekran bağımlılığını yok etmesinin yolu, arkadaşlarıyla yüz yüze iletişim kurması ve fiziksel bir takım aktiviteler yapması hususunda çocuğu teşvik etmesidir.²⁵⁰ Bireyin, sosyal iletişimin sanal alemde yapılmasını sağlayan ekranlardan kontrollü olarak uzak tutulması, en azından bunun sınırlanması ve bireyi, topluma entegre edebilmenin başarılması, bireyin sosyal gelişimine olumlu katkılar sunarak din gelişimi açısından da yol alabilmesini sağlamaktadır.

Sosyal ağların birçok olanağının yanında bu ortamlarda din ile ilgili yayınlar da yapılabilmektedir. Bireylerin din gelişimine katkı sunabilmek adına sosyal medya aracılığıyla dini kurumlar, cemaatler veya bireyler de dini içerikler üreterek bunları sosyal ağ sitelerinde paylaşabilmekte, kişiler bu içeriklere yorumlar yazabilmekte ve farklı konuları tartışabilmektedirler. Ergen bireylerin sanal ortamdaki bu aktivitelere katılması, onun dini açıdan da etkilenmesine, dini görüşlerinin değişmesine sebep olabilmektedir. Dolayısıyla ergen bireyler sosyal medyadan dini olarak olumlu da etkilenebilmekte, olumsuz da etkilenebilmektedir. Ergenin sanal ortamdaki dini faaliyetlere aktif olarak katılması neticesinde edindiği doğru bilgiler dini gelişimine olumlu katkı sunarken, yanlış bilgiler öğrenmesi ve sanal ortamda fazla vakit geçirerek gerçek anlamdaki sosyalleşmeden geri kaldığı için ergenin din gelişimine olumsuz etkisi olabilmektedir.

Türkiye’de 3-18 yaş grubu çocuklar üzerinde yapılan bir çalışmada ailelerin % 35.7’sinin evinde bilgisayar ve % 21.7’sinin evinde internet olduğu tespit

²⁵⁰ Zeynep Tunalıoğlu, 2013, <https://ebeveynlikakademisi.wordpress.com/2013/03/08/internet-bagimli-ligi/>, (08.05.2019).

edilmiştir.²⁵¹ Bu bireyler kendi odalarında yalnız bir biçimde internetin başında vakit geçirdiklerinden, diğer farklı sosyal etkinliklerden ve arkadaşlık ilişkileri kurmaktan uzak kalmaya başlamışlardır. Gençler ve çocuklarda spor yapma, arkadaşlarla zaman geçirme gibi bedensel faaliyetler yerini internete bırakmıştır. Ebeveynlerin, boş vakitlerin verimsiz geçtiği bu durumların farkında olmaması, işleri daha da kötüleştirmektedir.²⁵² Boş vakitlerin aile iletişimi dışındaki faaliyetlere ayrılması, aile içindeki iletişimin yeteri kadar gelişmemesine ve aile bireylerinin birbirlerinden farklılaşarak çatışmalara yol açabilecek ayrı kişiliklere dönüşmelerine sebep olabilmektedir. Ergen bireylerin ebeveyn rehberliğine ihtiyaç duyduğu böyle bir dönemde bireyi yalnız bırakmak, aile ile ergen arasındaki bağın zayıflamasına ve dolayısıyla ergenin anne ve babasının dine ilişkin telkinlerine de kulak asmamasına sebep olmaktadır.

Doğru rehberliğin yapılmasının gerekli olduğu ergenlik çağındaki bireylerin dini gelişim sürecinde etkili olan sosyal medya ve bileşenleri, ergen bireyler için her geçen gün daha önemli hale gelmektedir. Ergen bireylerin sosyal ortamlara kaymalarına ve sosyalleşmelerini bu ağlarda sürdürmelerine, sosyal hayattaki bir takım değişiklikler sebep olarak gösterilebilir. Kadının iş hayatına atılması, çocuğun da okula gitmesi; anne ve babanın iş çıkışı, çocuğun da okul çıkışı bir araya gelmelerine denk gelen akşam saatleri, aile içi iletişim konusunda değerlendirilebilecek zamanlardır. Bu zaman dilimlerinde anne ve babanın, yorgun olduklarını ve buna işten dolayı fırsat bulamadıklarını öne sürerek internette vakit geçirmek istemeleri veya evdeki bir takım işlerle uğraşmaları, ergen bireyi de sanal ortamla baş başa bırakmaları, zaten kısıtlı olan iletişim fırsatını tümünden bitirmekte ve ailenin iletişim anlamında bütünleşmesine engel olmaktadır. Öte yandan ergen bireyin tamamen denetimsiz bir şekilde sınırsız bir sanal alemle baş başa bırakılarak sanal ortama bağımlı olmasına sebep olunması; ergenin aileden kopmasına, anne ve babanın telkinlerine kulak vermemesine ve diğer olumsuz sonuçların doğmasına neden olabilmektedir. Bu olumsuz sonuçlar anne ve babanın, dini gelişim yönünden ergen üzerindeki etkilerini de sınırlayabilmektedir.

Sosyal medyayı aktif olarak ve yoğun bir şekilde kullanan çocukluk ve ergenlik dönemindeki bireyler, bazı duygular konusunda yoksunluk çekmekte ve

²⁵¹ Yaşare Arnas Aktaş, "3-18 Yaş Grubu Çocuk ve Gençlerin İnteraktif İletişim Araçlarını Kullanma Alışkanlıklarının Değerlendirilmesi", *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, c.4, S.4, Sakarya, 2005, s.59.

²⁵² Aslan-Arslan Cansever, a.g.d., s.31.

sağlam bir kişilik yapısı sergileyememektedirler. Bireylerin sosyal medya ağlarında çok fazla vakit kaybetmesi, içine kapanık, çekingen, özgüveni düşük, sosyal ilişkileri yetersiz ve iletişim kurma konusundaki kabiliyeti vasat olan bir kişilikte olmalarına sebep olabilmektedir. Sosyal medyada bireyin kişiliğinin gizli kalması, kendisine özgüven vermekte ve daha iyi hissettirmektedir. Gerçek hayatta pasif bir kişiliğinin olması bireyi, sanal ortama daha fazla itebilmektedir. Sanal ortamda çok fazla vakit geçiren bireyler aynı zamanda dine ilişkin birçok hatalı ve gereksiz bilgilerle karşılaşabilmekte, bu da bireyde din ile ilgili şüphelerin uyanmaya başlamasına sebep olabilmektedir.

2.1.2.3. Diğer kitle iletişim araçlarının etkisi

Ergen bireyler din eğitimi sürecinde birçok unsurdan etkilenmekle beraber ergen bireylerin toplumsallaşma sürecinde onları etkileyen faktörler sadece aile, arkadaş çevresi ve okul değil; aynı zamanda kitle iletişim araçlarının da ergenlerin toplumsallaşmasına etkisi vardır.²⁵³ Toplumsal yaşamımız, birey olarak benliğimizi oluşturmamız, toplumun diğer üyeleri ile bir işi gerçekleştirebilmek için bir iş grubu içinde fikir üretmemiz, meydana getirdiğimiz bu fikri davranışlarımızla eyleme dönüştürebilmemiz, ancak iletişimle gerçekleşebilmektedir.²⁵⁴ İletişim, bilgi üretme, aktarma ve anlamlandırma süreci olarak tanımlanabilir.²⁵⁵ Bu yönüyle iletişim, toplum üyelerinin sosyalleşmesi adına birbirleri ile etkileşime geçebildikleri en etkili yoldur. Kitle iletişim araçları bu anlamda toplumun işini kolaylaştırarak iletişimi daha geniş alana yayma olanağı sunmaktadır.

Kitle iletişimi, kitleler arasındaki iletişimdir. Kitle iletişimi daha önce tek taraflı bir iletişim biçimi iken sosyal medya iletişim araçlarının artması ile iletişimin iki yönlü olmasını sağladığı bilinmektedir. Modern toplumların ortaya çıkışıyla beraber egemen güçler toplumları tesir altında bırakmak ve yönlendirmek adına, bir veya birden fazla iletişim aracı kullanarak, kitlelerle hızlı ve sağlıklı bir biçimde

²⁵³ Koç, Mustafa, "Gelişim Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi ve Genel Özellikleri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c.2, S.17, Kayseri, 2004, s.238.

²⁵⁴ Haluk Gürgen, *Örgütlerde İletişim Kalitesi*, Der Yayınları, İstanbul, 1997, s.10.

²⁵⁵ Üstün Dökmen, *İletişim Çalışmaları ve Empati*, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.105.

iletişime geçmeyi başarmışlardır. Bu yüzden kitle iletişimi, iletişimin örgütlü ve kurumsal bir yapıya dönüşmesi olarak tanımlanabilir.²⁵⁶

Büyük kitlelere ulaşabilmeyi sağlayan kitle iletişim araçları, bireylerin sosyal statülerinden bağımsız bir biçimde çok sayıda insana aynı bilgiyi aynı anda ulaştırabilmekte, ulaştırmak istediği iletiler konusunda süreklilik ve düzenlilik sergilemekte ve kitle iletişim araçlarının ilettiği bilgiler, alıcı durumunda olan toplum tarafından inandırıcı ve ikna etme niteliğine sahip olmaktadır. Gönderilen bu iletiler de toplumun bu bilgilere dair talebini artırarak, zamanla toplumsal alışkanlığa ve ihtiyaca dönüşmeye başlamaktadır.²⁵⁷

Kitle iletişim araçları, iletilmek istenen mesaj, bilgi veya herhangi bir paylaşım açısından tek yönlü iletişimin en hızlı yollarındandır. Bu yüzden kitle iletişim araçları, genel olarak “kitlesele bir boyutta ileti dağıtabilen ve yayan araçlar” şeklinde tanımlanabilir. Bu bağlamda, televizyon dışında radyo, gazete, dergi, sinema gibi araçlar da kitlelere hızlı ve eşzamanlı bir biçimde ulaşabilmek adına kullanılmaktadır.

Kitle iletişim araçlarından radyo, televizyon, gazete, dergi vb. araçlarda iletişim tek yönlü gerçekleşmektedir. Bu araçlar yaş veya herhangi bir sınıf gözetmeksizin her kesimden insanları etkileyebilmektedir. Bu iletişimin seyrek veya sık olması ile ilgili denetim bireyin elindedir. Kitle iletişim araçlarının tek yönlü bir iletişim oluşu, bireyin sağlıklı bir şekilde sosyalleşmesine engel olmaktadır.²⁵⁸

Tek yönlü kitle iletişim araçlarından biri olan radyo yayıncılığının 1930’lu yıllara denk gelen dönemde ivme kazanarak hızlı bir şekilde gelişmesi, medyanın insan davranışları üzerinde etkisi konusunda yapılan araştırmaları artırmıştır. Bu araştırmalar arasında akademik alanda teoriyi geliştirmeyi amaçlayan çalışmaların yanında, ticari amaç güden ve teorik değeri olmayan türden araştırmalar da bulunmaktadır. Kitle iletişim araçlarının etkililerinin araştırılması konusunda çalışmaların artma sebebi ise bu araçların içerdiği iletilerin, belirsiz sınırları olan geniş bir alana yayılabilir olmasıdır.²⁵⁹ Bu açıdan radyo ve benzeri kitle iletişim

²⁵⁶ Sadettin Kılıç, *Kitle İletişim Araçlarının Gelişimi ve Sosyal Medyanın Siyasal İletişimi Etkileme Rolü*, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014, s.24.

²⁵⁷ Nurçay Türkoğlu, *Toplumsal İletişim, Tanımlar, Kavramlar, Tartışmalar*, Babil Yayınları, İstanbul, 2004, s.67-68.

²⁵⁸ Aysel Aziz, *Toplumsallaşma ve Kitlesele İletişim*, Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Yayınları, Ankara, 1982, s.42-43.

²⁵⁹ Erol Mutlu, *Kitle İletişim Kuramları Ve Türkiye’de Basın Yayın Eğitimi*, Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu Yılığ (1991-1992), Ankara, 1992, s.126-127.

araçlarının yaygınlaşması ve bu alandaki yayınların artması, aynı oranda toplumda bu yayınlardan etkilenebilecek kitlelerin boyutunu da artıracaktır. Ergen bireyler arasında radyonun geniş bir kullanım alanına sahip olmaması, bu kitle iletişim aracından etkilenebilirliği de düşürmektedir.

Radyo dinlemek, yayınlanan programları seyretmek, reklamları görmek, film izlemek, e-postaları okumak gibi bilgi ve eğlenceye yönelik tüm iletişim imkanlarını kullanıcıya sunan internet, bu yönüyle televizyon, radyo, gazete, dergi, billboard gibi geleneksel araçların melezidir.²⁶⁰ İnternet ile beraber gazete, dergi ve benzeri yayınlar daha da yaygın hale gelmeye başlayarak kitle iletişim anlamında da işlevini daha fazla yerine getiren araçlar haline gelmeye başlamışlardır. Toplumumuzda internet, daha çok kişiler arasında gerçekleşen sohbet ortamı ve sayfalar arası gezinme ortamı olarak görülmekte, internetin aslında bir haberleşme, bilgi, eğitim ortamı olduğunun farkına varamamaktadır.²⁶¹ Bu bağlamda internet, kitle iletişim araçlarının işlevlerini yerine daha iyi getirebilmeleri adına onları zenginleştiren bir araç olmaktadır.

İnternetin bilgisayar ve cep telefonlarında da kullanılmasıyla beraber daha işlevsel hale gelen bu araçlar, kitle iletişim anlamında farklı bir boyut kazanmış ve gençlerin, vakitlerinin büyük bir bölümünü bu araçlarla geçirmelerine sebep olmuştur. Bu hususta yapılan bir araştırmaya göre cep telefonlarına sahip olan ergenlerin oranı %71,1 iken, bilgisayara sahip olanlar %51,9 düzeyindedir. İnternet kullanım oranları ise kentte %71,6, kırsalda ise %54,7 oranında olduğu tespit edilmiştir.²⁶²

Kitle iletişim araçlarının işlevlerinden birisi de bireye din eğitimi konusunda katkı sunmaktır. Kitle iletişim araçları bağlamında değerlendirildiğinde din eğitimi; "dini iletişim yoluyla kişinin dini tutum ve davranışlarında, istenilen değişikliklerin meydana getirilme süreci" olarak tanımlanmaktadır.²⁶³ Kitle iletişim araçları ile kısa sürede büyük kitlelere ulaşılabilme kolaylığı, toplumlara kazandırılmak istenen tutum ve düşüncelerin yayılmasını sağlamada etkili olmaktadır.

İnternetin olduğu veya olmadığı tek yönlü kitle iletişim araçları vasıtasıyla bazı kurumlar, topluluklar veya kişiler, din ile ilgili bilgilerin iletimini

²⁶⁰ Aşına Gülerarslan, *İzleyici Reklamla Ne Yapar İnternet Reklamlarına Yönelik Kullanım ve Motivasyonlar*, Tablet Kitapevi, Konya, 2011, s.166.

²⁶¹ Orhan Dikener, *İnternet Reklamcılığında Web Tasarımı*, Aybil Yayıncılık, Konya, 2010, s.42.

²⁶² Şen, a.g.d., s.96.

²⁶³ Yaşar Fersahoğlu, "Din Eğitimi ve Öğretiminde Bir İletişim Yöntemi Olarak Hikâye", *EKEV Akademi Dergisi*, S.16, Ankara, Yaz 2003, s.122.

sağlayabilmektedir. Kitle iletişim araçlarının günümüzde artık oldukça yaygın ve fazla olması, din konusunda da gerekli gereksiz birçok bilgi kirliliğine neden olabilmektedir. Bu da kitle iletişim araçlarının ergen bireyde bir dengesizlik ve tutarsızlık oluşturmaya sebep olabilmektedir. Çocukluk ve ergenlik dönemindeki bireylerin öz denetim becerileri, bir yetişkininki gibi tam olarak gelişmediğinden, bu bireylerin kitle iletişim araçları ile vakit geçirmesi konusundaki denetimi ebeveynlerin sağlaması gerekmektedir.

Ergen bireyler, kitle iletişim araçları ile beraber din ile ilgili doğru veya yanlış birçok bilgiye ulaşabilmektedir. Ebeveynler tarafından ergen bireye doğru bir din eğitimi veriliyorsa, dolayısıyla ergen bireyde doğru bir din anlayışı oluşmuşsa, ergen birey, kitle iletişim araçları vasıtasıyla karşılaştığı dini bilgileri kendi din anlayışının süzgecinden geçirerek kabul etmediği dini inançlara mesafeli yaklaşır. Yine de bu konuda bilgi yoğunluğunun aşırı derecede fazla olması ve ergen bireyin sürekli olarak bunlara maruz kalması, bireyi din konusunda etkisi altına alabilmektedir.

SONUÇ

Din, insanoğlunun başlangıcından bu yana var olan, bireysel ve toplumsal hayatı düzenleyen, insanın iç dünyasına hitap eden, insan olma gerekliliklerini telkin eden ilahi kurallar bütünü oluşturulan bir sistemdir. İnsanın cevap bulamadığı metafizik konularda din, akla uygun yanıtlar sunmakta ve insanın manevi hayatını düzenleyerek kendisini psikolojik anlamda daha iyi hissetmesini sağlamaktadır. Aynı zamanda sosyal hayatı düzenleyen din, bireyler arası ilişkilere ışık tutarak toplumsal yapının devamına vesile olmaktadır.

Eğitim, insan ve dolayısıyla toplum var olduğundan beri yaşanan doğal bir süreçtir. Toplumların dinlerini, kültürlerini ve her türlü yaşantılarını sonraki nesillere aktarmanın yegane yolu eğitimidir. Aynı zamanda eğitimin belli bir yaş sınırı veya dönemi yoktur. İnsan var oldukça bazen eğitilen bazen de eğiten konumunda bir birey olarak sürekli olarak eğitim sürecinin içinde yer almaktadır. Eğitimin, sosyal yapının bir gerekliliği olduğunu kavrayan insan, eğitimi sistematik hale getirerek toplumun üyelerine doğru aktarımın yapılması amacıyla belirli metot ve stratejiler geliştirmiştir.

İnanma ihtiyacı, insanların doğuştan sahip olduğu bir duygudur. Kişinin bu duygusunu isabetli bir biçimde kontrol edebilmesi, ancak doğru bir din eğitimi ile mümkün olabilmektedir. Farklı kişi ve kurumlarca doğru bir din eğitimi anlayışı farklı anlamlara karşılık gelse de din eğitiminin sadece teorik değil, aynı zamanda pratik olarak da devam eden bir süreç olduğu yadsınamaz bir gerçekliktir. Pratik ve uygulamadan yoksun, sadece teorik temellere dayanan bir din eğitimi anlayışı, içi boş ve fayda sağlamayan ütopyik bir hikayeden ibarettir. Dinin gerçeklikle bağdaşması ve sistematik bir yaşantı yoluyla aktarılması, bireyler üzerinde etkili olma hususunda önemlidir.

Çocukluk çağında başlayan dine ilişkin merak, ancak doğru bir din eğitimi ile doyurulduğunda uzun vadede etkili olabilmektedir. Bu bağlamda çocuklara din

eğitimi verilmeye başlanacak zamanın iyi ayarlanması gerekmektedir. İlk çocukluk döneminde ahlaki değerlerin ve dine ilişkin somut ilkelerin kazandırılması; ergenlik evresine giren çocuğa ise inanca yönelik soyut kavramların verilmeye başlanması ve ergen bireyin, öğrendiği bu soyut ilkeleri çocukluk döneminde edindiği somut bilgilerle ilişkilendirmesinin sağlanması, doğru bir din gelişimi açısından oldukça önemlidir. Dini gelişim, tüm gelişim fiziksel ve psikolojik evreleri kapsayan bir bütün olarak görülmelidir. Herhangi bir evrede eksik bırakılan din eğitimi, yetersiz ve eksik bir din gelişimini de beraberinde getirecektir.

Ergenlik dönemi ile beraber soyut düşünce kabiliyeti kazanan bireyin çocukluk çağında tasavvur ettiği insan biçimindeki Allah inancı; kendisini koruyan, gözeten, merhamet eden, her koşulda kendisini duyan, her şeye gücü yeten en yüce varlık inancına dönüşmektedir. Soyut düşünme yetisi ile beraber dine ilişkin daha kapsamlı düşünmeye başlayan birey, manevi alanlar üzerinde kafa yorarak varlığını anlamlandırma ve bir düşünce sistemi kurma çabası içerisinde. Bu anlam arayışına yanıtını dinde arayan birey, toplumda dine dair var olan düşüncelerden ve yapılan dini faaliyetlerden de etkilenmektedir. Ergen, inanca dair edindiği tüm bilgileri ve gözlemleri ışığında şüphelerine ve merak duyduğu konulara din ile cevap bulmaya çalışmaktadır. Birey, sorularına cevap bulabildiği ölçüde dine ilgi duymaktadır. O yüzden bireyin kendi iç dünyasındaki sorulara cevap bulabilmesi yolunda ona doğru bir rehberlik yapılmalıdır.

Dini inanca yatkınlığın fitrattan gelen bir dürtü olması, bireyin her yaş ve dönemde din ile ilgili ilkelerle karşılaşması ve bunlarla yüzleşmesi durumunu beraberinde getirmektedir. Birey, kendisine ait bir düşünce sistemi ve dini bir ideoloji geliştirme sürecinde karşılaştığı farklı fikirleri kabul edebilmekte, bazılarını reddedebilmekte ve sonuç olarak bir inancı benimseyebilmektedir. Dini gelişimin sonlanması söz konusu olmadığından birey, benimsediği dini inanca ilişkin bilgilerle karşılaşarak hayatı boyunca edindiği bu bilgilerle hayatını sürdürmektedir.

Ergenlik dönemi, din gelişimi açısından kritik bir eşik olmakla beraber bu çağda birey, birçok dış etkene maruz kalmaktadır. Ergen bireylerin dini gelişimi açısından onlara verilen din eğitiminin üzerinde, başta aile olmak üzere ergenin akranlarının, okulda aldığı eğitimin, sosyal çevrenin, televizyonun ve genel olarak kitle iletişim araçlarının büyük etkisi vardır.

Aile, çocukluk ve ergenlik dönemindeki bireyden sorumlu olan birincil kurumdur. Bireye hangi dönemde, din eğitiminin hangi düzeyde verilmesi gerektiği

ile ilgili bilgi sahibi olması gereken ebeveynin bu konuda bireye öncü olması gerekmektedir. Anne ve baba, verdiği din eğitiminin ergende karşılık bulmasını arzu ediyorsa, telkin ettiği dini ilkeleri ve ahlaki değerleri öncelikle kendi hayatında tecrübe ederek bireye bu anlamda örnek olması gerekmektedir. Birey anne ve babasının yaşantısında, kendisine aktarılmak istenen dinin izlerini göremiyorsa, dine ilişkin verilen bu bilgiler itibar görmeyen kuru nasihatler olarak kalacaktır. Bununla beraber anne ve babalar bireye, kendisini değerli hissettirecek yaklaşımlar sergilemelidirler. Ergenlik çağındaki bireyin sözlerine ve isteklerine önem verildiğinde birey kendisini daha iyi hissedecek, anne ve babasına karşı daha güzel duygular besleyecektir. Böylece ebeveyn, din gelişimi açısından ergen üzerinde daha etkili olabilecektir.

Ergenlik çağına giren bireyin en fazla zaman geçirdiği ortamlardan biri de akran grubudur. Ailesi ile paylaşmadığı birçok durumu arkadaş çevresi ile paylaşabilen birey, her açıdan etkilendiği gibi bu ortamdan inanç yönünden de etkilenmektedir. Dine ilgi duymayan ve farklı alanlarla ilgilenen bir akran grubunda vakit geçiren birey, dine ilişkin yaşantılardan uzaklaşıp dine olan ilgisi azalırken; dini faaliyetlerde bulunup manevi anlamda insanın iç dünyasına hitap eden etkinliklere katılan arkadaş çevresinde vakit geçiren bireyin dine olan merakı giderek artmakta ve bu faaliyetlerde bulunmak kendisini manevi anlamda daha iyi hissettirmektedir. Bu yüzden bireyin çevresi iyi tanınmalı, kimlerle arkadaşlık ettiğine ve vaktini nerelerde geçirdiğinden haberdar olunmalıdır.

Bir diğer etkili unsur ise okuldur. Bireyin okulda öğrendikleri, öğretmenin tutumu ve okulun atmosferi gibi durumlar ergen bireyin dine karşı yaklaşımını belirleyebilen diğer etkenlerdendir. Okulda bireyin din eğitiminden sorumlu olan eğitimcilerin, ergenin tavırlarına karşı sergileyeceği olumsuz yaklaşımlar bireyin dinle kendisi arasına mesafe koymasına sebep olabileceken; ergen birey ile yakından ilgilenmesi, onu din ile ilgili faaliyetlere müdahil etmesi ve ona hoşgörülü, merhametli ve sevecen bir anlayışla yaklaşması bireyde dini merakın uyanmasını ve dine olan ilgisinin daha da artmasını sağlayacaktır. Bu çağda bazı bireyler, kişiliğini beğendiği ve kendisine yakın bulunduğu öğretmeni rol model alabilmektedir. Bu açıdan din eğitiminden sorumlu öğretmenin, ergenlik çağındaki birey üzerinde büyük etkisi olabileceğini unutmamalı, öğrencisine karşı tavrının, o bireyin dine karşı yaklaşımını belirleyebileceğini bilmelidir. Ayrıca ergenlik dönemindeki birey, beğenmediği

öğretmen yaklaşımlarına karşı onun verdiği ders ile ilgilenmeyerek öğretmeni cezalandırdığı düşüncesine kapılabilmektedir.

Toplum hayatına sonradan giren ve hızlı bir gelişim gösteren televizyon da ergeni etkileyen başka bir unsurdur. Tek yönlü sayılabilecek bu kitle iletişim aracı toplumda varlığını arttırdıkça ergen üzerinde de etkinliğini git gide daha fazla arttırmaktadır. Bu aynı zamanda birey üzerinde din eğitimi açısından da olumlu veya olumsuz etkili olması anlamına gelmektedir. Bu anlamda bireyin televizyondaki dizi, film ve programları seyretmesi konusundaki kontrolü sağlaması gereken ailenin aynı zamanda çocukları, televizyon yayınlarındaki olumsuz sahnelerden uzak tutması gerekmektedir. İzlediği bir dizi veya filmde beğendiği karakterin rolüne bürünebilen ve onu taklit etmeye çalışan birey o karaktere özenelmekte, seyrettiği yayınların kurgu olduğunu unutarak kendi benliğine uzak düşebilmektedir. Nitekim bir araştırmada, ünlü kişilerden örnek aldığı ya da kendisine hayranlık duyduğu bir idolü olan ergenlik çağındaki bireylerin oranı %29,8'dir.²⁶⁴ Bu bağlamda olumlu örnekler seyredildiğinde bireyin kendini televizyon yayınlarında gördüğü bir karakterle özdeşleştirmesi kişilik gelişimi açısından faydalı iken, bireyin olumsuz örnek teşkil eden televizyon yayınlarına maruz bırakılması, kişilik gelişiminde olumsuz etkilere sebep olmaktadır. Ebeveynin, şiddet içeren ve olumsuz örneklerin olduğu yayınların izlenmemesi gerektiğini bireye telkin etmesi ancak ebeveynin de bu yayınlardan uzak durması ile birey üzerinde etkili olmaktadır. Ergenlik çağındaki bireyi olumsuz sahnelerin yer aldığı dizi, film ve programlardan uzak tutmaya çalışan anne ve babanın bu yayınları seyretmesi tutarsızlığa sebep olmakta ve bu şekildeki bir denetim birey üzerinde etkili olmamaktadır. Bunun yerine ergen bireyin dini gelişimi yönünden olumlu katkıları olan ve bireyin ahlakının güzelleşmesine vesile olan dini yayınların izlenmesinin teşvik edilmesi ve bu anlamda bireye örnek olunması daha uygundur.

Televizyon gibi tek yönlü iletişim kanallarının yanında sosyal medya ağları ve buna benzeyen çok yönlü etkileşimleri sağlayan kitle iletişim araçları da ergen bireyleri etkileyen unsurlardandır. Teknolojinin gelişmesi ve internet ağının geniş kitlelere yayılması, beraberinde sosyal medya ağlarının da gelişmesine ve yaygınlaşmasına sebep olmuştur. Özellikle ergenlik çağındaki bireylerin yoğun olarak kullandığı sosyal medya ağları, bireyin yaşantısı üzerinde etkili

²⁶⁴ Şen, a.g.d., s.96.

olabilmektedir. Ergen, kimi zaman toplumla bütünleşmek yerine sosyal gelişimini sürdürebilmek adına sosyal medya ağlarına yönelmektedir. Kendisini toplum içinde yeteri kadar ifade edemeyen veya düşüncelerini çevresindekilerle paylaşamayan birey, sosyal medya üzerinden kendisini, olmak istediği kimliğe bürüyerek tanıtabilmekte ve farklı bir kişilik maskesi altında bu ortamlarda sosyalleşmeyi sürdürmek kendisine daha cazip gelmektedir. Bu da gün geçtikçe bireyin toplumdan uzaklaşmasına sebep olmaktadır. Bireyi sosyal medya ile bağımlı olacak kadar baş başa bırakmak, hangi ortamlarda takıldığından bihaber olmak, bireyin topluma adapte olmasını ve gerçek anlamda sosyalleşmesini zorlaştırmaktadır. Bunun yanında dine ilişkin içerikler üreten sosyal medya platformları doğru ve ölçülü kullanıldığı takdirde bu platformlar ergen birey üzerinde din eğitimi açısından yarar sağlayabilmektedir. Dini gelişimin bir bütün olduğu düşünüldüğünde, sosyal gelişim yönünden zayıf bir birey, dini gelişim açısından da eksik kalacaktır.

Din eğitimi açısından ergen bireyi etkileyen kitle iletişim araçları televizyon ve sosyal ağlara katılma olanağı sınırlı araçlarla sınırlı değildir. Kitle iletişim araçlarının git gide daha da yaygın hale gelmeye başlaması, ergen bireylerin gerekli veya gereksiz daha fazla bilgi ile karşılaşması anlamına gelmektedir. Ergen bireyin, dine ilişkin tutarsız ve batıl bilgilere maruz kalması, bireyde inanca ilişkin şüpheler uyandırmaya sebep olabilmektedir. Ayrıca günümüzde teknoloji ve internet ağının oldukça gelişmiş olması, bilgisayar ve akıllı telefonlara ulaşılabilirliğin kolaylaşması ve bu imkanların ergenlik çağındaki bireylere açık olması, bireye verilen din eğitimini yavaşlattığı görülmüştür. Ne kadar sağlıklı ve uygun metotlarda din eğitimi verilmeye çalışılsa da ergenlik döneminde, akranlarının sahip olduğu kitle iletişim araçları ile vakit geçirmenin bireye daha cazip geldiği ve bunun da bireye verilen din eğitiminin etkisini azalttığı ortaya çıkmıştır. Bununla beraber kitle iletişim araçlarının gerekliliği, bireyin tümünden bu araçlardan soyutlanamayacağı anlamına gelmektedir. Bunun yerine kitle iletişim araçlarının olumlu yönlerine dikkat çekilerek bireyin bu araçlardan fayda sağlayacağı şekilde kullanımının teşvik edilmesi ve olumsuz şekilde etkilenmemesi konusunda denetimin sağlanması gerekmektedir.

Çalışmadaki tüm veriler göz önüne alındığında, din eğitimi verilirken ergenlik dönemindeki bireyin genel olarak aile, arkadaş çevresi, okul, televizyon ve diğer kitle iletişim araçları gibi birçok çevresel faktörden etkilendiği görülmüştür. Aile, bireyin içinde olduğu her dönemde en etkili unsurlardan biri olmuştur. Bunun

yanında ergenlik çağına giren bireyin, yaşadığı fiziksel ve psikolojik gelişmelerden ötürü manevi dalgalanmalar yaşadığı, bu süreçte din konusunda kendisine karşı sergilenen tutumların, bireyin dine olan ilgisini artırma veya azaltmada oldukça etkili olduğu saptanmıştır.

Yukarıda belirlenen problemlerin aşılması noktasında çözüm önerisi olarak ergenlik dönemi, bireylerin dışsal uyaranlara karşı oldukça hassas olduğu bir evre olduğundan, bu bireylerin din gelişiminin olumlu bir şekilde ilerleyebilmesi adına aileler başta olmak üzere bireyin din eğitiminden sorumlu olanların ve toplumun, ergenleri dini yönden eğitirken hassas, tutarlı ve hoşgörülü tutum sergilemeleri gerekmektedir.

Ergenlik çağındaki bireyin akran grubu ile fazla vakit geçirmesi göz önüne alındığında, bu ortamın birey üzerinde oldukça etkili olabileceği görülmüştür. Bu yüzden bireyin, kimlerle arkadaşlık ettiğine dikkat edilmeli, arkadaş çevresi tanınmalı ve kötü ortamlara maruz kalmasının önüne geçilmelidir. Ayrıca ebeveynlerin, ergen bireylerin kitle iletişim araçları ile geçirdiği vaktin ölçülü olmasına ve televizyonda izlediği yayınlar hususunda onları şiddet içeren sahnelerden uzak tutarak kararlı bir denetim sağlamasına önem vermesi gerekmektedir. Aynı zamanda anne ve baba, ergen bireyin düşüncelerine önem vererek onu dinlemeli, böylece bireyin kendisini değerli hissetmesini sağlamalı ve çocuklarıyla kendileri arasındaki problemleri geçiştirmeyip bu sorunları konuşarak çözme yoluna gitmelidirler. Bununla beraber din eğitiminin ergenlik dönemindeki birey üzerinde etkili olabilmesi için bireysel farklılıklar da gözetilip çocukluk döneminden başlayarak uygun zamanda verilmesi, ailenin hem denetim hem de örnek olma açısından öncü olması, ergenin hangi ortamlarda vakit geçirdiğinden haberdar olunması, bu süreçte ergeni etkileyen olumsuz anlamdaki çevresel faktörler minimuma indirilerek hoşgörü, anlayış ve merhamet gibi duygularla bu eğitimin tutarlı bir biçimde verilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

Çocukluk döneminden de başlayarak ergen çağındaki bireylere verilen iyi ve kaliteli bir din eğitimi ile birey, erdemli bir kişilik oluşturabilecek ve topluma olumlu anlamda katkı sağlayabilecektir. Unutulmamalıdır ki ergenlik çağını olumlu bir biçimde geçiren, sağlam bir kişilik edinebilen birey açısından kazanacak olan yine toplumun bütünüdür. İyi bir toplumu oluşturan yegâne unsurlar, çocukluk ve ergenlik dönemini olumlu bir biçimde geçirmiş olan bireylerdir. Erdemli bir toplumun yeniden inşası da ancak bu şekilde mümkündür.

Ergenlik döneminde din eğitiminin nasıl olması gerektiği ve bu eğitim sürecinde ergen bireyin hangi unsurlardan ne ölçüde etkilendiği konusunda yapılacak olan çalışmalarda, bireysel farklılıkların ve bireyin din eğitimi konusunda hazır bulunuşluk düzeyinin göz önünde bulundurulması önemlidir. Aile, akran grubu, okul, sosyal medya, televizyon ve diğer kitle iletişim araçlarının din eğitimi gören ergen birey üzerindeki etkileri konusunda daha fazla çalışma yapılmasının faydalı olacağı ifade edilebilir. Toplumda ahlaki değerlerin yozlaşması, ibadetlerin sadece kültüre ait dini temelli ritüellere dönüşmesi ve bu çöküşün git gide hızlanması, çözüme katkı sunmak adına bu konuda daha fazla çalışma yapılmasını gerekli kılmaktadır.

KAYNAKLAR

- Abay, Ali Rıza, *Cumhuriyet Dönemi Türk Eğitim Sisteminin Sosyal Bütünleşmeye Etkileri*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1993.
- Adams, James F., *Ergenliği Anlamak*, Yay. Haz. Bekir O., İmge Kitabevi, Ankara, 1995.
- Akdoğan, Yalçın, *Görsel İktidar*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.
- Akgün, Vahdettin, *Sosyolojik Açıdan Din Eğitiminin Önemi ve Mecburi Din Öğretiminin Sebep ve Sonuçları Üzerine Bir Araştırma*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1990.
- Akyüz, Hüseyin, *Eğitim Sosyolojisinin Temel Kavram ve Alanları Üzerine Bir Araştırma*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1991.
- Allport, Gordon W., *Birey ve Dini*, Çev. Sambur, B., Elis Yayınları, Ankara, 2004.
- Altınköprü, Tuncel, *Çocuğun Başarısı Nasıl Sağlanır*, Hayat Yayınları, İstanbul, 1999.
- Altun, Ahmet, *Duanın Sırları*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2008.
- American Academy of Pediatrics Committee, "Media Violence", *Pediatrics*, c.108, S.5, 2001, ss. 1222-1226.
- Apak, Adem, Hz. Peygamber'in (sav) Çocuklarla İlişkileri Üzerine Tespit ve Değerlendirmeler, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.19, S.1, Bursa, 2010, ss. 43-67.
- Armaner, Neda, *Din Psikolojisine Giriş*, c.I, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1980.
- Arnas Aktaş, Yaşare, "3-18 Yaş Grubu Çocuk ve Gençlerin İnteraktif İletişim Araçlarını Kullanma Alışkanlıklarının Değerlendirilmesi", *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, c.4, S.4, Sakarya, 2005, ss. 59-66.
- Arslan, Mehmet, *Eğitim Bilimine Giriş*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara, 2009.
- Arslantürk, Zeki-Amman, Tayfun, *Sosyoloji*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2009.
- Aslan, Neşe-Cansever, Belgin, "Ergenlerin Boş Zaman Değerlendirme Algısı", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.42, 2012, ss. 23-35.
- Atay, Mesude, "Din Eğitiminin Pedagoji ve Çocuk Hakları Açısından Değerlendirilmesi", *Türkiye'de Zorunlu Din Dersleri: Yurttaşın Devletle Karşılaştığı Yer*, Ed. Özçelik, S., Helsinki Yurttaşlar Derneği, İstanbul, 2016.
- Ay, M. Emin, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, Timaş Yayınları, İstanbul 1993.
- Aydın, M. Zeki, "Ailede Din Eğitimi", *Din Eğitimi*, Ed. Doğan, R. ve Ege, R., Grafiker Yayınları, Ankara, 2012, ss.287-313.
- Aydın, Muhammed "Çocuk Eğitiminde Kur'an Kıssalarının Önemi", *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.14, Sakarya, 2007, ss. 69-76.
- Ayhan, Halis, *Din Eğitimi ve Öğretimi İman-İbadet*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1985.

- , *Eğitime Giriş ve İslamiyet'in Eğitime Getirdiği Değerler*, Damla Yayınevi, İstanbul, 1986.
- , *Türkiye'de Din Eğitimi*, Dem Yayınları, İstanbul, 2004.
- Ayvalıoğlu Namık, "Televizyonun Gençlere Etkisi", *Aile ve Çocuk Dergisi*, S.4, İstanbul, 1985.
- Aziz, Aysel, *Toplumsallaşma ve Kitleleşme İletişim*, Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yürütme Kurulu Yayınları, Ankara, 1982.
- Bacanlı, Hasan, *Eğitim psikolojisi*, Pegem Yayınevi, Ankara, 2011.
- Bahadır, Abdulkerim, "Ergenlik Döneminde Dinî Şüphe ve Tereddütler", *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, Ed. Hökelekli, H., Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002a, ss.255-306.
- , "Ergenlik Dönemi Kişilik Gelişiminde Temel Kavramlar", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.8, Konya, 2002b, ss. 57-65.
- , "Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler", *Diyanet Aylık Dergi*, S.233, Ankara, 2010, ss. 13-16.
- Baran Aylin G., "Türkiye'de Aile İçi İletişim ve İlişkileri Üzerine Bir Model Denemesi", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.1, Ankara, 2004, ss. 31-41.
- Başaran, İbrahim Ethem, *Eğitime Giriş*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1984.
- , *Eğitim Psikolojisi, Modern Eğitimin Psikolojik Temelleri*, Gül Yayınevi, Ankara, 1994.
- , *Yönetim*, Feryal Matbaası, Ankara, 2000.
- Bayraktar, M. Faruk, *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008.
- Bayyigit, Mehmet, *Üniversite Gençliğinin Dini İnanç Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa, 1987.
- Bebek, Adil, *Din ve Düşünce Açısından Dua*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 1998.
- Bilgin, Asude, "Aile İçi Bedensel Cezaya İlişkin Bir Çalışma", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, c.41, S.1, Ankara, 2008, ss. 29-50.
- Bilgin, Beyza, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1988.
- , *İslam ve Çocuk*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1991.
- , *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Ankara, Gün Yayıncılık, 2007.
- Billig, Nathan, *Üçüncü Bahar Yaşlılık ve Bilgelik*, Çev. Y., Gültekin, Evrim Yayınları, İstanbul, 2000.
- Billington, Ray, *Felsefeyi Yaşamak*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001.
- Binark, Mutlu, *Televizyonu Anlamak*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1991.
- Binbaşıoğlu, Cavit, *Eğitim Psikolojisi*, Kadioğlu Matbaası, 7. Basım, Ankara, 1990.
- Budak, Selçuk, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2000.
- Bulduk, Sıdıka-Şanlier, Nevin, "Ankara İli Merkez Köylerinde Yaşayan 3-6 Yaş Arası Çocukların Yiyecek Seçiminde Televizyon Reklamlarından Etkilenme Durumları", *Türkiye Türk Cumhuriyetleri ve Asya Pasifik Ülkeleri Uluslararası Eğitim Sempozyumu*, Fırat Üniversitesi Basımevi, 24-26 Eylül 1997, Elazığ, 1998.
- Bursalıoğlu, Ziya, *Okul Yönetiminde Yeni Yapı ve Davranış*, 12. Basım, Pegem Yayın Dağıtım, Ankara, 2002.
- Can, Aytekin, *Çocuk ve Çizgi Film*, Özel eğitim Basım Yayın, Konya, 1996.
- Carrel, Alexis, *Dua*, Çev. Y., M. Alper, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 2001.
- Cereci, Sedat, *Televizyonun Sosyolojik Boyutu*, Şule Yayınları, İstanbul, 1996.

- Certel, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Andaç Yayınları, Ankara, 2003.
- Ceylan, Yılmaz, *Lise Öğrencilerinin Din Algısı*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2010.
- Clark, Walter H., "İman Problemi", *Birey ve Din, Din Psikolojisinde Yeni Arayışlar* (ss.61-84), Der. Aydın, A. R., İnsan Yayınları, İstanbul, 2004.
- Cole, Luella-Morgan, John B., *Çocukluk ve Gençlik Psikoloji*, Çev. V., Belkıs H., Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2001.
- Cüceloğlu, Doğan, *'Keşke'siz Bir Yaşam İçin İletişim Donanımları*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002.
- Çakmak, Fatih, "Din Eğitiminde Program Geliştirme ve Aile Faktörü", *İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.1, İğdır, 2013, ss. 81-104.
- Çamdibi, H. Mahmut, *Din Eğitimine Giriş*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989.
- Çiçek Sağlam, Aycan, "Okul Örgütü ve Yönetimi", *Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi*, Ed. Memduhoğlu, H. B. ve Yılmaz, K., Pegem Akademi, 7. Baskı, Ankara, 2015, ss. 159-189.
- Çubukçu, Hatice-Sivaslıgil, Pınar, "7. Sınıf İngilizce Ders Kitaplarında Cinsiyet Kavramı", *Dil Dergisi*, S.137, Ankara, 2007, ss. 7-19.
- Dam, Hasan, "Çocukluk Dönemi Din Eğitimi", *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*, Ed. Köylü, M., Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2010, ss.13-63.
- Demir, Emel, *Birey ve Aile Yaşamına İlişkin Konularda İnternet Kullanımının Belirlenmesi*, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.
- Demirel, Özcan, *Öğretimde Planlama ve Değerlendirme Öğretme Sanatı*, Pegem Yayınları, Ankara, 2006.
- Devitt, Patrick, M., *How Adult is ARE*, Veriatas Publishing, Dublin, 1991.
- Dikener, Orhan, *İnternet Reklamcılığında Web Tasarımı*, Aybil Yayıncılık, Konya, 2010.
- Dinçek, Esen, *Ergenlik Dönemi Gelişimsel Ödevleri ve Psikolojik Problemler*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.
- Dodurgalı, Abdurrahman, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.
- Doğan, Şahin, "Dini Tutumların Oluşmasına Etki Eden Sosyo-Kültürel Faktörler", *Toplum Bilimleri Dergisi*, S.8, Ankara, 2010, ss. 107-126.
- Dökmen, Üstün, *İletişim Çalışmaları ve Empati*, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- Egemen, Bedi Ziya, *Din Psikolojisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1952.
- Elias, John, L., *The Foundations and Practice of Adult Religious Education*, Robert E. Krieger Publishing Company, USA, 1982.
- Erdal, Cengiz, "Sosyal Medya ve Paylaşım Kültürü", *Sosyal Medya ve Ağ Toplumu-2: Kültür, Kimlik, Siyaset*, Ed. Şener, G., Bilgili, C., Grafik Tasarım Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 55-66.
- Esen, Binnaz Kıran, "Akran Baskısı Akademik Başarı ve Yaş Değişkenlerine Göre Lise Öğrencilerinin Risk Alma Davranışının Yordanması", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c.24, Ankara, 2003, ss. 79-85.
- Eyüboğlu, İsmet Zeki, *Türkçe Kökler Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1989.
- Fersahoğlu, Yaşar, *Din Eğitim ve Öğretiminde Duygu Eğitimi*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1998.
- _____, "Din Eğitimi ve Öğretiminde Bir İletişim Yöntemi Olarak Hikâye", *EKEV Akademi Dergisi*, S.16, Ankara, Yaz 2003, ss. 121-130.

- Fidan, Nurettin, *Okulda Öğrenme ve Öğretme*, Pegem Yayınları, Ankara, 2012.
- Flannery, Daniel, *Violence and Mental Health in Everyday Life*, AltaMira Press, Lanham, MD, USA, 2006.
- Gökalp, Ziya, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I*, MEB Yayınları, İstanbul, 1973.
- Grinder, Robert G., *Adolescence*, John Wiley and Sons, New York, 1973.
- Gül, Esan, *Çocuğun Dini Eğitimi Nasıl Olmalı?*, Çıra Yayınları, İstanbul, 2009.
- Güleç, Cengiz, “Pozitif Ruh Sağlığı”, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2009.
- Günay, Ünver, “Modern Sanayi Toplumlarında Din: II”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kayseri, S.4, 1987, ss. 29-58.
- , *Eğitim Sosyolojisi Dersleri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1992.
- Gündüz, Fatma, *Okulöncesi Dönem Çocuklarda Din Tasavvurlara Psikolojik Bir Yaklaşım*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2007.
- Gündüz, Şinasi, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Ankara, 1998.
- Güneş, Adem, *Çocuk Terbiyesinde Doğru Bilinen Yanlışlar*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2012.
- Gülerarslan, Aşına, *İzleyici Reklamla Ne Yapar İnternet Reklamlarına Yönelik Kullanım ve Motivasyonlar*, Tablet Kitapevi, Konya, 2011.
- Gürgen, Haluk, *Örgütlerde İletişim Kalitesi*, Der Yayınları, İstanbul, 1997.
- Hartshorne, Hugh, *Childhood and Character: An Introduction to the Study of the Religious Life of Children*, Nabu Public Domain Reprints, New York, 1919.
- Hortaçsu, Nuran, *Çocuklukta İlişkiler*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s.201-204.
- Hökelekli, Hayati, “Ergenlik Döneminde Dini Şüpheler”, *MEB Din Öğretimi Dergisi*, S.14, Ankara, 1988, ss.73-83.
- , *Din Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993.
- , “Gençlik ve Din”, *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002.
- , *Din Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2005.
- İşılak, Hatice, Durmuş, Alpaslan, *Kara Tahtayı Aşmak, Öğrenci Merkezli Öğretmenlik*, Kaktüs Yayınları, İstanbul, 2004.
- İbn-i Haldun, *Mukaddime*, Çev. Ugan, Z. K., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1986.
- İbn Miskeveyh, *Ahlakı Olgunlaştırma-Tehzibu'l Ahlak*, Çev. Şener A., Kayaoğlu, İ., Tunç, C., Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983.
- İmam Gazali, *İhyau Ulumi'd-Din*, c.III, Çev. Serdaroğlu, A., Bedir Yayınevi, İstanbul, 1987.
- İmamoğlu, Abdulvahit-Ferşadoğlu, Saliha, “Psikolojik Açıdan Ergenlerde Dini Tutum ve Davranışların Tahlili”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (ss.19-40), S.1, 2013.
- İnal, Kemal, “Durkheim’in Eğitim Anlayışı”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, c.24, S.2, Ankara, 1991, ss. 511-518.
- İstanbul Mülkiyeliler Vakfı Sosyal Araştırmalar Merkezi, *Türk Gençliği 98, Suskun Kitle Büyüteç Altında*, Konrad Adenauer Vakfı Yayınları, Ankara 1999.
- İşiker, Faruk, *Televizyon Yayınlarında Şiddet*, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Radyo ve Televizyon Üst Kurulu, Ankara, 2011.
- Jersild, Arthur T., *Çocuk Psikolojisi*, Çev. Günçe, G., c.III, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Ankara, 1972.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem, *İnsan ve İnsanlar*, Beta Basın Dağıtım, İstanbul, 1985.
- Kahraman, Murat, *Sosyal Medya 101 2.0*, Mediacat Yayınları, İstanbul, 2013.

- Kalem, M. Ruhi, *Yaşlıların Din Eğitimi ve Öğretimi Açısından Problem ve Beklentileri -Huzurevi Yaşlıları Üzerine Yapılmış Bir Araştırma*, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2006.
- Karacoşkun, M. Doğan, Okul Öncesi Dönem Çocuklarında Dua, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.9, S.1, 2005, ss. 101-124.
- Kayıklık, Hasan, *Din Psikolojisi Bireysel Dindarlık Üzerine*, Karahan Kitabevi, Adana, 2011.
- Kaymakcan, Recep, *Gençlerin Dine Bakışı: Karşılaştırmalı Türkiye ve Avrupa Araştırması*, Dem Yayınları, İstanbul, 2007.
- Kılavuz, M. Akif, “Anne Baba Örnek Davranışlarının Çocuklarının ve Ergenlerinin Dini Kişiliğinin Oluşumuna Etkileri” *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.14, S.2, Bursa, 2005, ss. 41-58.
- Kılıç, Sadettin, *Kitle İletişim Araçlarının Gelişimi ve Sosyal Medyanın Siyasal İletişimi Etkileme Rolü*, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014.
- Kılıç, Sadık, *Fıtrat'ın Dirilişi*, Nehir Yayınları, İstanbul, 1991.
- Koca, Gülçin, *Ergenlik Dönemi ve Din algısı 17 Ağustos 1999 Depremini Yaşayan Ergenler Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.
- Koç, Mustafa, “Gelişim Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi ve Genel Özellikleri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c.2, S.17, Kayseri, 2004, ss. 231-256.
- Köknel, Özcan, *Cumhuriyet Gençliği ve Sorunları*, Baha Mat., İstanbul, 1979.
- , *İnsanı Anlamak*, Altın Kitaplar Yayınevi, 6. Basım, İstanbul, 1997.
- , *Bireysel ve Toplumsal Şiddet*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2000.
- Köylü, Mustafa, *Yetişkin Din Eğitiminin Teorik Temelleri*, Etüt Yayınları, Samsun, 2000.
- , Dini İletişimde Hedef Kitle Sorunu, *Değerler Eğitimi Dergisi*, c.1, S.1, 2003, ss. 111-138.
- , “Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.XLV, S.11, Ankara, 2004, ss. 137-154.
- Krech, David – Crutchfield, Richard S., *Sosyal Psikoloji*, Çev. G., Erol, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1980.
- Kula, Naci, “Gençlik Döneminde Kimlik ve Din”, *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, Ed. Hökelekli, H., Dem Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 33-81.
- Kulaksızoğlu, Adnan, *Ergenlik Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002.
- Kur'an, 30. Rum Suresi, Ayet 30.
- Lavignac, Albert, *Musiki Terbiyesi*, Çev. Abdülhalik D., Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1939.
- Lenneberg, Eric H., *Biological foundations of language*, John Wiley and Sons, New York, 1967.
- MEB, *53 Nolu İlk Ders Genelgesi*, 2010, https://www.turkegitimsen.org.tr/upload_doc/duyuru/ilkdersgenelgesi_2010_53.pdf, (14.05.2019).
- MEB, 18. *Milli Eğitim Şûra Kararları*, 2010, https://tkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29170222_18_sura.pdf, (14.05.2019).
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi, *Kişilik ve Din*, Dem Yayınları, İstanbul, 2004.
- , *Tanrıyı Tasavvur Etmek*, Dem Yayınevi, İstanbul, 2011.

- Mehmedoğlu, Yurdağul, “Erken Çocuklukta Din ve Ahlak Gelişimi”, *Erken Çocuklukta Gelişim ve Eğitimde Yeni Yaklaşımlar*, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul, 2003a, ss. 346-357.
- , *Ahlaki ve Dini Gelişim*, “Çocuğum Değerlerimizi Öğreniyor”, Morpa Kültür Yayınları, Ankara, 2003b.
- , Yurdağul, *Ahlaki ve Dini Gelişim*, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul, 2005.
- Morgan, Clifford T., *Psikolojiye Giriş*, Çev. A., Hüsnü ve Diğerleri, Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü Yayınları, Ankara, 1988.
- Mutlu, Erol, *Kitle İletişim Kuramları Ve Türkiye’de Basın Yayın Eğitimi*, Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu Yıllığı (1991-1992), Ankara, 1992.
- Okumuşlar, Muhiddin, “Din Eğitiminde Etkin Bir Yöntem Olarak Hikaye”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.21, Konya, 2006, ss. 237-525.
- Oluğ, Fatma, *Erinlik Dönemindeki Öğrencilerde Dini Tutum ve Davranışlar (Sakarya Örneği)*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Haziran, 2011.
- Onay, Ahmet, “Mezun Oldukları Liselere Göre Üniversite Öğrencilerinin Dindarlık Düzeyleri, Diyanet İşleri Başkanlığı Hizmetlerini ve Dini Gruplara Yönelim Durumları”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, c.1, S.1, İstanbul, 2003, ss. 171-194.
- Onur, Bekir, *Gelişim Psikolojisi*, İmge Kitabevi, 4.basım, Ankara, 1997.
- Oruç, Cemil, *Okul Öncesi Dönemde Çocuğun Din Eğitimi*, Dem Yayınları, İstanbul, 2012.
- Orvin, George H., *Ergenlik*, Çev. G., Ayşe, HYB Yayıncılık, Ankara, 1997.
- Öcal, Mustafa, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Ulaşılması Gereken Hedefler ve Gerçekleşme Oranları”, *Orta Dereceli Okullarda Yürütölen Din Eğitimi ve Öğretiminin Problemleri*, İBAV Yayınları, Kayseri 1998.
- , *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003.
- , *İlköğretim Okullarında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ve Öğretim Yöntemleri*, 4. Basım, Düşünce Kitabevi Yayınları, Bursa, 2004a.
- , “Okulöncesi ve İlköğretim Çağı Çocuklarının Allah Tasavvurları Üzerine Bir Araştırma”, *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, c.13, S.2, 2004b, ss. 59-80.
- Özdemir, Şuayip, “Çocuğun Din Eğitiminde Ailenin Rolü”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, S.9, Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 113-131.
- Özden, Yüksel, *Eğitimde Dönüşüm Yeni Değerler ve Oluşumlar*, Pegem Yayıncılık, Ankara, 1998.
- , *Öğrenme ve Öğretme*, Pegem Yayınları, Ankara, 2002.
- Özeri, Zeynep Nezahat, *Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi*, Dem Yayınları, İstanbul, 2004.
- Özgöl, Gönöl Eda, “Yanılsama Labirentinde Bir Yanılsam Olarak Özne”, *İletişimde Sosyal Medya Sosyal Medyada Etkileşim*, Ed. Oğuzhan Ö., Kalkedon Yayıncılık, İstanbul, 2015, ss. 83-109.
- Özmen, Suna Kaymak, “Aile İçinde Öfke ve Saldırğanlığın Yansımaları”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, c.37, S.2, Ankara, 2004, ss.27-39.
- Öztürk, Mualla, “Din Eğitimi ve Çocuk Ruh Sağlığı”, *Türkiye I. Din Eğitimi Semineri*, Gelişim Matbaası, Ankara, 1981.

- Öztürk, Nermin, *Kız Öğrencilerin Dini Tutumları: 14-18 Yaş*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1994.
- Palut, Birsen, "Sosyal Gelişim ve Arkadaşlık İlişkileri", *Erken Çocuklukta Gelişim ve Eğitimde Yeni Yaklaşımlar*, Yay. Haz. S., Müzeyyen, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 311-318.
- Parladır, Selahattin, "Genel Öğretim-Din Öğretimi İlişkisi", *Cumhuriyet'in 75. Yılında Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi*, Türk Yurdu Yayınları, Ankara, 1999.
- Pazarlı, Osman, *Din Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972.
- Peker, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Sönmez Yayınevi, Samsun, 1993.
- , *Din ve Ahlak Eğitimi Psikolojik ve Metodik Esaslar*, Aksi Seda Matbaası, Samsun, 1998.
- , *Din Psikolojisi*, Aksiseda Matbaası, 2. Baskı, Samsun, 2000.
- Perşembe, Erkan, "Genç-Aile İlişkilerinde Uyumun Sağlanmasında Dinin Fonksiyonel Rolü Üzerine", *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.11, Samsun, 1999, ss. 7-20.
- Radyo ve Televizyon Üst Kurulu, "Televizyon İzleme Eğilimleri Araştırması", Ankara, 2018.
- Rosenberg, Morris, "Review: Adolescence and Religion: The Jewish Teenager in American Society", *Social Forces*, c.44, S.4, 1966.
- Rousseau, Jean Jacques, *Emile- Bir Çocuk Büyüyor*, Yay. Haz. Akagündüz Ü., Selis Kitaplar, İstanbul, 2008.
- Sarı, Mahmut, "Teknik Bilimler Meslek Yüksek Okulu Öğrencilerinin Fizik Dersine İlişkin Düşünceleri ve Fizik Dersinden Başarısızlıklarını Olumsuz Etkileyen Faktörlerin Öğrenci Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi", *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, c.4, S.3, Antalya, 2015.
- Sayımer, İdil, *Sanal Ortamda Halkla İlişkiler*, Beta Yayınları, İstanbul, 2008.
- Sayın, Önal, *Aile Sosyolojisi*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1990.
- Selçuk, Mualla, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1991.
- Selçuk, Ziya, *Gelişim ve Öğrenme*, 10. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004.
- Senemoğlu, Nuray, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim: Kuramdan Uygulamaya*, Gazi Kitabevi, Ankara, 1997.
- Sönmez, Veysel, *Eğitim Felsefesi*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2005.
- Sözen, Edibe, "Medyada Şiddete Duyarlılık Paneli", *Radyo ve Televizyon Üst Kurulu Yayını*, 26 Kasım 2004, Ankara, 2005.
- Steinberg, Laurence, *Ergenlik*, İmge kitapevi, Ankara, 2007.
- Şekerci, Rıza-Şekerci, Müfide, *Türk Medya Mevzuatı: Radyo-Televizyon-Telsiz-Basın-Yayın*, Yasa Yayınları, İstanbul, 1996.
- Şemin, Refia, *Gençlerimizin Psiko-Pedagojik Problemleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1973.
- Şen, Mustafa, "Türkiye'de Ergen Profili", *Aile ve Toplum Dergisi*, c.7, S.27, Ames Matbaacılık, Ankara, 2011, ss. 89-102.
- Şentürk, Habil, *İbadet Psikolojisi: Hz. Peygamber Örneği*, İz Yayınları, İstanbul, 2008.
- Şeriati, Ali-Carrel, Alexis, *Dua*, Çev. E., Ali, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1999.
- Tarhan, Nevzat, *Kadın Psikolojisi*, 33. Baskı, Nesil Yayınları, İstanbul, 2006.
- Tezcan, Mahmut, *Eğitim Sosyolojisi*, Zirve Ofset, 8. Basım, Ankara, 1992.
- Tınaz, Pınar, *Organizasyonlarda Etkili Öğrenme Stratejileri*, Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası, İstanbul, 2000.

- Tosun, Cemal, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, Pegem Yayınları, Ankara, 2002.
- , “Bir Anabilim Dalı Olarak Türkiye’de Din Eğitiminin Doğuşu, Gelişmesi ve Alanına Katkıları”, *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, c.2, S.1, İstanbul, 2009, ss. 293-303.
- Tozlu, Necmettin, *İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu’nun Eğitim Sistemi Üzerine Bir Araştırma*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1989.
- Tunahioğlu, Zeynep, 2013, <https://ebeveynlikakademisi.wordpress.com/2013/03/08/internet-bagimlilik/>, (08.05.2019).
- Turam, Emir, “TV’deki Şiddetin Çocuklara Etkileri Üzerine Farklı Bir Bakış”, *Cogito*, Yapı Kredi Yayınları, S.6-7, İstanbul, 1996.
- Turan, İbrahim, “Bazı Batı ve Türk Çocuk Klasiklerinde Dini ve Ahlaki Değerler”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c.10, S.1, 2010, ss. 171-194.
- TÜİK, Zaman Kullanım Araştırması, 2015, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18627>, (16.05.2019).
- Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Haz. Parlatır, İ. vd., c.2, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 1998.
- Türkdoğan, Orhan, *Köy Sosyolojisinin Temel Sorunları*, Dede Korkut Yayınları, İstanbul, 1977.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tc_anayasasi.maddeler?p3=24, (03.05.2019).
- Türkoğlu, Nurçay, *Toplumsal İletişim, Tanımlar, Kavramlar, Tartışmalar*, Babil Yayınları, İstanbul, 2004.
- Uysal, Veysel, *Dini Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996.
- Varış, Fatma, *Ergenin Gelişimi*, Özgü yayınları, İstanbul, 1963.
- Yaman, Erkan, “Eğitim Sistemindeki Sorunlardan Bir Boyut: Büyük Sınıflar ve Sınıf Yönetimi”, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, c.4, S.3, Ankara, 2006, ss. 261-274.
- Yaparel, Recep, *Bilişsel Psikolojinin Din Psikolojisine Katkıları Bağlamında Yükleme Kuramı*, 2k Dijital Baskı Sistemleri, İzmir, 2001.
- Yavuz, Kerim, *Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, TDV Yayınları, Ankara, 1983.
- , *Çocuk ve Din*, Çocuk Vakfı yayınları, İstanbul, 1994.
- Yavuzer, Haluk, *Psiko-Sosyal Açıdan Çocuk Suçluluğu*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1986.
- , *Çocuk Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998.
- , *Çocuk Psikolojisi*, 17. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.
- Yayla, Ahmet “Eğitim Kavramının Etik Açıdan Analizi”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c.2, S.1, Van, 2005.
- Yıldız, Abdullah, *Dua Söylemden Eyleme*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2008.
- Yıldız, Murat, *Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2007.
- Yılmaz, Hüseyin, *Din Eğitimi ve Sosyal Barış*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003.
- Yiğit, Ayşegül, Çocuğun Gelişim Özellikleri ve İletişim Doğrultusunda Ailede Din Eğitimi, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.22, S.22, Samsun, 2006, ss. 179-203.
- Yörükoğlu, Atalay, “Ruh Sağlığı, Ahlak Değerleri ve Din Eğitimi”, *Türkiye I. Din Eğitimi Semineri*, Gelişim Matbaası, Ankara, 1981.
- , *Gençlik Çağı*, Özgür Yayıncılık, İstanbul, 1990.
- , *Çocuk Ruh Sağlığı*, Özgür Yayıncılık, 19. Basım, İstanbul, 1994.

- Wach, Joachim, *Din Sosyolojisi*, Çev. G., Ünver, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1990.
- Williams, Joyce W.-Stith, Marjorie, *Middle Childhood Behavior and Development*, Macmillan Publishing Co. Inc., London, 1974.
- Wolpe, David J. *Teaching Your Children About God*, HarperCollins Publishers Inc., New York, 1995.

ÖZGEÇMİŞ

Ercan Geçgin 1990 yılında İstanbul Gaziosmanpaşa'da doğdu. Orta öğrenimini Siirt'te tamamlayan Ercan Geçgin, 2013 yılında Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği bölümünden mezun oldu. Aynı yıl Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Yüksek Lisans öğrenimine başladı. 2013 yılında Batman Merkez Yavuz Selim Ortaokuluna Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni olarak atanan Ercan Geçgin, halen aynı kurumda öğretmen olarak çalışmaktadır.

VITAE

Ercan Geçgin was born in Gaziosmanpaşa, Istanbul in 1990. He completed his secondary education in Siirt. He graduated from Dicle University Theology Faculty in 2013. In the same year, he began his MA at the Kilis 7 Aralık University Social Sciences Department. In 2013, he was appointed as a teacher of Religious Culture and Moral Education at Batman Merkez Yavuz Selim Secondary School and still works at the same school.